

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus

Institutiones divinarum et saecularium litterarum

Praefatio.....	2
LIBER I.....	5
I. De Octateucho.....	5
II. De Regum.....	6
III. De Prophetis.....	8
IV. De Psalterio.....	8
V. De Salomone.....	9
VI. De Agiographis.....	10
VII. De Evangeliiis.....	11
VIII. De Epistulis Apostolorum.....	11
IX. De Actibus Apostolorum et Apocalypsi.....	13
X. De modis intellegentiae.....	14
XI. De quattuor Synodis receptis.....	14
XII. Divisio Scripturae divinae secundum sanctum Hieronymum.....	15
XIII. Divisio Scripturae divinae secundum sanctum Augustinum.....	16
XIV. Divisio Scripturae divinae secundum Septuaginta.....	16
XV. Sub qua cautela relegi debeat caelestis auctoritas.....	17
XVI. De virtute Scripturae divinae.....	21
XVII. De historicis Christianis.....	22
XVIII. De sancto Hilario.....	23
XIX. De sancto Cypriano.....	23
XX. De sancto Ambrosio.....	24
XXI. De sancto Hieronymo.....	24
XXII. De sancto Augustino.....	25
XXIII. De abba Eugippio et abba Dionisio.....	25
XXIV. Recapitulatio generalis, quo studio Scriptura sancta legenda sit.....	26
XXV. Cosmographos legendos a monachis.....	26
XXVI. De notis affigendis.....	27
XXVII. De schematibus ac disciplinis.....	27
XXVIII. Quid legant qui scripturas logicas introire non possunt.....	28
XXIX. De positione monasterii Vivariensis sive Castellensis.....	29
XXX. De antiquariis et commemorationem orthographiae.....	30
XXXI. De medicis.....	31
XXXII. Commonitio abbae congregationisque monachorum.....	31
XXXIII. Oratio.....	33
LIBER II.....	34
Praefatio.....	34
I. De grammatica.....	35
II. De rethorica.....	36
III. De dialectica.....	40
De mathematica.....	49
IV. De aritmetica.....	49
V. De musica.....	53
VI. De geometrica.....	56
VII. De astronomia.....	57
Conclusio.....	58

Praefatio.

1. Cum studia saecularium litterarum magno desiderio fervere cognoscerem, ita ut multa pars hominum per ipsa se mundi prudentiam crederet adipisci, gravissimo sum, fateor, dolore permotus ut Scripturis divinis magistri publici deessent, cum mundani auctores celeberrima procul dubio traditione pollerent. nisus sum cum beatissimo Agapito papa urbis Romae ut, sicut apud Alexandriam multo tempore fuisse traditur institutum, nunc etiam in Nisibi civitate Syrorum Hebreis sedulo fertur exponi, collatis expensis in urbe Romana professos doctores scholae potius acciperent Christianae, unde et anima susciperet aeternam salutem et casto atque purissimo eloquio fidelium lingua comeretur.

Sed cum per bella ferventia et turbulenta nimis in Italico regno certamina desiderium meum nullatenus valuisset impleri, quoniam non habet locum res pacis temporibus inquietis, ad hoc divina caritate probor esse compulsus, ut ad vicem magistri introductorios vobis libros istos Domino praestante conficerem; per quos, sicut aestimo, et Scripturarum divinarum series et saecularium litterarum compendiosa notitia Domini munere panderetur - minus fortasse disertos, quoniam in eis non affectata eloquentia sed relatio necessaria reperitur; utilitas vero inesse magna cognoscitur, quando per eos discitur unde et salus animae et saecularis eruditio provenire monstratur. in quibus non propriam doctrinam sed priscorum dicta commendo, quae posteris laudare fas est et praedicare gloriosum, quoniam quicquid de priscis sub laude Domini dicitur, odiosa iactantia non putatur. huc accedit quod magistrum gravem pateris, si frequenter interrogas; ad istos autem quotiens redire volueris, nulla asperitate morderis.

2. Quapropter, dilectissimi fratres, indubitanter ascendamus ad divinam Scripturam per expositiones probabiles Patrum velut per quandam scalam visionis Iacob, ut eorum sensibus provecti ad contemplationem Domini efficaciter pervenire mereamur. ista est enim fortasse scala Iacob, per quam angeli ascendunt atque descendunt; cui Dominus innititur, lassus porrigens manum et fessos ascendentium gressus sui contemplatione sustentans. quocirca, si placet, hunc debemus lectionis ordinem custodire, ut primum tyrones Christi, postquam psalmos didicerint, auctoritatem divinam in codicibus emendatis iugi exercitatione meditentur, donec illis fiat Domino praestante notissima, ne vitia librorum impolitis mentibus inolescant; quia difficile potest erui, quod memoriae sinibus radicatum constat infigi.

Felix quidem anima, quae tanti muneris secretum memoriae sinibus Domino largiente condiderit; sed multo felicior qui vias intellegentiae vitali indagazione cornoverit, eoque fit ut et humanas cogitationes a se navanter expellat et divinis eloquiis salubriter occupetur. multos enim nos vidisse retinemus, memoriae firmitate pollentes, de locis obscurissimis inquisitos exemplis tantum auctoritatis divinae solvisse propositas quaestiones, quoniam in alio libro clarius positum est, quod alibi dictum constat obscurius. testis est Paulus apostolus, qui ex maxima parte in epistula quae scribitur ad Hebreos Testamenti veteris scripturas novorum temporum perfectione dilucidat.

3. Quapropter, carissimi fratres, postquam se milites Christi divina lectione compleverint, et frequenti meditatione firmati cognoscere coeperint loca librorum oportune nominata, tunc huius operis instituta quispiam fortasse non inaniter transit, ubi quae legenda sunt his duobus libris aptissime suis locis et breviter indicantur; eoque provenit ut studiosi cognoscant, a quibus Latinis expositoribus singula quaeque declarata sunt. quod si aliquid in eisdem neglegenter dictum reperit, tunc quibus lingua nota est a Graecis explanatoribus quae sunt salubriter tractata perquirant, quatenus in schola Christi neglegentiae tepore sublato vitalis agnitio flammatis mentibus inquiratur.

4. Ferunt itaque Scripturas divinas veteris novique Testamenti ab ipso principio usque ad finem Graeco sermone declarasse Clementem Alexandrinum cognomento Stromateum et Cyrillum

eiusdem civitatis episcopum et Iohannem Chrysostomum, Gregotium et Basilium, necnon et alios studiosissimos viros quos Graecia facunda concelebrat. sed nos potius Latinos scriptores Domino iuvante sectamur, ut quoniam Italis scribimus, Romanos quoque expositores commodissime indicasse videamur. dulcius enim ab unoquoque suscipitur quod patrio sermone narratur, unde fieri potest ut per magistros agatur antiquos quod impleri non potuit per novos.

Quapropter tractatores vobis doctissimos indicasse sufficet, quando ad tales misisse competens plenitudo probatur esse doctrinae; nam et vobis erit quoque praestantius praesumpta nvitate non imbui sed priscorum fonte satiari. hinc consequitur ut otiose doceam et sine culpabili praesumptione vos instruam; quod genus doctrinae et nobis arbitror esse proficuum, sic alios imbuere ut insidias calumniantium commodissime declinasse videamur.

5. Habetis igitur in primo volumine antiqui saeculi magistros praesentes semperque paratissimos, qui non vos doceant tam suis linguis quam vestris potius oculis. moderamini ergo, studiosi fratres, sapienter desideria vestra, per ordinem quae sunt legenda discentes, imitantes scilicet eos qui corpoream habere desiderant sospitatem. nam qui sanari volunt, a medicis quaerunt quas escas primum, quas secunda refectione percipiant, ne tenuissimas vires debiliu[m] membrorum oneret potius quam reficiat confusa voracitas.

6. In secundo vero libro de artibus ac disciplinis liberalium litterarum pauca libanda sunt; ubi tamen minore periculo delinquitur, si quid salva fidei stabilitate peccetur. quicquid autem in Scripturis divinis de talibus rebus inventum fuerit, praecedenti notitia melius probatur intellegi. constat enim quasi in origine spiritalis sapientiae reru[m] istaru[m] indicia fuisse seminata, quae postea doctores saecularium litterarum ad suas regulas prudentissime transtulerunt; quod apto loco in expositione Psalterii fortasse probavimus.

7. Quapropter Domino supplicantes, a quo venit omne quod expedit, legite precor assidue, recurrite diligenter,; mater est enim intellegentiae frequens et intenta meditatio. nec me praeterit eloquentissimum Cassianum in quinto Collationu[m] dixisse volumine quendam senem et simplicem de obscurissimo loco Scripturae divinae fuisse requisitum, eumque oratione creberrima superno lumine cognovisse, ut quod ante per humanos magistros non didicerat, subito divina inspiratione completus quaerentibus res difficillimas explanasset. simile est et illud sancti Augustini dictum, quod in libris de Doctrina Christiana commemorat, quendam famulum barbarum litteris imperitum orationibus crebris ita sibi traditum codicem subito legisse, quasi in schola fuerit longis meditationibus eruditus. de qua re sic ipse subsequens dicit: licet haec fuerint stupenda miracula, et omnia possibilis credentibus approbentur, non nos tamen debere talia frequenter expetere sed in usu communis doctrinae satius permanere, ne cum illa quae sunt supra nos audacter exquirimus, culpam temptationis contra praeceptum Domini potius incurrere videamur, dicentis in Deuteronomio: Non temptabis Dominum Deum tuum, et iterum in Evangelio ait: Generatio mala et adultera signum quaerit, et cetera. quapropter oremus ut nobis aperiantur illa quae clausa sunt, et ab studio legendi nullatenus abscidamur; nam et David, cum esset in lege Domini iugiter occupatus, tamen clamavit ad Dominum, dicens Da mihi intellectum, ut discam mandata tua. tale est enim huius rei suavissimum donum, ut quanto plus accipitur, tanto amplius expetatur.

8. Sed quamvis omnis Scriptura divina superna luce esplendeat, et in ea Spiritus sancti virtus evidenter irradiet, in Psalterio tamen et Prophetis et Epistulis Apostolorum maximum studium laboris impendi, quoniam mihi visi sunt profundiores abyssus commovere, et quasi arcem totius Scripturae divinae atque altitudinem gloriosissimam continere. quos ego cunctos novem codices auctoritatis divinae, ut senex potui, sub collatione priscorum codicum amicis ante me legentibus sedula lectione transivi; ubi multum me laborasse Domino iuvante profiteor, quatenus nec eloquentiae modificatae deessem nec libros sacros temeraria praesumptione lacerarem.

9. Illud quoque credidimus commonendum, sanctum Hieronymum simplicium fratrum consideratione pellectum in Prophetarum praefatione dixisse, propter eos qui distinctiones non didicerant apud magistros saecularium litterarum colis et commatibus translationem suam, sicut hodie legitur, distinxisse. quod nos quoque tanti viri auctoritate commoniti sequendum esse iudicavimus, ut cetera distinctionibus ornentur. ista vero sufficiant simplicissimae lectioni, quae supradictus vir, sicut dictum est, ad vicem distinctionum colis et commatibus ordinavit, ne supra iudicium tanti viri vituperabili praesumptione venisse videamur.

Reliquos vero codices, qui non sunt tali distinctione signati, notariis diligenti tamen cura sollicitis relegendos atque emendandos reliqui; qui etsi non potuerint in totum orthographiae minutias custodire, emendationem tamen codicum antiquorum, ut opinor, adimplere modis omnibus festinabunt. habent enim scientiam notarum suarum, quae ex maxima parte hanc peritiam tangere atque ammonere noscuntur. sed ut error inolitus aliquatenus de medio tolleretur, factum est ut in sequenti libro de orthographiae regulis perstrictim pro captu ingenii nonnulla poneremus, ne praecipitanter emendantium impolita praesumptio posteris carpenda traderetur. paravi quoque quantos potui priscos orthographos invenire, per quos etsi non omnino correcti tamen ex magna parte meliorati esse videantur. orthographia siquidem apud Graecos plerumque sine ambiguitate probatur expressa; inter Latinos vero sub ardua difficultate relicta monstratur, unde etiam modo studium magnum lectoris inquirat.

10. Instituti operis ordine celebrato, nunc tempus est ut veniamus ad religiosae doctrinae saluberrimum decus, devotarum lumen animarum, caeleste donum et gaudium sine fine mansurum. quod, ut ego arbitror, duobus libris qui sequuntur est breviter intimatum.

LIBER I.

I. De Octateucho.

1. Primus Scripturarum divinarum codex est Octateuchus, qui initium illuminationis nostrae historica relatione fecit a Genesi. huius principia sanctus Basilius Attico sermone lucidavit, quem Eustathius, vir disertissimus, ita transtulit in Latinum ut ingenium doctissimi viri facundiae suae viribus aequiperasse videatur. qui usque ad hominis conditionem novem libros tetendit, ubi et caeli et terrae naturam, aeris et aquarum vel creaturarum paene omnium qualitates aperuit, ut quod in auctoritate brevitatis studio praetermissum est, tractatum latius minutissime atque clarissime disceretur.

2. Nam et pater Augustinus, contra Manicheos duobus libris disputans, ita textum Genesis diligenter exposuit, ut paene nihil ibi relinquere probaretur ambiguum; unde contigit ut nolens praestaret nobis heresis confutata quatenus, cum illa fortiter vincitur, catholici diligentius instruantur. quos libros in codice supradicti Basili, ut opinor, forsitan competenter adiunximus, ut textus praedictae Genesis lucidius legentibus panderetur.

3. Deinde sanctus Ambrosius, ut est planus atque suavissimus doctor, exinde sex libros eloquentiae suae more confecit, quos appellavit Exameron.

4. De isdem principiis sanctus quoque Augustinus, disertus atque cautissimus disputator, duodecim volumina conscripsit, quae doctrinarum paene omnium decore vestivit. haec itaque vocavit de Genesi ad litteram; qui quamvis de eadem re tractaverit, de qua beatus Basilius et sanctus Ambrosius celeberrima laude fulserunt, tamen, quod post disertos viros difficile contingere solet, opus suum longe in aliam summitatem Domino largiente perduxit. scripsit etiam contra Manicheum Faustum triginta tres libros, ubi et eius nequissimam pravitatem manifesta ratione convicit, et de libro Genesis iterum mirabiliter disputavit. pari quoque modo duos libros vir praedictus effecit, quibus titulum posuit Contra inimicum legis et prophetarum, ubi simili modo multa de legis divinae quaestionibus enodavit; contra quos ita fervore pietatis incanduit, ut diligentius atque vivacius adversus eos dixerit quam contra hereses alias disputavit. in libris quoque Confessionum posterioribus tribus voluminibus de Genesis explanatione disseruit, confessus altitudinem rei quam totiens repetita expositione tractavit. quaestiones etiam quae in voluminibus sacris ardua difficultate poterant operiri, libris septem necessaria nimis et syllogistica probatione declarat, enisus magister optimus et vir acer ingenio ut quod ad salutem animarum constat esse concessum nequaquam indiscussum mortifera neglegentia linqueretur.

Scripsit etiam de modis locutionum septem alios mirabiles libros, ubi et schemata saecularium litterarum et multas alias locutiones Scripturae divinae proprias, id est, quas communis usus non haberet, expressit, considerans ne compositionum novitate reperta legentis animus nonnullis offensionibus angeretur, simulque ut et illud ostenderet magister egregius, generales locutiones, hoc est schemata grammaticorum atque rethorum, exinde fuisse progressa, et aliquid tamen illis peculiariter esse derelictum, quod adhuc nemo doctorum saecularium praevaluit imitari. dicitur etiam et de septem diebus Genesis septem fecisse sermones, quos sedula cura perquirimus et invenire desideranter optamus.

5. Item sanctus Ambrosius de Patriarchis septem libros edidit, qui multa loca veteris Testamenti factis quaestionibus suaviter enodavit.

6. Sanctus etiam Hieronymus uno volumine de libro Geneseos Hebraicas solvit propositas

quaestiones, quae per utriusque Testamenti Scripturas divinas tamquam linea uno calamo deducta parili nitore descendunt. haec a catholicis necessario perleguntur, quando tantis quaestionibus resolutis textus planissimus relinquitur et clara luce vulgatur. explanationes quoque Hebreorum nominum et locorum, quae ad magnam intellegentiae partem in librorum veterum auctoritate sunt positae, uno volumine sua nobis in Latinum interpretatione lucidavit. de novo quoque Testamento fecit alterum librum, ubi quaestiones ad eandem legem pertinentes diligentissimus doctor enodavit.

7. Sanctus quoque Prosper sedula cura legendus est, qui tres libros totius auctoritatis divinae in centum quinquaginta tribus titulis comprehendit, ad instar piscium quos evangelica retia de huius saeculi tempestuosa profunditate traxerunt.

8. Item in Octateucho eloquentissimae nimis omeliae sunt Origenis in codicibus tribus; quem multorum quidem Patrum sententia designat hereticum, sanctus vero Hieronymus eius aliqua opuscula sermone disertissimo transtulit in Latinum. hunc licet tot Patrum impugnet auctoritas, praesenti tamen tempore et a Vigilio viro beatissimo papa denuo constat esse damnatum; Theophilus autem Alexandrinae ecclesiae pontifex triginta quinque sensus eius heretica pravitate distortos catholica veritate convicit, necnon et Epiphanius Cyprius Salaminae ecclesiae multa eum detestatione persequitur, cum dolore maximo dicta ipsius iniquissima calliditate perversa pontificis auctoritate redarguens. sed quemadmodum legi debeat, in epistula quam scripsit ad Tranquillinum sanctus Hieronymus probabiliter indicavit, ut nec studiosos ab eius necessaria lectione removeat, nec iterum incautos praecipitet ad ruinam. quem quidam non immerito more anethi habendum esse dixerunt, qui dum sacrarum condiat pulmentaria litterarum, ipse tamen decoctus exsucatusque proicitur. de quo conclusively dictum est «Ubi bene, nemo melius: ubi male, nemo peius», et ideo caute sapienterque legendus est, ut sic inde sucos saluberrimos assumamus, ne pariter eius venena perfidiae vitae nostrae contraria sorbeamus. cui et illud convenienter aptari potest quod Vergilius, dum Ennium legeret, a quodam quid faceret inquisitus respondit - «Aurum in stercore quaero.» quapropter in operibus eiusdem Origenis, quantum transiens invenire praevalui, loca quae contra regulas Patrum dicta sunt achresimi repudiatione signavi, ut decipere non praevaleat qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. posteriores autem in toto dicunt eum esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes; sed si adiutorio Domini adhibeatur cautela, nequeunt eius nocere venenosa.

9. Reliqui etiam vobis praestante Domino, si legere volueritis, omelias praedicti Origenis, id est, in Genesi xvi, in Exodo xii, in Levitico xvi, in Numerorum xxviii, in Deuteronomio sermones iiii in quibus est minuta nimis et suptilis expositio, in Hiesu Nave xxvi, in Iudicum viii. in Ruth vero priscas explanationes nequaquam potui reperire, novellas autem virum religiosissimum presbyterum Bellatorem condere persuasi, qui multa de praeconiis huius feminae aliarumque subsequentium duobus libris copiosa laude celebravit; quos libros expositionibus Origenis forsitan competenter adiunxi, ut explanatio totius codicis Octateuchi consummato termino clauderetur.

10. Sed ut textus memorati Octateuchi quodam nobis compendio panderetur, in principiis librorum de universa serie lectionis titulos eis credidimus imprimendos, a maioribus nostris ordine currente descriptos, ut lector utiliter admonitus salubriter reddatur attentus, et facile unamquamque rem dum quaerit inveniat, quam sibi cognoscit breviter indicatam.

II. De Regum.

1. In secundo vero Regum codice, quoniam continui textus expositionem reperire non potui, quaedam frustra disertissimorum virorum velut in uno quodam vestimento contextui, ut membratim possit adunata collectione cognosci, quod sub uno corpore nequaquam potuit inveniri.

2. Primi siquidem voluminis quattuor omeelias Origenis inveni.
3. De quo libro etiam beatus Augustinus, ad Simplicianum episcopum Mediolanensem scribens, sex solvit propositas quaestiones, quarum prima est de loco ubi ait Et insilivit spiritus Domini malus in Saul; secunda vero quaestio est eiusdem libri, quomodo dictum sit Paenitet me quod ego constituerim regem Saul; tertia quoque utrum spiritus immundus, qui erat in pythonissa, potuisset agere ut Samuhel a Saule videretur, ut cum ipso verba misceret; quarta est de secundo libro Regum ubi ait Intravit rex David et sedit ante Dominum; quinta est de tertio libro Regum, quod ait Helias O Domine, testis huius viduae cum qua ego habito apud ipsam, et tu male fecisti ut occideres filium eius; sexta est in eodem libro de spiritu mendacii per quem deceptus est Achab rex.
4. Invenimus etiam in secundo libro eiusdem sancti Augustini sermonem unum de Abessalon, qui patrem suum David ob regni cupiditatem decrevit extinguere.
5. Reperi etiam de eodem codice beati Augustini tres opinatissimas quaestiones, quarum ante omnes est de primo libro Regum, ubi David pugnavit cum Golia; secunda est tertii libri Kegum de Helia et vidua Sareptena; tertia est de quarto libro Regum, ubi Heliseus fontem mortiferum benedixit.
6. Nam et beatus Hieronymus ad Abundantium scribens obscurissimas tres alias exposuit quaestiones: quarum prima est cur David, qui ad expugnandum Saul cum Achis Allophyloregum rege ultroneus veniebat, hominem qui eiusdem Saulis mortem postea nuntiavit occiderit; secunda est cur David moriens praecepit filio suo Salomoni magistrum militiae suae Ioab interficere; tertia vero quaestio est de Semei, qui fugienti David intolerabiles maledictionum iniurias missis etiam lapidibus irrogavit.
7. In secundo quoque volumine codicis eiusdem Origenis unam reperi nihilominus omeliam.
8. In tertio igitur libro antefati codicis sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus sermonem fecit de iudicio Salomonis; de quo loco sanctus quoque Hieronymus dulcissima, sicuti solet, explanatione disseruit; unde etiam et sanctum Augustinum disertissimum comperimus edidisse sermonem, ut miraculum tale relatum dignis constaret auctoribus.
9. De quo libro etiam memoratus sanctus Hieronymus ad Vitalem scripsit episcopum quomodo Salomon et Achaz, cum essent in undecenis annorum curriculis constituti, filios genuisse dicantur, quod natura minime probatur habere communis.
10. Nam et sanctus Augustinus in libro civitatis Dei septimo decimo, titulo iiii, dum inter alia de Regum temporibus facundissimus disputator eloquitur, canticum Annae dilucidavit ex ordine.
11. In paralipomenon autem libro secundo unam tantum omeliam prolixam Origenis inveni.
12. Quae tamen omnia in unius codicis corpore congregavi, ut in vicem commentorum ad libros ipsos pertinentia Domino praestante relegatis. cui codici puros etiam quaterniones adiunxi, ut quod de praefato opere adhuc repertum fuerit praedictis expositionibus aggregetur.
13. In memoratis autem Paralipomenon libris duobus, quorum a Patribus magna praedicatur utilitas, qui rerum gestarum notitiam breviter quidem sed plenissime continere noscuntur, quoniam titulos antiquos non reperi, ad praecedentium similitudinem locis singulis, ut aestimo, consequenter impressi, ut qualicumque obsequio sermonis devotionis nostrae qualitas potuisset agnosci.

III. De Prophetis.

1. Ex omni igitur Prophetarum codice quinto sanctus Hieronymus primum adnotationes faciens propter tyrones et parvulos competenter eos et breviter explanavit; quas vobis in adnotato nuper codice Domino praestante dereliqui. in quo botrionum formulae ex ipsis adnotationibus forsitan competenter appositae sunt, quatenus vinea Domini caelesti ubertate completa suavissimos fructus intulisse videatur. maturis autem et aliqua iam meditatione valentibus supradictus vir alias copiosas atque planissimas expositiones Christo Domino largiente profudit; qui Prophetarum abstrusos et latebrosos sermones modo per varietates translationum, modo resolutis enigmatum nodis ita facit intellegi, ut magnum arcanum caelestis Regis humanis sensibus pius doctor aperiat.

2. Nam Esaiam, qui aperte referendo Christi ecclesiaeque mysteria «non tam propheta quam evangelista dicendus est», decem et octo libris mirabiliter supradictus sanctus Hieronymus explanavit.

3. Hieremiam vero, qui «civitatis suae ruinas quadruplici flevit alfabeto», quadraginta quinque omeliis Attico sermone Origenes exposuit; ex quibus xiiii translatae inveni vobisque dereliqui. quem etiam sanctus Hieronymus viginti libris commentatus esse monstratur; ex quibus sex tantum nos potuimus invenire, residuos vero adhuc Domino iuvante perquirimus.

4. Ezechielem vero, cuius in Hebreo sermo «nec omnino disertus nec ammodum rusticus est», xiiii libris sanctus Hieronymus explanavit; idemque Danihel qui, licet apud Hebreos nequaquam prophetico choro recipitur, sed inter eos adnumeratur qui Agiographa conscripserunt, tribus libris a supra memorato sancto Hieronymo noscitur explanatus.

5. Residuos vero xii Prophetas, quos sermo vulgus propter breviteratam librorum suorum Minores appellat, xx libris supradictus sanctus Hieronymus commentatus esse dinoscitur, id est: Osee libris tribus, Abdiam libro uno, Amos libris tribus, Iohel libro uno, Ionam libro uno, Naum libro uno, Abacum libris duobus, Sofoniam libro uno, Aggeum libro uno, Zachariam libris tribus, Micheam libris duobus, Malachiam libro uno. de quibus ut nihil linqueretur ambiguum, nomina quoque eorum quemadmodum Latina lingua intellegi debeant, etymologiis propriis pulcherrimo decore patefecit. sic nobis ager Dominicus, quasi quibusdam laboriosis mercennariis exaratus et caelesti rore complutus, spirituales fructus Domino largiente concessit.

6. Dicitur etiam et sanctum Ambrosium Prophetarum commenta eloquii soliti dulcedine confecisse; quae tamen adhuc nullatenus potui reperire. quae vobis magno studio quaerenda derelinquo, ut expositio multiplicata peritorum copiosam vobis doctrinam et animae felicissimam conferat sospitatem.

IV. De Psalterio.

1. Sequitur Psalterii codex tertius, qui nobis primus est in commentorum labore, sed bis binum locum tenet in ordine. hunc in quibusdam psalmis et beatus Hilarius et beatus Ambrosius et beatus Hieronymus, in omnibus tamen beatus Augustinus studiose nimis latiusque tractavit; ex quibus iam duas decadas Domino praestante collegi.

2. A quo, ut fieri solet, mutuans lumen de lumine, aliqua de ipso Domino largiente conscripsi, ut illud in me dictum Mantuani vatis veraciter impleretur

«Et argutos inter strepere anser olores» -

ubi nullam causam digressiva relatione miscuimus, sed in vicem annotationum breviter de singulis locis diximus, quod textus ipsius qualitas expetebat. quem si aliquis dignatus fuerit post tales viros fortasse relegere, cognoscet, sicut et alii Patres sententia indubitata dixerunt, de Scripturis divinis emanasse quod doctores saecularium litterarum ad sua studia postea transtulerunt. quae nos, ut se locus attulit, Domino iuvante quantum valuimus (ni fallor) ostendimus.

3. Legendus est etiam libellus Athanasii, Alexandrinae civitatis episcopi, quem Marcellino post aegritudinem in locum refectionis dulcissimae destinavit, qui inscribitur de libro Psalmorum; ubi diversa commonens virtutem operis ipsius munitissima discussione patefecit, diversos hominum casus cum suis remediis suaviter introducens. Psalterium est enim quaedam caelestis sphaera stellis densa micantibus, et, ut ita dixerim, quidam pavo pulcherrimus qui velut oculorum orbibus et colorum multiplici et decora varietate depingitur; paradus quin etiam animarum, poma continens innumera quibus suaviter mens humana saginata pinguescat.

4. Quod tamen psalmorum corpus universum et in tribus codicibus per quinquagenos psalmos iudicavimus conscribendum, ut iubelei anni quantitas triplicata sanctae Trinitatis votiva nobis remissionis beneficia nuntiaret, et, quoniam unus codex onerosus quibusdam fratribus poterat inveniri, tali distributione completa spem pretiosae salutis acciperent, et multi compendia lectionis praestante Domino salubriter invenirent. habeat ergo bibliotheca vestra unum ex eis codicem, ad quem recurratis si vos mendositas fortassis offenderit; fratrum vero curiositas partibus se expleat distributis.

V. De Salomone.

1. Quartus codex est Salomonis, cuius primum librum qui appellatur Proverbia quadrifaria reperi divisione partitum; de quibus partibus in prologo eiusdem voluminis aestimavi aliqua commonenda, ut eius intentio praedictis complexionibus breviter innotescat.

2. In quo libro Didymum expositorem in Graeca lingua repperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphonio in Latinum sermonem diligentissime Domino iuvante translatus est. quem Didymum, quamvis carne caecum, merito beatus Antonius pater monachorum prophetali lumine vocavit videntem, quando perspicuo corde conspexit quod corporeis aspectibus non valet intueri. mirum est enim dicere quantis disciplinis atque artibus audiendo imbutus fuerit, qui ipsos quoque apices litterarum privatus carnali lumine nequibat inspicere. quod mihi paene impossibile, fateor, videbatur esse cum legerem, nisi de partibus Asiae quendam ad nos venire Eusebium nomine contigisset, qui se infantem quinque annorum sic caecatum esse narrabat, ut sinistrum eius oculum fuisse excavatum orbis profundissimus indicaret; dexter vero globus vitreo colore confusus sine videndi gratia infructuosis nisibusolvebatur. hic tantos auctores, tantos libros in memoriae suae bibliotheca condiderat, ut legentes probabiliter ammoneret in qua parte codicis quod praedixerat invenirent. disciplinas omnes et animo retinebat et expositione planissima lucidabat. commonuit etiam tabernaculum templumque Domini ad instar caeli fuisse formatum; quae depicta subtiliter lineamentis propriis in pandecte Latino corporis grandioris competenter aptavi. de veste quoque sacerdotali plurima Domini sacramenta texebat, asserens nihil otiose positum quod non alicuius rei pulcherrimam portaret imaginem; haec etiam Ioseppum, Origenem et Hieronymum commemorasse in suis opusculis asserebat. quid plura? fecit credi de Didymo, quem suo praesentabat exemplo. cuius etiam instructione commonitus multos codices antiquos repperi, qui apud me habebantur incogniti: quem tamen adhuc Novatianae pravitate errore detentum, misericordia Domini suffragante rectae fidei credimus illuminatione complendum, ut quem Scripturas suas animo fecit discere, iubeat catholicae fidei integritate pollere.

3. Secundus vero liber Salomonis, qui appellatur Ecclesiastes, a beato Hieronymo potenter expositus est; quem Latino sermone nuncupat Contionatorem, quod loquatur ad populum et sermo eius non specialiter ad unum sed ad universos generaliter dirigatur. Ecclesiastes autem noster est Dominus Christus, qui medio pariete destructo inimicitias carnis evacuans fecit utrumque unum. hic super omnia sequenda dicit iussa divina, cuncta mundi istius vanitatem vanitantium esse commemorans. de quo libro et Victorinus, ex oratore episcopus, nonnulla disseruit.

4. In Cantico Canticorum duabus omeliis expositionem Origenis idem sanctus Hieronymus, Latinae linguae multiplicator egregius, sua nobis ut consuevit probabili translatione prospexit. quos item Rufinus interpres eloquentissimus adiectis quibusdam locis, usque ad illud praeceptum quod ait Capite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas, tribus libris latius explanavit. post quos Epiphanius antistes Cyprius totum librum Graeco sermone uno volumine sub brevitate complexus est. hunc nos ut alios in Latinam linguam per amicum nostrum virum disertissimum Epiphanium fecimus Domino iuvante transferri. quapropter praedicti libri diligentissimos expositores sub uno codice comprehendendi, ut simul omnes legentibus offerantur qui tractatores unius voluminis extiterunt. unde etiam et sanctus Ambrosius in libro tertio Patriarcharum, ubi de persona Isaac loquitur, multa salubriter luculenterque disseruit.

5. Saepe dictus autem pater Hieronymus asserit Sapientiae librum non a Salomone, ut usus habet, sed a Philone doctissimo quodam Iudaeo fuisse conscriptum; quem pseudographum praenotavit, propterea quod usurpationem nominis portat alterius. cuius voluminis expositionem presbyter Bellator octo libris se assumpsisse testatus est; quem cum aliis opusculis eius pariter sustinemus. de quo et pater Augustinus et sanctus Ambrosius omeliarum nomine nonnulla dixerunt: dictio nimis suavissima et re vera nominis sui dignitate resplendens.

6. Ecclesiasticum vero librum supradictus Hieronymus Iesu filii Sirac esse commemorat, qui Congregator Latino potest sermone vocitari. sed inter Ecclesiasten et Ecclesiasticum istam Patres posuere distantiam, quod Ecclesiastes ad Christum Dominum solummodo debet referri; Ecclesiasticus vero cuicumque iusto praedicatori potest absolute congruere, qui ecclesiam Domini sanctissimis solet monitis congregare. quod librum utique praesentem fecisse manifestum est, quem propter excellentiam virtutum siliarum panaretum appellat, id est virtutum omnium capacem; cuius tanta claritas tantaque latinitas est, ut sibi textus ipse commenta sint; atque utinam quam cito mente capitur, tam facile actuum qualitate reddatur.

7. Quibus libris iuvante Domino capitula insignire curavimus, ne in tam necessaria lectione, ut saepe dictum est, confusa tyronis novitas linqueretur.

VI. De Agiographis.

1. Sequitur Agiographorum codex sextus, habens libros octo, qui in capite suo continet Iob, praeclarum patientiae gloriosumque documentum. quem labore beati Hieronymi Latina lingua, sicut et alia multa, cautissime translatus expositumque promeruit; cuius explanationibus actum est ut, sicut Dominus de ipso testari dignatus est, inculpabiliter cuncta locutus fuisse doceatur.

2. Quanta enim liber ille continet suavia sacramenta verborum, sicut beatus Hieronymus dicit in epistula quam dirigit ad Paulinum: «Prosa incipit, versu labitur, pedestri sermone finitur, omnaque legis dialecticae propositione, assumptione, confirmatione, conclusione determinat.» quod si ita est, - nec aliter esse potest quam quod tanti viri celebrat auctoritas, - ubi sunt qui dicunt artem dialecticam ab Scripturis sanctissimis non coepisse? Singula in eo verba plena sunt enigmatibus, propositionibus et quaestionibus sacris; et, ut de ceteris sileam, resurrectionem carnis sic prophetat,

ut nullus de ea vel manifestius vel cautius aliquid scripsisse videatur. sic enim ait: «Scio quod Redemptor meus vivat, et in novissimo de terra surrecturus sim. et rursus circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo Deum; quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt et non alius. reposita est haec spes mea in sinu meo.»

3. Sanctus quoque Augustinus, in eodem libro annotationes faciens, eum solita curiositate tractavit. quidam etiam est anonymus, ex cuius stilo beatum esse suspicamur Hilarium, qui commenta libri ipsius conscripsit in ordinem; quae si legatis attonite, poterunt vos diligenter instruere. magnus plane liber Iob et in solamen humani generis utilitatemque conscriptus, quando sanctus vir tanta et talia pertulisse monstratus est, ut levia sibi unusquisque peccator faciat, quaecumque se sustinere cognoscit.

4. Tobi autem in libris v, Hester in libris vi, Iudith in libris vii et Machabaeorum in libris x expositio in Latinum is sermonem praedicti Bellatoris presbyteri, ut praevaleret, labore collecta est.

5. Quorum tamen librorum titulos sub brevitate collegi, quando instructionis non minimum creditur esse compendium, res fusas latissime paucis sermonibus indicare; his enim remediis lectoris aminus introductus saluberrimam Scripturarum seriem provocatus excurrit. sed eos, licet historici sint et planissima relatione fundantur, tamen propter virtutes excellentissimas morum conscriptos esse cognoscite, ut patientiam, ut spem, ut caritatem, ut etiam in feminis fortitudinem, ut pro Deo contemptam praesentis saeculi vitam, vel cetera quae illic virtutum genera Domino praestante floruerunt, nostris animis competenter infunderent.

6. In Hesdrae vero libris duobus Graeco sermone singulas omelias expositas Origenis inveni, quae eiusdem religiosi viri Bellatoris iabore translatae sunt. nam et sanctus Ambrosius in libro Patriarcharum, ubi de persona Ioseph loquitur, secundum librum Machabaeorum exempli causa commemorat cuius maximam partem ad demonstrandam tolerantiam eloquentiae suae dulcissimo liquore patefecit. libri vero Machabaeorum a supradicto amico nostro Bellatore sedula expositione Domino iuvante confecti sunt, ne tam magna lectio inexplanata forsitan linqueretur, quae nobis tot virtutum exempla declaravit.

VII. De Evangeliiis.

1. Septimus igitur codex Scripturae divinae, qui est novi Testamenti primus, nobisque dedit adorabile principium ac vitale remedium, quattuor evangelistarum supernaluce Hieronymus diligenti cura disseruit; quae in uno volumine comprehendit, ne legentis intentio divisis codicibus tardaretur. Mattheum beatus Hieronymus iterum bis binis libris exposuit, quem etiam sanctus Hilarius uno volumine declaravit, de quo et Victorinus, ex oratore episcopus, nonnulla disseruit. Lucam sanctus Ambrosius mirabiliter explanavit. Iohannem beatus Augustinus copiosa et insigni expositione lucidavit, qui etiam de concordia Evangelistarum quattuor libros subtilissima nimis et necessaria disputatione complexus est.

2. Eusebius quoque Caesariensis Canones evangelicos compendiosa brevitate collegit, ut in quibus locis communia dicunt, in quibus propria tangunt, verissima distinctione monstraret; ubi quanta est plenitudo fidei, tanto floret et diversorum tractantium doctrina mirabilis.

VIII. De Epistulis Apostolorum.

1. Octavus codex canonicas epistulas continet Apostolorum. sed in epistulis tredecim sancti Pauli

annotationes conscriptas in ipso initio meae lectionis inveni, quae in cunctorum manibus ita celebres habebantur, ut eas a sancto Gelasio, papa urbis Romae, doctissimi viri studio dicerent fuisse conscriptas: quod solent facere qui res vitiosas cupiunt gloriosi nominis auctoritate defendere. sed nobis ex praecedentibus lectionibus diligenti retractatione patuerunt subtilissimas quidem esse ac brevissimas dictiones, sed Pelagiani erroris venena illic esse seminata; et ut procul a vobis fieret error hereticus, primam epistolam ad Romanos qua potui curiositate purgavi, reliquas in chartacio codice conscriptas vobis emendandas reliqui. quod facile subiacebit, quando praecedenti exemplo audacior redditur sequentis imitatio.

2. Sed inter has sollicitudines graviter aestuatus, quendam anonymum codicem subnotatum divina repperi provisione collatum, qui tredecim epistulas sancti Pauli non ignobili annotatione tractavit. hic diligenter excursus secundum vobis ac securum genus commentorum Domino largiente praestabit.

3. Ad Hebreos vero epistolam quam sanctus Iohannes Constantinopolitanus episcopus triginta quattuor omelias Attico sermone tractavit, Mutianum virum disertissimum transferre fecimus in Latinum, ne epistularum ordo continuus indecoro termino subito rumperetur.

4. In epistulis autem canonicis Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromatheus vocatur, - id est, in epistula sancti Petri prima, sancti Iohannis prima et secunda, et Iacobi, - quaedam Attico sermone declaravit; ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est. quae nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina eius securior potuisset auriri.

5. Sanctus quoque Augustinus epistolam Iacobi apostoli solita diligentiae suae curiositate tractavit; quam vobis in membranacio codice scriptam reliqui.

6. Sed cum de reliquis canonicis epistulis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Graeco stilo conscriptus in expositionem septem canonicarum epistularum Domino largiente concessus est; qui ab Epiphano, viro disertissimo, Divinitate iuvante translatus est.

7. In epistula vero prima beati Iohannis sanctus Augustinus decem sermonibus multa et mirabiliter de caritate disseruit.

8. Tertium vero codicem repperi epistularum sancti Pauli, qui a nonnullis beati Hieronymi annotationes brevissimas dicitur continere; quem vobis pariter Christo largiente dereliqui.

9. Post haec vero tria paria quae diximus commentorum, Petrus abbas Tripolitanae provinciae sancti Pauli epistulas exemplis opusculorum beati Augustini subnotasse narratur, ut per os alienum sui cordis declararet arcanum; quae ita locis singulis competenter aptavit, ut hoc magis studio beati Augustini credas esse perfectum. mirum est enim sic alterum ex altero dilucidasse, ut nulla verborum suorum adiectione permixta desiderium cordis proprii complesse videatur. qui vobis inter alios codices divina gratia suffragante de Africana parte mittendus est.

10. Sic totus ordo epistularum canonicarum tam sancti Pauli quam diversorum apostolorum Domini favore completus est. dicitur enim et beatum Ambrosium subnotatum codicem epistularum omnium sancti Pauli reliquisse suavissima expositione completum; quem tamen adhuc invenire non potui, sed diligenti cura perquiro.

11. Dictae sunt igitur annotationes epistularum a nonnullis breviter comprehensae. nunc per ordinem dicamus, sicut et in Prophetis factum est, qui eas latius exponere maluerunt; ut illud datum inchoantibus, hoc reservatum videatur esse effectis.

12. Sancti Pauli prima omnium et ammirabilior destinata cognoscitur ad Romanos, quam Origenes viginti libris Graeco sermone declaravit; quos tamen supradictus Rufinus in decem libris redigens adhuc copiose transtulit in Latinum. sanctus vero Augustinus ipsam epistulam inchoaverat exponendam; in cuius tantum salutatione unum librum se profudisse commemorat, et, ut eius verbis utar, «operis ipsius magnitudine ac labore deterritus in alia facilia deflexus» est. qui etiam scribens ad Simplicianum, episcopum Mediolanensem, sublimes et exquisitas de eadem epistula tractavit aliquas quaestiones; quas nos praedicto codici iudicavimus inserendas ne, dum expositio divisa quaeritur, legentis intentio noxie differatur.

13. Ad Galatas autem idem sanctus Augustinus latius explanavit, de qua et sanctus Hieronymus tribus libris expositionem tetendit. idem pater Hieronymus aliis tribus libris epistulam ad Ephesios diligenter aperuit. ad Titum quoque expositionem uno volumine comprehendit. ad Philemonem etiam uno libro patefecit.

14. Residuas vero epistulas sancti Pauli - id est, ad Corinthios duas, ad Thessalonicenses duas, ad Colosenses unam, ad Timotheum duas - sanctus Hieronymus dicitur explanasse; unde multa pars scientiae tribuitur, cum provenerit ignorantibus nosse quod quaerant. quas tamen continuo de diversis partibus, ubi direximus inquirendas, suscepturos nos esse Domini miseratione confidimus, et ideo studiose sustinere debemus, quod nobis transmittendum esse cognovimus; eoque fiat ut si cuicumque vestrum antequam veniant aliquid eorum fortassis occurrerit, studeat diligenti cura transcribere et praedictis expositoribus aggregare, quatenus iuvante Domino et labore vestro monasterii bibliotheca proficiat, quibus tanta noscuntur esse praeparata. quod si forsitan senectus nostra, priusquam haec compleantur, iussione Domini cum remissione peccatorum, sicut vos orare deprecor, votivo fine transiverit, ad vos, ut credere dignum est, quandoque res sperata perveniet.

15. Commemoratas tamen epistulas a Iohanne Chrysostomo expositas Attico sermone in suprascripto octavo armario dereliqui, ubi sunt Graeci codices congregati; ut si Latina non potuerint latiora commenta procurari, de istis subinde transferatur quod plenissimam poterit praestare notitiam, quatenus in omnibus LXX uno libris canonicis, sicut a sancto patre Augustino noscitur comprehensum, antiquorum expositiones Domino largiente, velut spiritalia poma Paradisi, sumenda vestris epulis offerantur.

16. Quod si in his quae dicta sunt aliqua fortasse loca dubia sunt relicta, nec explanatione plenissima satisfacere potuerunt, nequaquam vobis modernos expositores interdico; caute tamen quaerendos esse catholicos, quoniam accessu temporum multis noviter gratia divinitatis infunditur, quae forsitan priscis doctoribus celata monstratur.

IX. De Actibus Apostolorum et Apocalypsi.

1. Nonus igitur codex Actus Apostolorum et Apocalypsin noscitur continere, quoniam et haec quoque Apocalypsis, id est Revelatio, probatur Iohannis apostoli. sed in Actibus Apostolorum sancti Iohannis, episcopi Constantinopolitani, in Graeco sermone commenta repperimus; quae amici nostri in duobus codicibus Iv omeliis iuvante Domino transtulerunt.

2. Apocalypsis vero, quae studiose legentium animos ad supernam contemplationem deducit, et facit mente cernere quod angeli videndo beati sunt, sancti Hieronymi expositione conspicua est. de quo libro et Victorinus saepe dictus episcopus difficilia breviter quaedam loca tractavit. Vigilus quoque, Afer antistes, de mille annorum intelligentia quae praedicta Apocalypsi continetur, unde magna quaestio nonnullis oboritur, plenissima et diligenti naratione disseruit.

3. Ticonius etiam Donatista in eodem volumine quaedam non respuenda subiunxit, quaedam vero venenosi dogmatis sui fecilenta permiscuit; cui tantum in bonis dictis chresimon, in malis achriston quantum transiens valui reperire, ut arbitror, competenter affixi. quod et vobis similiter in suspectis expositoribus facere suademus, ne lectoris animus fortasse turbetur nefandi dogmatis permixtione confusus.

4. De quo volumine sanctus quoque Augustinus in libris Civitatis Dei plura praestantius et diligenter aperuit. nostris quoque temporibus Apocalypsis praedicta beati episcopi Primasii, antistitis Africani, studio minute ac diligenter quinque libris exposita est. quibus etiam liber unus Quid faciat hereticum cautissima disputatione subiunctus est: quae in templo Domini sacrata donaria sanctis altaribus offerantur.

5. Sed quoniam diximus expositores, quantos vel invenire priscos potuimus, vel nuper per amicos nostros de Graeca lingua transferri vel nova cudi fecimus, nunc de sex modis intellegentiae aliquid disseramus, ut saepius illuc redeuntes pestiferos vitemus errores.

X. De modis intellegentiae.

1. Primum est post huius operis instituta ut ad introductores Scripturae divinae, quos postea repperimus, sollicita mente redeamus, id est Ticonium Donatistam, sanctum Augustinum de Doctrina Christiana, Adrianum, Eucherium et Iunilium; quos sedula curiositate collegi, ut quibus erat similis intentio, in uno corpore adunati codices clauderentur; qui modos elocutionum explanationis causa formantes per exemplorum diversas similitudines intellegi faciunt, quae prius clausa manserunt.

2. Quod si ab introductoribus fortasse praetermissa sunt, tunc librorum expositores sedulo requiramus, et aperiri nobis incipiunt quae prius clausa manserunt.

3. Deinde studiosissime legamus catholicos magistros, qui propositionibus factis solvunt obscurissimas quaestiones.

4. Quinto per libros singulos atque epistulas diversorum Patrum loca praecipua, quae exempli causa commemorant, diligenti cura notanda sunt. ita fit ut diversorum catholicorum libri commodissime perlegantur, quando et intentiones suas decenter aperiunt et ex incidentibus apud illos quaestionibus nobis notitia magna praestatur.

5. Postremo collocutio peritissimorum seniorum crebrius appetatur, quorum confabulatione subito quod non opinabamur advertimus, dum nobis studiose referunt quod longis aetatibus suis discere potuerunt. utile est enim per istos sex modos intellegentiae studiosa voluntate discurrere, potius quam irreligioso stupore torpere.

XI. De quattuor Synodis receptis.

1. Dicamus nunc quemammodum universalis sanctaque concilia fidei nostrae salutaria sacramenta solidaverint, ut ibi cognoscentes verae religionis arcanum pestiferos vitemus errores. primo loco Nicaena synodus legitur constituta; deinde Constantinopolitana, tertia Ephesena prior, quarta Calchedonensis, quas merito sancta probat Ecclesia: quae tanta fidei nostrae lumina praestiterunt, ut in nullum perversitatis scopulum, si tamen protegente Domino custodimur, caecatis mentibus incidere debeamus. nam sanctissimi Patres, iniuriam rectae fidei non ferentes, regulas quoque

ecclesiasticas ibidem statuere maluerunt, et inventores novarum heresum pertinaces divino gladio perculerunt, decernentes nullum ulterius debere novas incutere quaestiones, sed probatorum veterum auctoritate contentos sine dolo et perfidia decretis salubribus oboedire. sunt enim nonnulli qui putant esse laudabile, si quid contra antiquos sapiant et aliquid novi, unde periti videantur, inveniant.

2. Calchedonensis autem synodi testis est codex Encyclius, qui eius reverentiam tanta laude concelebrat, ut sanctae auctoritati merito iudicet comparandam. quem codicem, id est totius orbis epistularum, a viro disertissimo Epiphanio fecimus in Latinum de Graeco sermone converti.

3. Sed quoniam sacras litteras in novem codicibus cum introductoribus et paene cum omnibus Latinis expositoribus suis, ut datum est, Domino iuvante collegimus, nunc videamus quemadmodum lex divina tribus generibus divisionum a diversis Patribus fuerit intimata; quam tamen veneranter et concorditer suscipit universarum Ecclesia regionum.

XII. Divisio Scripturae divinae secundum sanctum Hieronymum.

1. Auctoritas divina secundum sanctum Hieronymum in Testamentis duobus ita dividitur, id est:

In Vetus.

In Lege, id est, in Genesim Exodum Leviticum Numerorum Deuteronomium.

In Prophetis: Iesu Nave Iudicum Ruth Samuhel Esaias Hieremias Ezechiel Liber duodecim Prophetarum.

In Agiographis: Iob David Salomon proverbia Ecclesiasticum Canticum Canticorum Verba Dierum, id est Paralipomenon Ezras Hester.

In Novum.

In Evangeliiis: Mattheus Marcus Lucas Iohannes.

Epistulis Apostolorum: Pauli xiiii, Petri ii, Iohannis iii, Iacobi i, Iudae i.

In Actibus Apostolorum.

In Apocalypsin liber unus.

2. Sciendum est plane sanctum Hieronymum ideo diversorum translationes legisse atque correxisse, eo quod auctoritati Hebraicae nequaquam eas perspiceret consonare. unde factum est ut omnes libros veteris Testamenti diligenti cura in Latinum sermonem de Hebreo fonte transfunderet, et ad viginti duarum litterarum modum qui apud Hebreos manet competenter adduceret, per quas omnis sapientia discitur et memoria dictorum in aevum scripta servatur. huic etiam adiecti sunt novi Testamenti libri viginti septem; qui colliguntur simul quadraginta novem. cui numero adde omnipotentem et indivisibilem Trinitatem, per quam haec facta et propter quam ista praedicta sunt, et quinquagenarius numerus indubitanter efficitur, quia ad instar iubelei anni magna pietate beneficii debita relaxat et pure paenitentium peccata dissolvit.

3. Hunc autem pandectem propter copiam lectionis minutiore manu in senionibus quinquaginta tribus aestimavimus conscribendum, ut quod lectio copiosa tetendit scripturae densitas adunata contraheret.

4. Meminisse autem debemus memoratum Hieronymum omnem translationem suam in auctoritate divina, sicut ipse testatur, propter simplicitatem fratrum colis et commatibus ordinasse; ut qui distinctiones saecularium litterarum comprehendere minime potuerunt, hoc remedio suffulti inculpabiliter pronuntiarent sacratissimas lectiones.

XIII. Divisio Scripturae divinae secundum sanctum Augustinum.

1. Scriptura divina secundum beatum Augustinum in Testamenta duo ita dividitur, id est in vetus et in novum.

In Vetus.

In Historia libri xxii, id est, Moysi libri v Iesu Nave liber i Iudicum liber i Ruth liber i Regum libri iiii Paralipomenon libri ii Iob liber i Tobi liber i Hester liber i Iudith liber i Esdrae libri ii Machabeorum libri ii.

In Prophetis libri xxii: David Psalterium liber i Salomon libri iii Iesu filii Sirac libri ii Prophetas maiores iiii, id est, Esaias Hieremias Danihel Ezechiel, et minores xii, id est, Osee Iohel Amos Abdias Ionas Micheas Naum Abbacuc Sofonias Zacharias Aggeus Malachim.

In Novum.

In Evangelia iiii, id est, secundum Mattheum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Iohannem.

In Epistulis Apostolorum, id est Pauli Apostoli ad Romanos i ad Corinthios ii ad Galatas i ad Ephesios i ad Philippenses i ad Thessalonicenses ii ad Colosenses i ad Timotheum ii ad Titum i ad Philemonem i ad Hebreos i Petri ii Iohannis iii Iudae i Iacobi i.

In Actibus Apostolorum liber unus.

In Apocalypsin liber unus.

2. Beatus igitur Augustinus secundum praefatos novem codices, quos sancta meditatur Ecclesia, secundo libro de Doctrina Christiana Scripturas divinas lxxi librorum calculo comprehendit; quibus cum sanctae Trinitatis addideris unitatem, fit totius librae competens et gloriosa perfectio.

XIV. Divisio Scripturae divinae secundum Septuaginta.

1. Scriptura sancta secundum antiquam translationem in Testamenta duo ita dividitur, id est:

In Vetus.

In Genesim Exodum Leviticum Numerorum Deuteronomium Iesu Nave Iudicum Ruth Regum libri iiii Paralipomenon libri ii Psalterii (libri v Salomonis) libri v, id est, Proverbia Sapientiae Ecclesiasticum Ecclesiastes Canticum Canticorum Prophetas, id est, Esaias Hieremias Ezechiel Daniel Osee Amos Micheas Iohel Abdias Ionas Naum Abbauc Sofonias Aggeus Zacharias Malachim, qui et Angelus Iob Tobi Hester Iudith Hesdrae ii Machabeorum ii.

In Novum.

Evangelia iiii, id est, Mattheus Marcus Lucas Iohannes Actus Apostolorum Epistulae Petri ad gentes Iacobi Iohannis ad Parthos Epistulae Pauli ad Romanos i ad Corinthios ii ad Galatas i ad Philippenses i ad Colosenses i ad Ephesios i ad Thessalonicenses ii ad Timotheum ii ad Titum ii ad Philemonem i Apocalypsin Iohannis.

2. Tertia vero divisio est inter alias in codice grandiore littera clariore conscripto, qui habet quaterniones nonaginta quinque, in quo septuaginta interpretum translatio veteris Testamenti in libris quadraginta quattuor continetur; cui subiuncti sunt novi Testamenti libri viginti sex, fiuntque simul libri septuaginta, in illo palmarum numero fortasse praesagati, quas in mansione Helim invenit populus Hebreorum.

3. Hic textus multorum translatione variatus, sicut in prologo Psalterii positum est, patris Hieronymi diligenti cura emendatus compositusque relictus est, ubi nos omnia tria genera divisionum iudicavimus affigenda, ut inspecta diligenter atque tractata non impugnare sed invicem se potius exponere videantur. unde licet multi Patres, id est sanctus Hilarius, Pictaviensis urbis antistes, et Rufinus presbyter Aquileiensis et Epiphanius episcopus Cypri et synodus Nicaena <et> Calchedonensis non contraria dixerint sed diversa, omnes tamen per divisiones suas libros divinos sacramentis competentibus aptaverunt, sicut et in evangelistarum concordia probatur effectum, ubi una quidem fides est rerum et ratio diversa sermonum.

4. Sed quoniam praedictus pater Augustinus in libro secundo memorati operis, id est de Doctrina Christiana, commonet ita dicens: «Latini codices, id est veteris novique Testamenti, si necesse fuerit, Graecorum auctoritate corrigendi sunt, unde ad nos post Hebreum fontem translatio cuncta pervenit,» ideoque vobis et Graecum pandectem reliqui comprehensum in libris septuaginta quinque, qui continet quaterniones ***, in armario supradicto octavo, ubi et alios Graecos diversis opusculis necessario congregavi, ne quid sanctissimae instructioni vestrae necessarium deesse videretur. qui numerus duobus miraculis consecratur; nam et septuaginta quinque animae de terra Chanaan cum patriarcha Iacob fines Aegyptios intraverunt, et septuaginta quinque annorum Abraham fuit, quando promissionem Domini laetus accepit.

5. Restat nunc ut dicere festinemus, quemadmodum in Scripturis divinis librariorum vitia corrigere debeamus. nam quid prodest multas transcurrere lectiones, et ea quae sunt probabiliter corrigenda nescire?

XV. Sub qua cautela relegi debeat caelestis auctoritas.

1. Vos igitur, qui divinarum et saecularium litterarum cognitione polletis, et scientia vobis est ab usu communi reperire quod dissonat, tali modo sacras percurrere lectiones; a paucis enim doctisque faciendum est, quod simplici et minus erudite congregationi noscitur esse praeparandum. quapropter prius introile diligenter, et sic scriptorum delicta corrigite, ne iuste arguamini si

praecipitanter alios emendare temptetis; istud enim genus emendationis, ut arbitror, valde pulcherrimum est et doctissimorum hominum negotium gloriosum.

2. In primis igitur idiomatica Scripturae divinae nulla praesumptione temeretis, ne cum ad intellectum communem quae dicta sunt trahere cupitis (quod absit) caelestium verborum puritas dissipetur. idiomatica enim legis divinae dicuntur propriae locutiones, quas communis usus non habere cognoscitur, ut est illud:

Secundum innocentiam manuum mearum, vel
De vultu tuo iudicium meum prodeat -
Auribus percipe lacrimas meas, et
Effundite coram illo corda vestra -
Adhaesit anima mea post te -
Multiplicasti locupletare eam -
Ibi laetabimur in id ipsum, et
Inclinavit ex hoc in hoc -
Misit Moysen servum suum, et Aaron quem elegit ipsum -
Defecerunt oculi mei in eloquium tuum -
Fiat manus tua ut salvum me faciat.

haec et his similia, quae nimis probantur esse numerosa, licet communis usus refugiat, tamen ne dissipari liceat, auctoritas illa procul dubio sancta commendat. quod si ea latius nosse desideratis, legite sancti Augustini septem libros de Modis locutionum, quos fecit de quinque libris Moysi et uno Iesu Nave et altero Iudicum, et tunc de tali re poteritis abundantissima largitate satiari. in sequenti vero auctoritate vobis similia reperire copiosissime subiacebit.

3. Hebraea vero quaedam nomina hominum vel locorum nulla declinatione frangatis; servetur in eis linguae suae decora sinceritas. illas tantum litteras commutemus, quae vocabuli ipsius possunt exprimere qualitatem, quoniam interpretatione nominis sui unum quodque eorum magno sacramento rei alicuius constat appositum, ut est Seth, Enoch, Lamech, Noe, Sem Cham et Iafeth, Aaron, David et his similia. locorum autem nomina, ut est Sion, Choreb, Geon, Hermon vel his similia, pari devotione linquamus.

4. Tertio res quae in bono et in malo ponuntur non sunt ullatenus temerandae, ut mons, leo, cedrus, catulus leonis, clamor, homo, fructus, calix, vitulus, pastor, thesaurus, vermis, canis, et his similia. nec illa nomina mutanda sunt, quae pro aliis nominibus apponuntur, ut:

Satanas qui a recto calle discedit -
manus lavare significat non esse participem -
quod pedes pro actu ponuntur -
quod frequenter expectationem pro spe ponit -
semel pro incommutabili sententia denuntiatur -
iurare Deum pro confirmare dicitur.

ista enim ab expositoribus nobis aperienda desideremus; non aliquid eorum sacrilega voluntate truncemus.

5. Nec illa verba tangenda sunt, quae interdum contra artem quidem humanam posita reperiuntur, sed auctoritate multorum codicum vindicantur. corrumpi siquidem nequeunt, quae inspirante Domino dicta noscuntur, ut est:

Obliti non sumus te, et illud

Viri sanguinum et dolosi -
Fabricatus est templum, et
Radetur caput suum, et
Inflabitur ventrem pro inflabitur ventre -
Viri viri si praevaricata fuerit uxor eius, et
Imponent super altare omnia vasa eius in quibus ministrant in ipsis
Terra in qua habitant in ea, et
Protulerunt exploratores pavorem terrae quam exploraverant eam -
De manu canis unicam meam, et
Flumina plaudebunt manibus in se -
Tunc exultabunt omnia ligna silvarum.

6. Et quoniam interdum casus generaue nominum vel temporum humanis regulis nequeunt convenire, sed tamen eorum usum ecclesiasticus consensus amplectitur, duorum vel trium priscorum emendatorumque codicum auctoritas inquiratur, - scriptum est enim In ore duorum vel trium stabit omne verbum, - et praesumi non liceat, quod divino vindicatur eloquio; ut est in psalmo vigesimo primo Populo qui nascetur, quem fecit Dominus, et illud Evangelii Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, similiter et in centesimo quadragesimo tertio psalmo Beatus populus, cuius est Dominus Deus eorum, et his similia.

7. Regulas igitur elocutionum Latinorum, id est quadrigam Messii, omnimodis non sequaris, ubi tamen priscorum codicum auctoritate convinceris; expedit enim interdum praetermittere humanarum formulas dictionum, et divini magis eloquii custodire mensuram. in prosa caput versus heroici finemque non corrigas; quinque longas totidemque breves non audeas improbare; trocheum triplicem laudabilis neglectus abscondat. meotacismos et hiatus vocalium omnino derelinque, quoniam hic locum habere non possunt quae doctores litterarum liberalium regulariter custodire noscuntur. istud enim inter humanas dictiones convenit praecaveri; in divinis autem eloquiis tales compositiones nullatenus accusantur. maneat ubique incorrupta locutio quae Deo placuisse cognoscitur, ita ut fulgore suo niteat, non humano desiderio carpienda subiaceat. haec enim et simplices suaviter instruit, et doctos pro sua reverentia decenter oblectat.

8. Post superiorem igitur divisionem, ubi diximus idiomata legis divinae non esse tangenda, vel cetera quae sequuntur, locus ammonet more maiorum hanc quoque ponere subdivisionem, ut ad particulas partium distinctius venire debeamus. unde enim doctissimus Aristoteles Perihermenias suas ad liquidum perducere potuisset, nisi divisionum et subdivisionum iterumque particularium divisionum ordine custodito cuncta tractasset? quem secuti nunc dicimus in quibus litteris sunt librariorum vitia corrigenda.

9. In verbis quae accusativis et ablativis praepositionibus serviunt, situm motumque diligenter observa, quoniam librarii grammaticae artis expertes ibi maxime probantur errare; nam si M litteram inconvenienter addas aut demas, dictio tota confusa est. casus vero nominum, exceptis monoptotis, declinationesque verborum quae defectiva non sunt, totasque partes orationis - -ubi tamen sacra non impugnat auctoritas - -considera diligenter, suisque locis aptata custodi, ne locutionis ordine permixto totum (quod absit) possideat indecora confusio. B pro V, V pro B, O pro U, N pro M contra orthographiae praecepta vitiose positas non relinquant; aspirationem vero superfluum deme aut adice competenter. casus nominum temporaque verborum, ubi tamen permitteris, custodi diligenter; reperies enim frequenter in auctoritate consuetudini dissona, quae tibi non liceat immutare. sed in his emendatorum codicum servetur exemplum; cetera vero quae sunt male praesumpta recorrege, quoniam antiquarii exinde potius probantur offendere, dum elocutioni Latinae linguae nesciunt servire disposite. A in fine adverbii non relinquant; A iterum casui genitivo non subtrahas multa etiam respectu euphoniae propter subsequentes litteras probabiliter immutamus, ut illuminatio, irrisio, immutabilis, impius, improbus. R litteram narrationi

tolle superfluum; a gnaro enim, id est scito seu perito, venit nominis ista compositio. quod, cum pronomen est, per D non per T litteram; cum vero adverbium numeri est, per T non per D litteram scribendum est. quicquam - -C magis in prima syllaba ponendum est quam D propter euphoniā, quam praecipimur sequi. quid plura? secundum regulas artigraphorum quae tamen sunt emendanda percurrere, ne articulatae vocis pulchra modulatio peregrinis litteris maculata absona potius et indecora reddatur.

10. Orthographos priscos frequenter relege, quos ego inferius titulo trigesimo, ubi de antiquariis legitur, propter notitiam librariorum utiliter instruendam defiorandos esse iudicavi, et extrinsecus huic libro de Orthographia titulum dedi. ita contingit ut et istud studioso prosit legere, ubi cognoscit quae in Scripturis sanctis minime debeat violare, et illud necessario latius discitur, ubi generaliter praesumpta vitia corrigantur.

11. Quod si tamen aliqua verba reperiuntur absurde posita, aut ex his codicibus quos beatus Hieronymus in editione septuaginta interpretum emendavit, vel quos ipse ex Hebreo transtulit, intrepide corrigenda sunt; aut, sicut beatus Augustinus ait, recurratur ad Graecum pandectem, qui omnem legem divinam dinoscitur habere collectam; vel, quibus possibile fuerit, Hebraeam scripturam vel eius doctores requirere non detrectent - decet enim ut, unde ad nos venit salutaris translatio, inde iterum redeat decora correctio. merito enim Patribus nostris de hac re maxima cura fuit, ne tunica Domini Salvatoris, quam truculentis militibus scindere non licuit, lectoribus subiaceat imperitis. audiat Spiritus sanctus sincerissima quae donavit, recipiat illibata quae contulit; tunc nos fideles sibi esse cognoscit, si dicta ipsius nulla praesumptione carpamus. nam quemammodum salvari volumus, si (quod dictu nefas est) remedium salutare pro nostra voluntate rumpamus?

12. Sed ut his omnibus addere videaris ornatum, posituras, quas Graeci thesis vocant, id est puncta brevissima pariter et rotunda - -praeter translationem sancti Hieronymi, quae colis et commatibus ordinata consistit, unde et in praefatione iam dictum est - singulis quibusque pone capitibus, quoniam illustrem et planissimam faciunt orationem quando, sicut inferius exponitur, suis locis aptata resplendent. quale est enim inoffenso gradu per sensus ire sanctissimos, venasque praeceptorum saluberrimas subtiliter introire; terminos suos modulatae voci competenter affigere, totamque dictionem sic per membra dividere ut suis partibus considerata pulchrescant! nam si corpus nostrum indiget per membra cognosci, cur lectio cum suis partibus videatur confusa derelinqui? istae siquidem positurae seu puncta quasi quaedam viae sunt sensuum et lumina dictionum, quae sic lectores dociles faciunt tamquam si clarissimis expositoribus imbuantur. prima est media, secunda subdistinctio, tertia plena; quas a maioribus nostris ideo constat inventas, ut spiritus longa dictione fatigatus vires suas per spatia discreta resumeret. quas si mavis cupidus lector agnoscere, Donatum lege, qui te possit de hac re brevi compendio diligenter instruere. has distinctiones in Psalterio archetypo nos posuisse retinemus, cuius obscuritates talibus remediis ex maxima parte Domino praestante lucidavimus.

13. Ita septenarius numerus ab utraque parte completus est, ut a quibus rebus abstineamus et quas res emendare in auctoritate. praesumamus, sicut opinor, evidenter appareat. quod si tamen hoc desiderium et alio modo potuerit adiuvari, adiciatur studiis vestris, ne more humanitatis nos aliquid necessarium praetermississe videamur.

14. Nunc quemammodum extra auctoritatem reliquas lectiones debeamus emendare dicendum est. commenta legis divinae, epistulas, sermones librosque priscorum unus quis emendator sic legat, ut correctiones eorum magistris consociet saecularium litterarum, et ubicumque paragrammata in disertis hominibus reperta fuerint, intrepidus vitiosa recorrigat, quoniam viri suprascripti sic dicta sua composuisse credendi sunt, ut regulas artis grammaticae quas didicerant custodisse iudicentur. epistulae quoque Patrum, sermones et libri diversorum necnon et omeliae vel cum hereticis altercationes fidelium, quoniam diversa loca Scripturae divinae suaviter ac diligenter aperiunt,

magno studio relegantur, competenter accensis totum nitidum, totum splendidum Domino praestante colluceat. si quid tamen in eis ad Scripturas divinas exponendas conveniens invenitur, non dubitatis sociare voluminibus divinis, sicut et nos in libris Regum fecisse cognoscimur. multa enim reperiuntur a probatissimis hominibus per occasionem alterius operis latius de libris dicta divinis, quae auctoritati videlicet sacrae competenter aptantur. unde supplico ut quod nos parva legendo minus explicare potuimus, vos copiosissima lectione saginati tam de istis codicibus quos relinquimus quam quos potueritis feliciter invenire perfectius in Christi nomine compleatis.

15. Precor etiam vos, qui tamen emendare praesumitis, ut superadiectas litteras ita pulcherrimas facere debeatis, ut potius ab antiquariis scriptae fuisse iudicentur. non enim in illo decore quicquam turpe convent inveniri, quod postea studiosorum oculos videatur offendere. considerate igitur qualis vobis causa commissa sit, utilitas Christianorum, thesaurus ecclesiae, lumen animarum. studete ergo ne qua remaneat in veritate mendositas, in puritate falsitas, in integritate perversitas litterarum.

16. Sed quoniam novem codices legis divinae prima fronte posminus eorumque introductores cum expositoribus suis iuvante Domino quanta valuimus curiositate memoravimus, ad postremum tres divisiones a maioribus datas totius legis divinae tetigimus, deinde adiecit quemammodum emendari caute debeat caelestis auctoritas ne discerperetur praesumpta licentia aut traderetur sequentium manibus indecora confusio, nunc de virtute lectionis divinae est omnimodis disserendum, ut sua quaeque loca propria dulcedine farciantur.

XVI. De virtute Scripturae divinae.

1. Intuemini, sodales egregii, quam mirabilis, quam dulcis in Scripturis divinis decurrit ordo dictorum, desiderium semper excrescens, satietas sine fine, esuries gloriosa beatorum, ubi nimietas non arguitur sed magis importunitas crebra laudatur - -merito, quando et notitia rerum salutarium inde discitur, et credentibus atque eadem operantibus aeterna vita praestatur. praeterita sine falsitate describunt, praesentia plus quam quod videntur ostendunt, futura quasi iam perfecta narrantur: ubique in eis veritas regnat, ubique divina virtus irradiat, ubique panduntur humano generi profutura. et dum haec ita se habeant in terris, nobis pro captu ingenii parabolis et propositionibus sumptis caelestis veritas intimatur, sicut ipse in septuagesimo septimo psalmo testatur: Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio. tradunt etiam nobis, ut munera cuncta vincantur, sanctae Trinitatis adorabilem cognitionem, quam per tot saeculorum tractus idolis dedita caeca et flebilis ignoravit humanitas - Patrem scilicet, Filium et Spiritum sanctum, unum Deum, creaturarum omnium conditorem atque rectorem, facere quae vult in caelo et in terra. cuius si pietatem quaeris, audi breviter comprehensum Adiutor in opportunitatibus, in tribulatione: si potentiam, ausculta Et quis resistit potestati tuae? si iustitiam, lege Qui iudicabit orbem terrae in aequitate. nam et ubique esse totum Deum manifestissime declaratur, dicente Psalmographo: Quo ibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? si ascendero in caelum, tu illic es; si descendero in infernum ades, et cetera quae de illa maiestate sacris lectionibus continentur.

2. Ista siquidem litteras non ratio humana repperit, sed hominibus sanctis virtus caelestis infudit; quas tunc bene datur intellegi, quando eas vera et utilia praedicare mens devota crediderit. quid enim in illis litteris utilitatis et suavitatis non invenies, si purissimo lumine mentis intendas? lectio cuncta virtutum est, verbum non inaniter cadens, nec tardat effectus quod promittit affatus, oboedientibus conferens aeternam salutem, superbis restituens perenne supplicium. atque ideo eam non solum audire sed implere sanctis operibus commonemur; modo siquidem caritatem Dei et proximi monet, modo ut saeculi peritura contempnas insinuat, modo ut illam patriam recorderis in qua es perpetue mansurus infundit, patientiam monet, spem tribuit, humilitatem proficuum laudat, superbiam ruinosam semper accusat, pias elemosinas creberrime fieri persuadet. tunc quod supra omnes pietates indulgentissimum est, acceptam sibi paenitentiam Iudex ipse testatur, quando etiam

verba quibus rogetur clementissimus Redemptor indulget, terret ut corrigat, iudicium minatur ut parcat, et sic nos praecipit vivere ut piis angelis mereamur esse consortes, fiatque illud in nobis quod nimis suave atque perpetuum est, ut sit Deus omnia in omnibus; deinde ut eum videamus sicuti est, et sic de gloriae ipsius copia compleamur, ut nulla ulterius indigentiae sterilitate fatigemur. talibus ergo iussis quis parere non ambiat, nisi qui omnimodo in aeternum perire festinat? ultra omnes demeritas est Redemptoris sui iussa neglegere, et crudelissimi hostis vota complere. quot verba, tot praemia; quot sententiae, totidem ultiones! nihil vacat ab utili doctrina, nisi cum silet lingua magnalia. o si nunquam cessaretur a talibus! peccatis profecto tolleretur locus, si otiosum tempus non haberet mens inquieta mortalium. his beneficiis larga pietate collatis, addita est nobis sanctae Trinitatis adorabilis et veneranda cognitio: quod vitae genus peccatis mortua gentilitas funditus ignorabat.

3. Restat nunc ut memoriam faciamus illorum qui libris suis aliquid venerabiliter de sancta Trinitate dixerunt. ad confirmationem igitur fidei nostrae et hereticorum praecavendas insidias legendi sunt tredecim libri beati Hilarii, quos de sancta Trinitate profunda et disertissima nimis oratione conscripsit. sancti quoque Ambrosii quos de eadem re ad Gratianum principem multo claros et venuste compositos designavit, deinde sancti Augustini quindecim libri, quos idem de Trinitate mirabili profunditate conscripsit, curiosa vobis intentione meditandi sunt. si quis vero de Patre et Filio et Spiritu sancto aliquid summatim praeoptat attingere, nec se mavult longa lectione fatigare, legat Nicetae episcopi librum quem de Fide conscripsit, et doctrinae caelestis claritate completus in contemplationem divinam compendiosa brevitate perducitur; qui voluminibus sancti Ambrosii sociatus est, quos ad Gratianum principem destinavit. inestimabilis pietas virtusque Creatoris! aperti sunt caeli, sancta Trinitas cordibus fidelium patefacta resplenduit, et paganitas, quae honorem occupaverat alienum, a vero Domino confutata discessit.

4. Utiles etiam sunt ad instructionem ecclesiasticae disciplinae memorati sancti Ambrosii de Officiis melliflui libri tres, necnon et beati Augustini de Vera Religione liber unus et de Doctrina Christiana libri quattuor; item eiusdem liber unus quem de Agone Christiano composuit, maxime vobis necessarius qui calcato saeculo desudatis in certamine Christiano. similiter etiam liber eiusdem quasi philosophiae moralis, quem pro moribus instituendis atque corrigendis ex divina auctoritate collegit Speculumque nominavit, magna intentione legendus est. nam et sancti Augustini viginti duos libros quos de Dei Civitate confecit, infastidibili sedulitate curramus, ubi et Babylonia confusa, civitas diaboli, et splendida Hierusalem, urbs Domini Christi, in hominum conversatione competenti diversitate monstratae sunt. scripsit etiam quinque quaestiones de novo Testamento ad Honoratum presbyterum, et octoginta tres alias onirifica deliberatione formatas. si quis autem dicta sua diligenti cupit examinatione purgare nec incauta temeritate delinquere, duos libros Retractationum sancti Augustini studiosa lectione percurrat, unde et se comat imitando, et agnoscit quantam sapientiae copiam beatissimo Patri indulgentia divina contulerit, ut quem nemo poterat fortasse reprehendere, ipse se videatur cautissima retractatione corrigere. longum est illius viri singula quaeque memorare, dum de eius opusculis indicatis codex non parvus existat, qui quamlibet dicta ipsius breviter commemoret, tamen in numerosas progressus est paginas lectionum.

XVII. De historicis Christianis.

1. Habent etiam post tractatores diversos relatores temporum et studia Christiana, qui ecclesiastica gravitate compositi per vicissitudines rerum mutabilitatesque regnorum lacteo quidem sed cautissimo nitore decurrunt. qui cum res ecclesiasticas referant, et vicissitudines accidentes per tempora diversa describant, necesse est ut sensus legentium rebus caelestibus semper erudiant, quando nihil ad fortuitos casus, nihil ad deorum potestates infirmas, ut gentiles fecerunt, sed arbitrio Creatoris applicare veraciter universa contendunt. - ut est Ioseppus, paene secundus Livius, in libris Antiquitatum Iudaicorum late diffusus, quem pater Hieronymus, scribens ad Lucinum Betticum,

propter magnitudinem prolixi operis a se perhibet non potuisse transferri. hunc tamen ab amicis nostris, quoniam est subtilis nimis et multiplex, magno labore in libris viginti duobus converti fecimus in Latinum. qui etiam et alios septem libros Captivitatis Iudaicae mirabili nitore conscripsit, quam translationem alii Hieronymo, alii Ambrosio, alii deputant Rufino; quae dum talibus viris ascribitur, omnino dictionis eximia merita declarantur. post haec autem legenda est historia quae ab Eusebio quidem decem voluminibus Graeco sermone conscripta, a Rufino autem cum adiectione temporum quae secuta sunt undecim libris monstratur explicita. post historiam vero Eusebii apud Graecos Socrates, Sozomenus et Theodoritus sequentia conscripserunt; quos a viro disertissimo Epiphonio in uno corpore duodecim libris fecimus Deo auxiliante transferri, ne insultet habere se facunda Graecia necessarium, quod vobis iudicet esse subtractum. Orosius quoque, Christianorum temporum paganorumque collator, praesto vobis est, si eum legere volueritis. Marcellinus etiam, quattuor libros de temporum qualitatibus et positionibus locorum pulcherrima proprietate conficiens, itineris sui tramitem laudabiliter percurrit; quem vobis pariter dereliqui.

2. Chronica vero, quae sunt imagines historiarum brevissimaeque commemorationes temporum, scripsit Graece Eusebius; quae transtulit Hieronymus in Latinum, et usque ad tempora sua deduxit eximie. hunc subsecutus est suprascriptus Marcellinus Illyricianus, qui adhuc patricii Iustiniani fertur egisse cancellos, sed meliore conditione devotus a tempore <Theodosii> principis usque ad fores imperii triumphalis Augusti Iustiniani opus suum Domino iuvante perduxit, ut qui ante fuit in obsequio suscepto gratus, postea ipsius imperio copiose amantissimus appareret. sanctus quoque Prosper chronica ab Adam ad Gensirici tempora et urbis de redationem usque perduxit. forte inveniatis et alios subsequentes, quia non desunt scriptores temporum, cum saecula sibi iugiter peracta succedant. sed cum te de memoratis rebus, diligens lector, expleveris, ingeniumque tuum divina fuerit luce radiatum, lege librum de Viris illustribus sancti Hieronymi, ubi diversos Patres atque opuscula eorum breviter et honoravit et tetigit: deinde alterum Gennadii Massiliensis, qui idem de scriptoribus legis divinae, quos studiose perquisiverat, certissimus indicavit. hos in uno corpore sociatos dereliqui, ne per diversos codices cognoscendae rei tarditas afferatur.

3. Sequuntur enim multarum lectionum venerabilium conditores. modo enim doctissimi viri aut libros divina inspiratione conficiunt, aut invicem se epistularum gratia consolantur, aut populos dulcissimo sermone deliniunt, aut cum hereticis vivacissima nimis altercatione confligunt, ita ut quidam eorum singulari certamine controversias subeant, et iudicibus mediis gloriosa disceptatione confiigant. sic, cum pravus quisque destruitur, praestante Domino fidelissimus inde solidatur. tunc in illo choro sanctissimo atque facundissimo Patrum tibi eligere poteris, cum quo suavissime colloquaris. difficile quoque dictu est, quam frequenti occasione reperta Scripturas sanctas locis aptissimis potenter aperiant, ut subito transiens discas, quod te neglegenter praeterisse cognoscis. testes sunt doctissimi viri diversa laude praecipui, quibus velut stellis micantibus caelum fulget ecclesiae.

XVIII. De sancto Hilario.

1. Inter quos sanctus Hilarius Pictaviensis episcopus nimia profunditate subtilis et cautissimus disputator incedit altasque divinarum Scripturarum abyssus in medium reverenter adducens, facit praestante Deo illuminata mente conspicui, quae prius parabolis velabantur obscuris.

XIX. De sancto Cypriano.

1. Impossibile est omnino complecti, quantum inter alio scriptores (praeter iterationem baptismatis, quam usus atque ratio repudiavit ecclesiae) conferat beatissimus Cyprianus, velut oleum decurrens in omnem suavitatem, lingua composita declamator insignis doctorque mirabilis. quantos enim ille

dubitantes non pertulit labi, lapsos vero firmissima praedicatione solidavit, confessores ad martyrium usque perduxit! et ne minor esset praedicationibus suis, ipse quoque martyrii corona Domino praestante decoratus est. nam inter alia quae nobis facundiae suae clara monumenta dereliquit, in expositione orationis dominicae, quae contra subripienda vitia velut invictus clypeus semper opponitur, libellum declamatoria venustate conscripsit.

XX. De sancto Ambrosio.

1. Sanctus quoque Ambrosius, lactei sermonis emanator, cum gravitate acutus, in violenta persuasione dulcissimus, cui fuit aequalis doctrina cum vita, quando ei non parvis miraculis gratia divinitatis arrisit...

XXI. De sancto Hieronymo.

1. Beatus etiam Hieronymus, Latinae linguae dilatator eximius, - qui nobis in translatione divinae Scripturae tantum praestitit, ut ad Hebreum fontem paene non egeamus accedere, quando nos facundiae suae multa cognoscitur ubertate satiasset, - plurimis libris, copiosis epistulis fecit beatos, quibus scribere Domino praestante dignatus est. planus, doctus, dulcis parata copia sermonum ad quamcumque partem convertit ingenium: modo humilibus suaviter blanditur, modo superbiorum colla confringit, modo derogatoribus suis vicem necessaria mordacitate restituens, modo virginitatem praedicans, modo matrimonia casta defendens, modo virtutum certamina gloriosa collaudans, modo lapsus in clericis atque monachis pravitate accusans. sed tamen, ubicumque se locus attulit, gentilium exempla dulcissima varietate permiscuit, totum explicans, totum exornans, et per diversa disputationum genera disertus semper et aequalis incedens. nam cum aliquos libros magna ubertate protendat, tamen pro dulcedine dictorum finis eius semper ingratus est. quem in Bethleem habitasse, otiosum fuisse non arbitror, nisi ut in terra illa miraculorum ad instar solis eius quoque ab Oriente nobis lamparet eloquium.

2. Is epistolam suam ad Paulinum ex senatore presbyterum mirificam destinavit, docens quemammodum Scripturas divinas adhibita cautela perlegeret, ubi breviter virtutem uniuscuiusque libri veteris et novi Testamenti mirabiliter indicavit. quem si ante repperissem, eloquentiae ipsius cedens contentus fortasse fuero de eadem parte nihil dicere. sed quia et ille alia et nos diversa in opere iam confecto Domino largiente conscripseramus, credo quod lector diligens et in hoc opusculo non inutiliter occupetur. ille enim scripsit ad divinae legis novum lectorem, qui tamen erat litteris saecularibus eruditus, ut etiam librum de Theodosio principe prudenter ornateque confecerit; nec illa tempestate, ut datur intellegi, tantos scriptores suae partis habuit, quos eum in ordinem legere commoneret, quoniam illo tempore milites Christi in gymnasio legis divinae salutari adhuc sudore laborabant, inter quos et ipse postea multa conscripsit. nobis vero fuit causa diversa, primum quod ad fratres simplices et impolitos scripsimus instruendos, ut per multos auctores, qui iam nostra aetate declarati sunt, caelestium Scripturarum plenitudine compleantur, ut non tam ex nobis, qui huius rei pauperes sumus, quam ex copiosis et antiquis Patribus laudabiliter imbuantur. sed ne aliquid eis deesse possit, qui ad studia huius saeculi non fuerunt, tam de artibus quam de disciplinis saecularium litterarum in secundo volumine breviter credidimus ammonendos, ut simplicibus viris famuletur et mundanarum peritia litterarum, quae praeter additamenta quorundam doctorum ab Scripturis divinis cognoscitur esse progressa. ita fit ut nec vituperatio de nova praesumptione nos carpiat, et de parvulo nimis obsequio gritiae forsitan momenta proveniant.

XXII. De sancto Augustino.

1. Ipse etiam doctor eximius beatissimus Augustinus, debellator hereticorum, defensor fidelium et famosorum palma certaminum, in quibusdam libris nimia difficultate reconditus, in quibusdam sic est planissimus, ut etiam parvulis probetur acceptus; cuius aperta suavitas sunt, obscura vero magnis utilitatibus farcita pinguescunt. huius autem ingenii vivacitatem si quis nosse desiderat, libros ipsius Confessionum legat, ubi se refert omnes mathematicas disciplinas sine magistro comprehendisse, quas aliis sub doctis expositoribus vix datur artingere. symbolum quoque nostrum, vadem fidei, testimonium recti cordis, promissionis insolubile sacramentum, frequenti expositione patefecit, ut profundius intellegentes illa quae credere nos profitemur, cautissime promissa servemus. legendus est etiam liber eiusdem, ubi diversas hereses post Epiphanium pontificem compendiosa brevitate complexus est, quando nullius sanae mentis acquiescit ingenium in illas cautes incedere in quas alterum cognoverint pertulisse naufragium. illorum siquidem sensus omnino cavendus est, quos provida damnavit ecclesia, et si quid tale modo praesumitur, cauta nimis observatione declinetur.

XXIII. De abba Eugippio et abba Dionisio.

1. Convenit etiam ut presbyteri Eugippii opera necessaria legere debeatis, quem nos quoque vidimus, virum quidem non usque adeo saecularibus litteris eruditum, sed Scripturarum divinarum lectione plenissimum. hic ad parentem nostram Probam, virginem sacram, ex operibus sancti Augustini valde altissimas quaestiones ac sententias diversasque res deflorans, in uno corpore necessaria nimis dispensatione collegit et in trecentis triginta octo capitulis collocavit. qui codex, ut arbitror, utiliter legitur, quando in uno corpore diligentia studiosi viri potuit recondi, quod in magna bibliotheca vix praevaleret inveniri.

2. Generat etiam hodieque catholica ecclesia viros illustres probabilium dogmatum decore fulgentes. fuit enim nostris temporibus et Dionisius monachus, Scythae natione sed moribus omnino Romanus, in utraque lingua valde doctissimus, reddens actionibus suis quam in libris Domini legerat aequitatem. Scripturas divinas tanta curiositate discusserat atque intellexerat, ut, undecumque interrogatus fuisset, paratum haberet competens sine aliqua dilatione responsum. qui mecum dialecticam legit, et in exemplo gloriosi magisterii plurimos annos vitam suam Domino praestante transegit. pudet me de consorte dicere, quod in me nequeo reperire. fuit enim in illo cum sapientia magna simplicitas, cum doctrina humilitas, cum facundia loquendi parcitas, ut in nullo se vel extremis famulis anteferebat, cum dignus esset regum sine dubitatione colloquiis. interveniat pro nobis qui nobiscum orare consueverat, ut cuius hic sumus oratione suffulti, eius possimus nunc meritis adiuvari. qui petitus ab Stephano, episcopo Salonitano, ex Graecis exemplaribus Canones ecclesiasticos moribus suis pares, ut erat planus atque disertus, magna eloquentiae luce composuit, quos hodie usu celeberrimo ecclesia Romana complectitur. hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam salutaribus ecclesiasticis regulis culpabiliter ignorare. alia quoque multa ex Graeco transtulit in Latinum, quae utilitati possunt ecclesiasticae convenire; qui tanta latinitatis et graecitatis peritia fungebatur, ut quoscumque libros Graecos in manibus acciperet, Latine sine offensione transcurreret, iterumque Latinos Attico sermone relegeret, ut crederes hoc esse conscriptum, quod os eius inoffensa velocitate fundebat.

3. Longum est de illo viro cuncta retexere. qui inter reliquas virtutes hoc habuisse probatur eximium, ut, cum se totum Deo tradidisset, non aspernaretur saecularium conversationibus interesse, castus nimium cum alienas cotidie videret uxores, mitis cum furentium vaesano turbine pulsaretur. fundebat lacrimas motus compunctione cum audiret garrula verba laetitiae, ieiunabat sine exprobratione prandentium, et adeo conviviiis gratanter intererat ut inter epulas corporales inquisitus spirituales semper copias exhiberet. quod si tamen aliquando comederet, parvo quidem

cibo sed tamen escis communibus utebatur. unde summum genus aestimo patientiae inter humanas esse delicias et abstinentiae custodire mensuram. sed ut bona mentis eius infucata laude referamus, erat totus catholicus, totus paternis regulis perseveranter adiunctus, et quicquid possunt legentes per diversos quaerere, in illius scientia cognoscebatur posse fulgere. cuius nomini glorioso aliqua pravi homines calumniose nituntur ingerere, unde sua videantur errata aliquatenus excusare. sed ille iam saeculi perversitate derelicta, praestante Domino in ecclesiae pace susceptus, inter Dei famulos credendus est habere consortium.

4. Dicerem adhuc fortasse reliqua de sancto viro, quae nobis totius probationis veritate comperta sunt. sed necesse est ut propositum nostrum potius exsequamur, ne, cum simus debitores alterius promissionis, aliud diu referre importuna loquacitate videamur. et ut vobis in regulis fidei nulla possit nocere subreptio, legite quas habetis in promptu synodum Ephesenam et Calchedonensem necnon et Encyclia, id est epistulas confirmationis supradicti concilii; quae si diligenter excurratis, versutiae improborum nulla vobis occasione praevalent.

XXIV. Recapitulatio generalis, quo studio Scriptura sancta legenda sit.

1. Demus itaque operam, et post introductorios libros auctoritatem cum expositoribus suis sedula intentione curramus, viasque intellegentiae Patrum labore repertas pio studio subsequamur, non ad quaestiones inanissimas avida superfluitate tendamus. quod dictum rationabiliter in tractatoribus probatissimis invenitur, hoc procul dubio credamus esse divinum; si quid dissonum aut discordans Patrum regulis contigerit inveniri, vitandum esse iudicemus. origo enim saevissimi erroris est in suspectis auctoribus amare totum, et sine iudicio defendere velle quod invenis; scriptum est enim Omnia probate, quod bonum est tenete.

2. Sed ut in summam quae sunt dicenda complectar, cuncta quae antiqui expositores probabiliter dixerunt, sollicita mente tenenda sunt; illa vero quae ab eis intractata relicta sunt, ne infructuoso labore fatigemur, primum rimanda sunt, quas virtutes habeant aut ad quae nos instituta perducant, deinde quid nos velint de se legendo contrahere. nam licet textus planissimus esse videatur et historica relatione reluceat, modo tamen aut iustitiam persuadet aut impietatem redarguit, aut tolerantiam praedicat aut vitia mobilitatis accusat, aut superbiam damnat aut bona humilitatis exaltat, aut impacatos reprimit aut caritate plenissimos consolatur, aut aliquid tale commemorat quo ad probos mores incitet et a nefariis cogitationibus respectu pietatis abducat. Deus enim si solis bonis praemia polliceretur, benignitas ipsius neglecta tepesceret; si vero malis iugiter minaretur exitium, desperatio salutis praecipitaret ad vitia. et ideo pius Redemptor pro salute nostra utrumque moderatus est, ut et peccatores denunciata poena terreat et bonis digna praemia compromittat.

3. Quapropter ad intentiones librorum generaliter semper animus erigatur, mentemque nostram in illa contemplatione defigamus, quae non tantum auribus sonat sed oculis interioribus elucescit. nam etsi simplex videatur esse relatio, nihil vacuum nihil otiosum divinis litteris continetur, sed semper ad utilitatem aliquam dicitur quae rectissimis sensibus salubriter auriatur. et ideo quando bona referuntur, ad imitationem protinus erigamur; quando facinora punienda narantur, operari talia formidemus. ita fit ut semper aliquid utilitatis adquiramus, si quapropter referuntur advertimus.

XXV. Cosmographos legendos a monachis.

1. Cosmographiae quoque notitiam vobis percurrendam esse non immerito suademus, ut loca singula, quae in libris sanctis legitis, in qua parte mundi sint posita evidenter cognoscere debeatis.

quod vobis proveniet absolute, si libellum Iulii oratoris, quem vobis reliqui, studiose legere festinetis; qui maria, insulas, montes famosos, provincias, civitates, flumina, gentes ita quadrifaria distinctione complexus est, ut paene nihil libro ipsi desit, quod ad cosmographiae notitiam cognoscitur pertinere. Marcellinus quoque, de quo iam dixi, pari cura legendus est; qui Constantinopolitanam civitatem et urbem Hierosolimorum quattuor libellis minutissima ratione descripsit.

2. Deinde Penacem Dionisii discite breviter comprehensum, ut quod auribus in supradicto libro percipitis, paene oculis intuentibus videre possitis. tum si vos notitiae nobilis cura flammaverit, habetis Ptolomei codicem, qui sic omnia loca evidentiter expressit, ut eum cunctarum regionum paene incolam fuisse iudicetis, eoque fiat ut uno loco positi, sicut monachos decet, animo percurratis quod aliorum peregrinatio plurimo labore collegit.

XXVI. De notis affigendis.

1. Illud etiam indicandum esse curavimus, ut vos labor noster instrueret et qualicumque munusculo studium vestrae sanctitatis ornaret: praestante Domino quantum aut senes aut longa peregrinatione fatigatus relegere praevalui, quibusdam codicibus Patrum praesentes notas minio designatas, quae sunt indices codicum, singulis quibusque locis, ut arbitror, competenter impressi. nam expositionibus Octateuchi hanc dedimus notam OCT alteram Regum REG, tertiam Psalterii PSL, quartam Salomonis SAL, quintam Prophetarum PROP, sextam Agiographorum AGI, septimam Evangeliorum EV, octavam Epistulis Apostolorum AP, nonam Actibus Apostolorum et Apocalypsi AAA. quas in primordiis codicum, quos tamen sub ipso studio transire praevalui, semper ascripsi, ut vos illas in textu positas sine ambiguitate possitis agnoscere, si paginas singulas studiosa mente curratis.

2. Tunc si placet, qui tamen plurima lectione praesumitis, per tractatores probatissimos imitatio vobis facilis subiacebit. ita fiet ut aliud inde genus expositionis acutissimum pulcherrimumque nascatur, et quod forsitan priores nostri in commentis suis minime dilucidaverunt, ibi aliquatenus reperiatur esse declaratum. - idiomata quoque legis divinae, id est, proprias dictiones, tali PP caractere signavimus, ut ubicumque reperta fuerint, verba ipsa nulla praesumptione violentur.

XXVII. De schematibus ac disciplinis.

1. Illud quoque commonendum esse credidimus: quoniam tam <in> litteris sacris quam in expositoribus doctissimis multa per schemata, multa per definitiones, multa per artem grammaticam, multa per artem rethoricam, multa per dialecticam, multa per disciplinam arithmetica, multa per musicam, multa per disciplinam geometricam, multa per astronomicam intellegere possumus, non ab re est instituta saecularium magistrorum, artes scilicet ac disciplinas cum suis divisionibus, in sequenti libro paucis attingere, quatenus et qui talia didicerunt breviter amhoneantur, et qui latius legere fortasse minime potuerunt, aliquid exinde compendiosa brevitate cognoscant. est enim rerum istarum procul dubio, sicut et Patribus nostris visum est, utilis et non refugienda cognitio, quando eam in litteris sacris, tamquam in origine generalis perfectaeque sapientiae, ubique reperis esse diffusam. nam cum ibi reddita fuerint atque monstrata, sensus noster ad intellegendum modis omnibus adiuvatur.

2. Sit ergo antiquorum labor opus nostrum, ut, quae illi latius plurimis codicibus ediderunt, nos brevissime, sicut iam dictum est, secundo volumine collecta pandamus, et quod illi ad exercendas versutias dirivaverunt, nos ad veritatis obsequia laudabili devotione revocemus; quatenus quae inde furtive sublata sunt, in obsequium rectae intellegentiae honesta conditione reddantur. opus quidem,

ut arbitror, necessarium, sed considerata difficultate perarduum, in duobus libris comprehendere velle divinarum et humanarum fontes copiosissimos litterarum, ubi Sedulii versus illi dicendi sunt:

«Grandia posco quidem, sed tu dare grandia nosti,
quem magis offendit, quisquis sperando tepescit.»

XXVIII. Quid legant qui scripturas logicas introire non possunt.

1. Quod si quorundam simplicitas fratrum non potuit quae sunt in sequenti libro deflorata cognoscere, quia paene brevitatis omnis obscura est, sufficiat eis summatim earum rerum divisiones, utilitates virtutesque perpendere, ut ad agnoscendam legem divinam fervida mentis intentione rapiantur. per diversos enim sanctissimos Patres inveniunt, unde desiderium suum plenissima possint ubertate satiare. tantum sit legendi sincerus affectus et intellegendi sobrium votum; tunc salutaris assiduitas eruditos efficiat, quos in prima fronte profunditas lectionis exterruit.

2. Sciamus tamen non in solis litteris positam esse prudentiam, sed perfectam sapientiam dare Deum unicuique prout vult. nam si tantum in litteris esset scientia rerum bonarum, qui litteras nesciunt utique rectam sapientiam non haberent. sed cum multi agrammati ad verum intellectum perveniant rectamque fidem percipiant caelitus aspiratam, dubium non est puris ac devotis sensibus Deum concedere, quod eis iudicat expedire. scriptum est enim: Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum. quapropter actibus bonis. et orationibus assiduis expetendum est, ut ad veram fidem operasque sanctissimas, ubi est vita nostra perpetua, Domino comitante veniamus. legitur enim: Nisi Dominus aedificaverit domum, in vano laborant qui aedificant eam.

3. Verumtamen nec illud Patres sanctissimi decreverunt, ut saecularium litterarum studia respiciantur, quia non exinde minimum ad sacras Scripturas intellegendas sensus noster instruitur; si tamen, divina gratia suffragante, notitia ipsarum rerum sobrie ac rationabiliter inquiratur, non ut in ipsis habeamus spem proventus nostri, sed per ipsa transeuntes desideremus nobis a Patre luminum proficuum salutaremque sapientiam debere concedi. quanti enim philosophi haec solummodo lectitantes ad fontem sapientiae non venerunt, et vero lumine privati ignorantiae caecitate demersi sunt! quoniam, sicut a quodam dictum est, numquam potest plenissime investigari, quod non per viam suam quaeritur.

4. Multi iterum Patres nostri talibus litteris eruditi et in lege Domini permanentes ad veram sapientiam pervenerunt, sicut beatus Augustinus in libro de Doctrina Christiana meminit, dicens: «Nonne aspiciamus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Aegypto Cyprianus, et doctor suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius, quanto Victorinus, Optatus, Hilarius?» nos addimus Ambrosium ipsumque Augustinum atque Hieronymum multosque alios «innumerabiles Graecos». hoc etiam «ipse fidelissimus Dei famulus Moyses fecit, de quo scriptum est quod eruditus fuerit omni sapientia Aegyptiorum». quos nos imitantes cautissime quidem sed incunctanter utrasque doctrinas, si possumus, legere festinemus - quis enim audeat habere dubium, ubi virorum talium multiplex praecedat exemplum? scientes plane, sicut saepe iam dictum est, rectam veramque sapientiam Dominum posse concedere, sicut ait liber Sapientiae: Sapientia a Domino Deo est et cum ipso fuit semper et permanet in aeternum.

5. Quapropter toto nisu, toto labore, totis desideriis exquiramus, ut ad tale tantumque munus Domino largiente pervenire mereamur. hoc enim nobis est salutare, proficuum, gloriosum, perpetuum, quod nulla mors, nulla mobilitas, nulla separare possit oblivio, sed in illa suavitate patriae cum Domino faciet aeterna exultatione gaudere. quod si alicui fratrum, ut meminit Vergilius,

«Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis»,

ut nec humanis nec divinis litteris perfecte possit erudiri, aliqua tamen scientiae mediocritate suffultus eligat certe quod sequitur:

«Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,»

quia nec ipsum est a monachis alienum hortos colere, agros exercere et pomorum fecunditate gratulari. legitur enim in psalmo cxxvii: labores fructuum tuorum manducabis; beatus es et bene tibi erit.

6. Quod si huius studii requirantur auctores, de hortis scripsit pulcherrime Gargilius Martialis, qui et nutrimenta holerum et virtutes eorum diligenter exposuit, ut ex illius commentarii lectione praestante Domino unusquisque et saturari valeat et sanari; quem vobis inter alios codices reliqui. pari etiam modo in agris colendis, in apibus, in columbis necnon et piscibus alendis inter ceteros Columella et Emilianus auctores probabiles extiterunt. sed Columella sedecim libris per diversas agriculturae species eloquens ac facundus illabitur, disertis potius quam imperitis accommodus, ut operis eius studiosi non solum communi fructu sed etiam gratissimis epulis expleantur. Emilianus autem facundissimus explanator duodecim libris de hortis vel pecoribus aliisque rebus planissima lucidatione disseruit, quem vobis inter alios lectitandum Domino praestante dereliqui.

7. Haec tamen cum peregrinis atque aegrotantibus praeparantur, fiunt caelestia, quamvis videantur esse terrena. quale est enim languentes aut dulcibus pomis reficere aut columborum fetibus enutrire, aut piscibus alere aut mellis suavitate mulcere! nam cum vel aquam frigidam in nomine suo Dominus pauperi praecipiat offerri, quanto gratius erit diversis egentibus escas suavissimas dare, pro quibus in illo iudicio fructum multiplicata possitis mercede recipere! non debet negligi, undecumque potest homini probabiliter subveniri.

XXIX. De positione monasterii Vivariensis sive Castellensis.

1. Invitat siquidem vos locus Vivariensis monasterii ad multa peregrinis et egentibus praeparanda, quando habetis hortos irriguos et piscosi amnis Pellenae fluentia vicina, qui nec magnitudine undarum suspectus habeatur nec exiguitate temnibilis. influit vobis arte moderatus, ubicumque necessarius iudicatur, et hortis vestris sufficiens et molinis. adest enim cum desideratur, et cum vota compleverit remotus abscedit; sic quodam ministerio devotus existens, nec horret importunus nec potest deesse cum quaeritur. maria quoque vobis ita subiacent, ut piscationibus variis pateant et captus piscis cum libuerit vivariis possit includi. fecimus enim illic iuvante Domino grata receptacula, ubi sub claustro fideli vagetur piscium multitudo, ita consentaneum montium speluncis ut nullatenus se sentiat captum, cui libertas est et escas sumere et per solitas se cavernas abscondere. balnea quoque congruenter aegris praeparata corporibus iussimus aedificari, ubi fontium perspicuitas decenter illabitur, quae et potui gratissima cognoscitur et lavacris. ita fit ut monasterium vestrum potius quaeratur ab aliis, quam vos extranea loca iuste desiderare possitis. verum haec, ut scitis, oblectamenta sunt praesentium rerum, non spes futura fidelium; istud transiturum, illud est sine fine mansurum. sed illic positi, ad illa potius desideria transferamur, quae nos faciant regnare cum Christo.

2. Cassianum presbyterum, qui conscripsit de institutione fidelium monachorum, sedule legite et libenter audite, qui inter ipsa initia sancti propositi octo principalia vitia dicit esse fugienda. hic

noxios motus animorum ita competenter insinuat, ut excessus suos hominem paene videre faciat et vitare compellat, quos antea confusione caliginis ignorabat. qui tamen de libero arbitrio a beato Prospero iure culpatus est, unde monemus ut in rebus talibus excedentem sub cautela legere debeatis. cuius dicta Victor Mattaritanus, episcopus Afer, ita Domino iuvante purgavit, et quae minus erant addidit, ut ei rerum istarum palma merito conferatur; quem inter alios de Africae partibus cito nobis credimus esse dirigendum. cetera vero genera monachorum vehementer accusat. sed vos, karissimi fratres, Deo iuvante eas partes elegite, quas salubriter cognoscitur ille laudasse.

3. Nam si vos in monasterio Vivariensi, sicut credere dignum est, divina gratia suffragante coenobiorum consuetudo competenter erudiat, et aliquid sublimius defecatos animos optare contingat, habetis montis Castelli secreta suavia, ubi velut anachoritae praestante Domino feliciter esse possitis. sunt enim remota et emitantia heremi loca, quando muris pristinis ambientibus probantur inclusa. quapropter aptum vobis erit elegere exercitatis iam atque probatissimis illud habitaculum, si prius in corde vestro fuerit praeparatus ascensus. legendo enim cognoscitis unum de duobus, quid aut desiderare aut tolerare possitis. tantum est ut conversationis probitate servata, qui non valet sermonibus alios docere, morum videlicet instruat sanctitate.

XXX. De antiquariis et commemorationem orthographiae.

1. Ego tamen fateor votum meum, quod inter vos quaecumque possunt corporeo labore compleri, antiquariorum mihi studia, si tamen veraciter scribant, non immerito forsitan plus placere, quod et mentem suam relegendo Scripturas divinas salutariter instruunt et Domini praecepta scribendo longe lateque disseminant. felix intentio, laudanda sedulitas, manu hominibus praedicare, digitis linguas aperire, salutem mortalibus tacitum dare, et contra diaboli subreptiones illicitas calamo atramentoque pugnare. tot enim vulnera Satanas accipit, quot antiquarius Domini verba describit. uno itaque loco situs, operis sui disseminatione per diversas provincias vadit; in locis sanctis legitur labor ipsius; audiunt populi unde se a prava voluntate convertant, et Domino pura mente deserviant; operatur absens de opere suo. nequeo dicere vicissitudinem illum de tot bonis non posse percipere, si tamen non cupiditatis ambitu sed recto studio talia noscatur efficere. verba caelestia multiplicat homo, et quadam significatione contropabili, si fas est dicere, tribus digitis scribitur quod virtus sanctae Trinitatis effatur. o spectaculum bene considerantibus gloriosum! arundine currente verba caelestia describuntur ut, unde diabolus caput Domini in passione fecit percuti, inde eius calliditas possit extingui. accidit etiam laudibus eorum, quod factum Domini aliquo modo videntur emitari, qui legem suam, licet figuraliter sit dictum, omnipotentis digiti operatione conscripsit. multa sunt quidem quae de tam insigni arte referantur, sed sufficit eos dici librariorum, qui librae Domini iustitiaeque deserviunt.

2. Sed ne tanto bono mutatis litteris scriptores verba vitiosa permisceant aut ineruditis emendator nesciat errata corrigere, orthographos antiquos legant, id est, Velium Longum, Curtium Valerianum, Papirianum, Adamantium Martyrium de V et B, eiusdem de primis mediis atque ultimis syllabis, eiusdem de B littera trifariam in nomine posita, et Eutychem de aspiratione, sed et Focam de differentia generis; quos ego quantos potui studiosa curiositate collegi. et ne quempiam memoratorum codicum obscuritas derelicta turbaret, quoniam antiquarum declinationum permixtione pro maxima parte confusi sunt, magno studio laboris incubui, ut in libro sequestrato atque composito, qui inscribitur de orthographia, ad vos defloratae regulae pervenirent, et dubietate sublata liberior animus viam emendationis incederet. Diomedem quoque et Theoctistum aliqua de tali arte scripsisse comperimus; qui si inventi fuerint, vos quoque eorum deflorata colligite. forte et alios invenire possitis, per quos notitia vestra potius instruat. isti tamen qui memorati sunt, si assiduo studio relegantur, omnem vobis caliginem ignorationis abscedunt, ut quod hactenus

ignoratum est habeatur ex maxima parte notissimum.

3. His etiam addidimus in codicibus cooperiendis doctos artifices, ut litterarum sacrarum pulchritudinem facies desuper decora vestiret, exemplum illud Dominicae figurationis ex aliqua parte forsitan imitantes, qui eos quos ad cenam aestimat imitandos in gloria caelestis convivii stolis nuptialibus operuit. quibus multiplices species facturarum in uno codice depictas, ni fallor, decenter expressimus, ut qualem maluerit studiosus tegumentum formam ipse sibi possit elegere.

4. Paravimus etiam nocturnis vigiliis mechanicas lucernas conservatrices illuminantium flammularum, ipsas sibi nutriendas incendium, quae humano ministerio cessante prolixè custodiant uberrimi luminis abundantissimam claritatem; ubi olei pinguedo non deficit, quamvis flammis ardentibus iugiter torreatur.

5. Sed nec horarum modulos passi sumus vos ullatenus ignorare, qui ad magnas utilitates humani generis noscuntur inventi. quapropter horologium vobis unum, quod solis claritas indicet, praeparasse cognoscor; alterum vero aquatile, quod die noctuque horarum iugiter indicat quantitatem, quia frequenter nonnullis diebus solis claritas abesse cognoscitur, miroque modo in terris aqua peragit, quod solis flammeus vigor desuper modulatus excurrit. ita quae natura divisa sunt, ars hominum fecit ire concorditer; in quibus fides rerum tanta veritate consistit, ut quod ab utrisque geritur per internuntios aestimes constitutum. haec ergo procurata sunt, ut milites Christi certissimis signis ammoniti ad opus exercendum divinum quasi tubis clangentibus evocentur.

XXXI. De medicis.

1. Sed et vos alloquor fratres egregios, qui humani corporis salutem sedula curiositate tractatis, et confugientibus ad loca sanctorum officia beatae pietatis impenditis, tristes passionibus alienis, de periclitantibus maesti, susceptorum dolore confixi, et in alienis calamitatibus merore proprio semper attoniti; ut, sicut artis, vestire peritia docet, languentibus sincero studio serviatis, ab illo mercedem recepturi, a quo possunt pro temporalibus aeterna retribui. et ideo discite quidem naturas herbarum commixtionisque specierum sollicita mente tractate; sed non ponatis in herbis spem, non in humanis consiliis sospitatem. nam quamvis medicina legatur a Domino constituta, ipse tamen sanos efficit, qui vitam sine dubitatione concedit. scriptum est enim: Omne quod facitis in verbo aut opere, in nomine Domini Iesu facite, gratias agentes Deo et Patri per ipsum.

2. Quod si vobis non fuerit Graecarum litterarum nota facundia, in primis habetis Herbarium Dioscoridis, qui herbas agrorum mirabili proprietate disseruit atque depinxit. post haec legite Hippocratem atque Galienum Latina lingua conversos, id est Therapeutica Galieni ad philosophum Glauconem destinata, et anonymum quendam, qui ex diversis auctoribus probatur esse collectus. deinde Caeli Aureli de Medicina et Hippocratis de Morbis et Curis diversosque alios medendi arte compositos, quos vobis in bibliothecae nostrae sinibus reconditos Deo auxiliante dereliqui.

XXXII. Commonitio abbae congregationisque monachorum.

1. Quapropter omnes, quos monasterii saepta concludunt, tam Patrum regulas quam praeceptoris proprii iussa servate, et libenter quae vobis salubriter imperantur efficite, quia magnae remunerationis est praemium sine aliquo murmure praeceptis salutaribus oboedire. vos autem sanctissimos viros abbates Calchedonium et Gerontium deprecor ut sic cuncta disponatis, quatenus gregem vobis creditum praestante domino ad beatitudinis dona perducere debeatis. peregrinum

igitur ante omnia suscipite, elemosinam date, nudum vestite, esurienti panem frangite, quoniam iste vere dicendus est consolatus, qui miseros consolatur.

2. Ipsos autem rusticos, qui ad vestrum monasterium pertinent, bonis moribus erudite; quos adiectarum pensionum pondere non gravetis. scriptum est enim: Iugum meum suave est et onus meum leve est. illud vero quod familiare rusticis comprobatur, furta nesciant, lucos colere prorsus ignorent, vivant innoxio proposito et simplicitate felici. secundus illis ordo conversationis purissimus imponatur; frequenter ad monasteria sancta conveniant, ut erubescant vestros se dici et non de vestra institutione cognosci. sciant etiam Deum ubertatem agris eorum dignanter infundere, si eum fideliter consueverint invocare.

3. Data est itaque vobis quaedam urbs propria, cives religiosi, in qua si concorditer et spiritaliter Domino praestante transigitis, caelestis iam patriae praefiguratione gaudetis. nolite amare desidiam, quam Domino cognoscitis odiosam. praesto vobis sunt sanctarum Scripturarum instrumenta dogmatica cum expositoribus suis, qui vere sunt floriferi campi, caelestis paradisi poma suavia, unde et fideles animae salubriter imbuantur et linguae vestrae non caduco sed fructifero nimis instruantur eloquio. quapropter desideranter introite mysteria Domini ut sequentibus iter indicare possitis, quia magnae verecundiae pondus est habere quod legas et ignorare quod doceas.

4. Et ideo futurae beatitudinis memores, vitas Patrum, confessiones fidelium, passiones martyrum legite constanter, quas inter alia in epistula sancti Hieronymi ad Chromatium et Heliodorum destinata procul dubio reperitis, quae per totum orbem terrarum flouere, ut sancta imitatio vos provocans ad caelestia regna perducatur; scientes quia non solum in agone sanguinis aut in virginitate carnis positae sint coronae, sed et omnes qui iuvante Deo vitia sui corporis vincunt tectaque credunt, palmam sanctae remunerationis accipiunt. sed quo facilius, sicut dictum est, mortiferas mundi delectationes noxiaque blandimenta Domino praestante vincatis et sitis huius saeculi, sicut de beatis legitur, transeuntes, ad illud semper primi psalmi festinate salutare remedium, ut legem Domini diebus noctibusque meditemini. tunc non inveniet inimicus protervus locum, cum totum Christus occupaverit animum. nam et pater Hieronymus pulchre complexus est, dicens: «Ama scientiam Scripturarum, et carnis vitia non amabis.»

5. Dicite mihi, viri prudentissimi, quid beatius quam illum habere propitium, quem iratum non valemus effugere? nam si praefectum vox praeconis enuntiet, si carpentum ipsius strepentibus rotis transire noscamus, nonne omnes voluptates cordis abicimus, dum conspectus ipsius reverentiamque metuimus? Deus intonat per convexa caeli, fulgora demonstrat in nubibus, frequenter commovet fundamenta terrarum, et - pro dolor! - praesentia ipsius non timetur, qui ubique totus et omnipotens esse cognoscitur. quapropter absentem Iudicem non credamus, et rei ad ipsius tribunalia non venimus. qui minus peccat, gratias agat, quoniam desertus non est a Domini misericordia, ut praeceps laberetur ad vitia; qui plurimum deliquit, incessanter exoret. nemo se ad excusationes perfidas et subdola vota convertat. reos nos fateamur, qui absolute delinquimus. nihil est stultius quam illi velle mentiri, cui nullatenus probatur illudi. parata est enim misericordia, si petatur mente purissima. nulla est causa deterior apud pium iudicem, nisi quando subiectus suam neglegit sospitatem.

6. Oremus ergo, fratres karissimi, quatenus qui humano generi tam magna largitus est, ut ovem perditam reportare suis humeris dignaretur et per incorporationis beneficium rumperet vincula peccatorum, ut ignaris atque alienatis fidei arcana patefaceret, baptisma donaret, martyrium concederet, elemosinas fieri suaderet, sancta quoque nos orationis institutione purgaret, remittere nos fratribus peccata praeciperet, ut ipse quoque similiter debita nostra laxaret: ut converteremur errantem, quatenus erroris nostri ligamina solverentur.: ut paenitentiam summo studio quaereremus: ut haberemus abundantiam caritatis circa Deum et proximum nostrum.

7. Super haec etiam communicationem corporis et sanguinis sui clementissimus Redemptor indulgit, quatenus pietas Creatoris hinc maxime possit intellegi, cum nos tantis beneficiis, si tamen eum puro corde quaeramus, fecisset absolvi. addat ipse nunc quoque cumulum muneribus suis, sensus nostros illuminet, corda nostra purificet, ut Scripturas sanctas mente purissima cognoscere mereamur et mandata ipsius suffragante nobis eius gratia compleamus.

XXXIII. Oratio.

1. Praesta, Domine, legentibus provectorum, quaerentibus legem tuam peccatorum omnium remissionem, ut qui desiderio magno ad lumen Scripturarum tuarum pervenire cupimus, nullis peccatis caligantibus obscuremur. attrahe nos ad te virtute omnipotentiae tuae; non relinquant sua voluntate vagari «quos pretioso sanguine redemisti»; imaginem tuam in nobis non sinas obscurari, quae si te praestante defendatur, semper egregia est. non diabolo, non nobis liceat tua dona subvertere, quia totum fragile est, quicquid tibi nititur obviare. audi nos, pie Rex, contra peccata nostra, et prius illa a nobis remove, antequam nos per ea iuste possis in tua examinatione damnare.

2. Quid nobis nostra insidiatur iniquitas? quid contra nos delicta conflagrant, creaturam tuam evertere cupiunt, quae nulla substantiae firmitate consistunt dicat certe diabolus, cur nos insaturabili dolore persequitur. numquid nos illi consilium dedimus, ut tibi Domino superbus existeret et de beatitudine collata caderet, cum tantae per te virtutis insignia possideret? sufficiat quod nos in Adam perculit: quare nos cotidianis deceptionibus impius calumniator insequitur, et sicut ille a gratia tua per culpam suam cecidit, nos quoque ut ab eadem separemur exquirat?

3. Concede, Domine, contra hostem crudelissimum pium tuae defensionis auxilium, ut sicut ille fragilitatem nostram non permittas, bone Rex, in nobis saevissimum hostem sua vota complere. qui te graviter elegit offendere, quid nos sicut leo rugiens circuit? quid devorare contendit? semel illi in baptisate sacro renuntiavimus; semel tibi, Domine, credere professi sumus. tales nos per tuam defensionem concede servari, quales nos fieri per aquam regenerationis, Creator altissime, praestitisti. qui tui esse coepimus, alium dominum nesciamus. tua gratia redempti sumus; tua mandata te donante faciamus. si nos relinquis, ille nos tergiversator invadit; indefectus atque impudens semper adstitit, lucra sua computans humanas ruinas. blanditur ut decipiat; instigat ut perimat. maxime per corpus nostrum animas decipit, et ita labilis per desideria humana diffunditur, ut nulla paene, providentia, nullo prorsus consilio sentiatur. longum est per cuncta discurrere. tali quis possit obsistere, nisi tu, Domine, illi decreveris obviare? quid enim de nobis possit facere, qui te in nostro corpore ausus fuit per subdola machinamenta temptare? exaudi nos, o custos hominum. hic nos ab illo indulgentia tua libera, qui nos trahere nititur ad Gehennam. cum illo sortem non habeamus, ut tecum, Domine, habere possimus. vindica fabricam tuam ab illo qui destruit. damnari alios non faciat, qui se ipse damnavit, sed potius ille cum suis pereat, qui perdere cuncta festinat.

4. Heia nunc, karissimi fratres, festinate in Scripturis sanctis proficere, quando me cognoscitis pro doctrinae vestrae copia adiutorio dominicae gratiae tanta vobis et talia congregasse. conferte nunc legentes vicissitudinem rerum, ut pro me iugiter Domino supplicare dignemini, quoniam scriptum est: Orate pro invicem, ut salvemini. o inaestimabilis pietas virtusque Creatoris, quando in commune utile esse promittitur, si pro nobis invicem pio Domino supplicemus!

LIBER II.

Praefatio.

1. Superior liber, domino praestante completus, institutionem videlicet divinarum continet lectionum. Hic triginta tribus titulis noscitur comprehensus, qui numerus aetati dominicae probatur accommodus, quando mundo peccatis mortuo aeternam vitam praestitit et praemia credentibus sine fine concessit. Nunc tempus est ut aliis septem titulis saecularium lectionum praesentis libri textum percurrere debeamus; qui tamen calculus, per septimanas sibimet succedentes in se continue revolutus, usque ad totius orbis finem semper extenditur.

2. Sciendum est plane quoniam frequenter, quicquid continuum atque perpetuum scriptura sancta vult intellegi, sub isto numero comprehendit, sicut dicit David, Septies in die laudem dixi tibi, cum tamen alibi profiteatur, Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo, et Salomon, Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem. In Exodo quoque dixit dominus ad Moysen: Facies lucernas septem, et pones eas ut luceant ex adverso. Quem numerum Apocalypsis in diversis rebus omnino commemorat. Qui tamen calculus ad illud nos aeternum tempus trahit, quod non potest habere defectum. Merito ergo ibi semper commemoratur, ubi perpetuum tempus ostenditur.

3. Sic arithmetica disciplina magna laude dotata est, quando et rerum opifex deus dispositiones suas sub numeri, ponderis et mensurae quantitate constituit, sicut ait Salomon, Omnia in numero, mensura et pondere fecisti. Creatura siquidem dei sic in numero facta cognoscitur, quando ipse in Evangelio dicit, Vestri autem et capilli capitis omnes numerati sunt. Item creatura dei constituta est in mensura, sicut ipse in Evangelio testatur, Quis autem vestrum cogitans potest adicere ad staturam suam cubitum unum? Item Esaias propheta dicit, Qui caelum metitur palmo, et terram tenet clausam manu. Rursus creatura dei probatur facta sub pondere, sicut ait in Proverbiis Salomonis, Et librabat fontes aquarum, et paulo post, Quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram. Quapropter operae dei singulares atque magnificae necessaria definitione conclusae sunt, ut, sicut eum omnia condidisse credimus, ita et quemadmodum facta sunt aliquatenus disceremus. Unde datur intellegi malas operas diaboli nec pondere nec mensura nec numero contineri, quoniam quicquid agit iniquitas, iustitiae semper adversum est, sicut et tertius decimus Psalmus meminit, dicens, Conditio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt. Esaias quoque dicit, Dereliquerunt dominum Sabaoth et ambulaverunt per vias distortas. Re vera mirabilis et summe sapiens deus, qui omnes creaturas suas singulari moderatione distinxit, ne aliquid eorum foeda confusio possideret, unde pater Augustinus in libro quarto de Genesi ad litteram minutissime disputavit.

4. Modo iam secundi voluminis intremus initia, quae paulo diligentius audiamus. Sunt enim etymologiis densa et definitionum plena tractatibus. In quo libro primum nobis dicendum est de arte grammatica, quae est videlicet origo et fundamentum liberalium litterarum. Liber autem dictus est a libro, id est, arboris cortice dempto atque liberato, ubi ante inventionem cartarum antiqui carmina describebant. Ideoque licentia est nunc et breves libros facere et prolixiores extendere, quoniam, sicut cortex et virgulta complectitur et vastas arbores claudit, ita pro rerum qualitate permissum est modum libris imponere. Scire autem debemus, sicut Varro dicit, utilitatis alicuius causa omnium artium extitisse principia. Ars vero dicta est, quod nos suis regulis artet atque constringat: alii dicunt a Graecis hoc tractum esse vocabulum, apo tes aretes, id est, a virtute, quam diserti viri unuscuiusque rei scientiam vocant. Secundo de arte rethorica, quae propter nitorem et copiam eloquentiae suae maxime in civilibus quaestionibus necessaria nimis et honorabilis aestimatur. Tertio de logica, quae dialectica nuncupatur; haec, quantum magistri saeculares dicunt,

disputationibus subtilissimis ac brevibus vera sequestrat a falsis. Quarto de mathematica, quae quattuor complectitur disciplinas, id est, arithmetica, geometrica, musica et astronomicam. Mathematicam vero latino sermone doctrinalem possumus appellare; quo nomine licet omnia doctrinalia dicere possimus quaecumque docent, haec sibi tamen commune vocabulum propter suam excellentiam proprie vindicavit, ut poeta dictus intellegitur apud Graecos Homerus, apud Latinos Vergilius, orator enuntiatus apud Graecos Demosthenes, apud Latinos Cicero declaratur, quamvis multi et poetae et oratores in utraque lingua esse doceantur. Mathematica vero est scientia quae abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, sola ratiocinatione tractamus.

5. Sic totius voluminis ordo quasi quodam vade promissus est. Nunc quemadmodum pollicita sunt, per divisiones definitionesque suas singula domino iuvante reddamus, quia duplex quodammodo discendi genus est, quando et linealis descriptio imbuat diligenter aspectum, et post aurium praeparatus intrat auditus. Nec illud quoque tacebimus, quibus auctoribus tam graecis quam latinis quae dicimus exposita claruerunt, ut qui studiose legere voluerint, quibusdam compendiis introducti lucidius maiorum dicta percipiant.

I. De grammatica.

1. Grammatica a litteris nomen accepit, sicut vocabuli ipsius derivatus sonus ostendit. quas primus omnium Cadmus sedecim tantum legitur invenisse, eas Graecis studiosissimis tradens; reliquas ipsi vivacitate animi suppleverunt. de quarum positionibus atque virtutibus graece Helenus, latine Priscianus subtiliter tractaverunt. grammatica vero est peritia pulchre loquendi ex poetis illustribus auctoribusque collecta; officium eius est sine vitio dictionem prosalem metricamque componere; finis vero elimatae locutionis vel scripturae inculpabili placere peritia. sed quamvis auctores temporum superiorum de arte grammatica ordine diverso tractaverint, suisque saeculis honoris decus habuerint, ut Palemon, Phocas, Probus et Censorinus, nobis tamen placet in medium Donatum deducere, qui et pueris specialiter aptus et tyronibus probatur accommodus; cuius gemina commenta reliquimus, ut, supra quod ipse planus est, fiat clarior dupliciter explanatus. sed et sanctum Augustinum propter simplicitatem fratrum breviter instruendam aliqua de eodem titulo scripsisse repperimus; quae vobis lectitanda reliquimus, ne quid rudibus deesse videatur, qui ad tantae scientiae culmina praeparantur.

2. Donatus igitur in secunda parte ita disceptat:

de voce articulata

de littera

de syllaba

de pedibus

de accentibus

de posituris sive distinctionibus

et iterum de partibus orationis viii

de schematibus

de etymologiis

de orthographia.

vox articulata est aer percussus sensibilis auditu, quantum in ipso est. littera est pars minima vocis articulatae. syllaba est comprehensio litterarum, vel unius vocalis enuntiatio, temporum capax. pes est syllabarum et temporum certa dinumeratio. accentus est vitio carens vocis artificiosa pronuntiatio. positura sive distinctio est moderatae pronuntiationis aperta repausatio. partes autem orationis sunt octo: nomen pronomen verbum adverbium participium coniunctio praepositio interiectio. nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans:

proprie, ut Roma Tiberis, communiter ut urbs flumen. pronomen est pars orationis quae pro nomine posita tantundem paene significat personamque interdum recipit. verbum est pars orationis cum tempore et persona sine casu. adverbium est pars orationis quae adiecta verbo significationem eius explanat atque implet, ut iam faciam vel non faciam. participium est pars orationis dicta quod partem capiat nominis, partem verbi; recipit enim a nomine genera et casus, a verbo tempora et significationes, ab utroque numeros et figuras. coniunctio est pars orationis adnectens ordinansque sententiam. praepositio est pars orationis quae praeposita aliis partibus orationis significationem eius aut mutat aut complet aut minuit. interiectio est pars orationis significans mentis affectum voce incondita. schemata sunt transformationes sermonum vel sententiarum, ornatus causa polita, quae ab artigrapho nomine Sacerdote collecta fiunt numero nonaginta et octo; ita tamen ut quae a Donato inter vitia posita sunt, in ipso numero collecta claudantur. quod et mihi quoque durum videtur, vitia dicere, quae auctorum exemplis et maxime legis divinae auctoritate firmantur. haec grammaticis oratoribusque communia sunt, quae tamen in utraque parte probabiliter reperiuntur aptata. addendum est etiam de etymologiis et orthographia, de quibus nonnullos scripsisse certissimum est. etymologia vero est aut vera aut verisimilis demonstratio, declarans ex qua origine verba descendant. orthographia est rectitudo scribendi nullo errore vitiata, quae manum componit et linguam.

3. Haec breviter de definitionibus tantummodo dicta sufficiant. ceterum qui ea voluerit latius pleniusque cognoscere, cum praefatione sua codicem legat, quem de grammatica feci arte conscribi, quatenus diligens lector invenire possit, quod illi proposito deputatum esse cognoscit.

II. De rethorica.

1. Nunc ad artis rethoricae divisiones definitionesque veniamus; quae sicut extensa atque copiosa est, ita <a> multis et claris scriptoribus tractata dilatatur. rethorica dicitur apo tou rhtoreuein, id est copia deductae locutionis, influere. ars autem rethorica est, sicut magistri tradunt saecularium litterarum, bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus. orator igitur est vir bonus dicendi peritus, ut dictum est, in civilibus quaestionibus. oratoris autem officium est apposite dicere ad persuadendum; finis persuadere dictione, quatenus rerum et personarum condicio videtur ammittere, in civilibus quaestionibus. unde nunc aliqua breviter assumemus, ut nonnullis partibus indicatis paene totius artis ipsius summam virtutemque intellegere debeamus. civiles quaestiones sunt, secundum Fortunatianum, artigraphum novellum, «quae in communem animi conceptionem possunt cadere, id est quas unusquisque potest intellegere, cum de aequo quaeritur et bono.»

2. Partes igitur rethoricae sunt v:

inventio

dispositio

elocutio

memoria

pronuntiatio.

inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae causam probabilem reddunt. dispositio est rerum inventarum in ordinem pulchra distributio. elocutio est idoneorum verborum ad inventionem accommodata perceptio. memoria est rerum et verborum animi firma perceptio. pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis decora moderatio.

3. Genera causarum rethoricae sunt tria principalia:

demonstrativum

in laude

in vituperatione

deliberativum

in suasionem et dissuasionem
iudiciale
in accusationem et defensionem
in praemii acceptionem et negationem

demonstrativum genus est cum aliquid demonstramus, in quo est laus et vituperatio. deliberativum genus est in quo est suasio et dissuasio. iudiciale genus est in quo est accusatio et defensio, vel praemii petitio et negatio.

4. Status vero dicitur ea res in qua causa consistit; fit autem ex intentione et depulsione. status causarum aut rationales sunt aut legales. rationales secundum generales quaestiones sunt iiii:

coniectura
finis
qualitas
iuridicialis
absoluta
assumptiva
concessio
purgatio
deprecatio
remotio criminis
relatio criminis
comparatio
negotialis
translatio.

sed, quemadmodum ipse se Cicero emendans in libris de Oratore dicit, translatio inter legales accipi debet status, nam et Fortunatianus ait: Nos «translationem tantummodo legalem accipimus. cur ita quoniam nulla translatio, id est, per scriptio, potest esse sine lege.» legales sunt <v>:

scriptum et voluntas
leges contrariae
ambiguitas
collectio sive ratiocinatio
definitio legalis.

5. Coniecturalis status est cum factum, quod ab alio obicitur, ab adversario pernegatur. definitivus status est cum id, quod obicitur, non hoc esse contendimus, sed quid illud sit adhibitis definitionibus approbamus. qualitas est cum qualis res sit quaeritur; et quia de vi et genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur quem oportet, (aut non cum eo quicum oportet,) aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oporteat, translative dicitur constitutio, quod actio translationis et commutationis indigere videtur. iuridicialis est in qua aequi et recti natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. negotialis est in qua quid iuris ex civili more et aequitate sit consideratur. <absoluta est quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem.> assumptiva est quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. concessio est cum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur postulat; quod nos ad paenitentes probavimus pertinere. remotio criminis est cum id crimen, quod inferitur, ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium reus demovere conatur. relatio criminis est cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuriam lacessitus sit. comparatio est cum aliud aliquod alterius factum honestum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur dicitur esse commissum. purgatio est cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur; haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. deprecatio est cum et peccasse et consulto peccasse reus confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere.

6. Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere. legis contrariae status est, quando inter se duae leges aut plures discrepare noscuntur. ambiguitas est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur. collectio est, quae ratiocinatio nuncupatur, quando ex eo quod scriptum est aliud quoque quod non scriptum est invenitur. definitio legalis est, cum vis verbi quasi in definitiva constitutione in qua posita sit quaeritur. status ergo tam rationales quam legales a quibusdam certius xviii connumerati sunt. ceterum secundum Rethoricos Tullii xviii reperiuntur, propterea quia translationem inter rationales principaliter affixit status; unde se ipse etiam Cicero, sicut superius dictum est, reprehendens translationem legalibus statusibus applicavit.

7. Omnis controversia, sicut ait Cicero, aut simplex est aut iuncta; et si iuncta erit, considerandum est utrum ex pluribus quaestionibus iuncta sit, an ex aliqua comparatione. simplex est quae absolutam continet unam quaestionem, hoc modo: «Corinthiis bellum indicamus an non?» iuncta est ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: utrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur. ex comparatione utrum potius aut quid potissimum quaeritur, ad hunc modum: utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint.

8. Genera causarum sunt quinque:

- honestum
- admirabile
- humile
- anceps
- obscurum.

honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus. admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt. humile est quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum videtur. anceps est in quo aut iudicatio dubia est, aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut benevolentiam pariat et offensionem. obscurum in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa cernitur implicata.

9. Partes orationis rethoricae sunt vi:

- exordium
- narratio
- partitio
- confirmatio
- reprehensio
- conclusio.

exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem. narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio. partitio est quae, si recte habita fuerit, illustrem et perspicuam totam efficit orationem. confirmatio est per quam argumentando nostrae causae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit oratio. reprehensio est per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut elevatur. conclusio est exitus et determinatio totius orationis, ubi interdum et epilorum allegatio flebilis adhibetur.

10. Haec licet Cicero, Latinae eloquentiae lumen eximium, per varia volumina copiose nimis et diligenter effuderit, et in Arte Rethorica duobus libris videatur amplexus, quorum commenta a Mario Victorino composita <in> bibliotheca mea vobis reliquisse cognoscor: Quintilianus tamen, doctor egregius, qui post flavios Tullianos singulariter valuit implere quae docuit, virum bonum dicendi peritum a prima aetate suscipiens, per cunctas artes ac disciplinas nobilium litterarum erudiendum esse monstravit, quem merito ad defendendum totius civitatis vota requirerent. libros autem duos Ciceronis de Arte Rethorica et Quintiliani duodecim Institutionum iudicavimus esse iungendos, ut nec codicis excresceret magnitudo et utrique, dum necessarii fuerint, parati semper

occurrant. Fortunatianum vero, doctorem novellum, qui tribus voluminibus de hac re subtiliter minuteque tractavit, in pugillari codice apte forsitan congruenterque redegimus, ut et fastidium lectori tollat et quae sunt necessaria competenter insinuet. hunc legat qui brevitatis amator est; nam cum opus suum in multos libros non tetenderit, plurima tamen acutissima ratiocinatione disseruit. quos codices cum praefatione sua in uno corpore reperieris esse collectos.

11. Rethorica argumentatio ita tractatur:
aut per inductionem, cuius membra sunt haec:

- propositio
- illatio quae et assumptio dicitur
- conclusio

aut per ratiocinationem

- per enthymema
  - qui est imperfectus syllogismus
  - atque rethoricus, qui, sicut Fortunatianus dicit, quinque generibus explicatur:
    - convincibili
    - ostentabili
    - sententialem
    - exemplabili
    - collectivo

- per epichirema vero,
  - qui est rethoricus et latior syllogismus, qui fit
    - aut tripertitus
    - aut quadripertitus
    - aut quinquepertitus.

argumentatio dicta est quasi argutae mentis oratio; argumentatio est enim oratio ipsa, qua inventum probabile exsequimur argumentum. inductio est oratio quae rebus non dubiis captat assensionem eius cum quo instituta est, sive inter philosophos sive inter rethores sive inter sermocinantes. propositio inductionis est quae similitudines concedendae rei necessario unius inducit aut plurium. illatio inductionis est, quae et assumptio dicitur, quae rem de qua contenditur, et cuius causa similitudines habitae sunt, introducit. conclusio inductionis est quae aut concessionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur ostendit.

12. Ratiocinatio est oratio, qua id de quo est quaestio comprobamus. enthymema igitur est quod Latine interpretatur mentis conceptio, quam imperfectum syllogismum solent artigraphi nuncupare. nam in duabus partibus haec argumenti forma consistit, quando id quod ad fidem pertinet faciendam utitur, syllogismorum lege praeterita, ut est illud: «Si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum.» ex sola enim propositione (et conclusione) constat esse perfectum, unde magis oratoribus quam dialecticis convenire iudicatum est. de dialecticis autem syllogismis suo loco dicemus.

13. Convincibile est quod evidenti ratione convincit, sicut fecit Cicero pro Milone: «Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis. ostentabile est quod certa rei demonstratione constringit, sicut Cicero in Catilinam: «Hic tamen vivit. Vivit? immo etiam in senatum venit». sententiale est quod sententia generalis adicit, ut apud Terentium: «Obsequium amicos, veritas odium parit.» exemplabile est quod alicuius exempli comparatione eventum simile comminatur, sicut Cicero in Philippicis. «Te miror, Antoni, quorum exempla imitaris, eorum exitus non pertimescere.» collectivum est <cum> in unum quae argumentata sunt colliguntur, sicut ait Cicero pro Milone: «Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querella, quem iure,

quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?»

14. Praeterea secundum Victorinum enthymematis est altera definitio. ex sola propositione, sicut iam dictum est, ita constat enthymema ut est illud: «Si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda.» ex sola assumptione, ut est illud: «Sunt autem qui mundum dicant sine divina amministrazione discurrere., ex sola conclusione, ut est illud: «Vera est igitur divina sententia.» ex propositione et assumptione, ut est illud: «Si inimicus est, occidit; inimicus autem est», et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur.

15. Sequitur epichirema. epichirema est, quod superius diximus, descendens de ratiocinatione iatior esecutio rethorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis, propter quod rethoribus datur. tripartitus epichirematicus syllogismus est qui constat membris tribus, id est, propositione, assumptione, conclusione. quadripartitus est qui constat ex membris quattuor, propositione, assumptione et una propositionis sive assumptionis conuncta probatione, et conclusione. quinquepartitus est itaque qui constat ex membris quinque, id est, propositione et eius probatione, assumptione eiusque probatione et conclusione. hunc Cicero ita facit in Arte Rethorica: «Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari; eadem enim res alii genus, alii pars esse potest, eidem genus et pars non potest» vel cetera, quousque syllogismi huius membra claudantur. sed videro quantum aliis partibus lector suum exercere possit ingenium.

16. Memoratus autem Fortunatianus in tertio libro meminit de oratoris memoria, de pronuntiatione et voce; unde tamen monachus cum aliqua utilitate discedit, quando ad suas partes non improbe videtur attrahere, quod illi ad exercendas controversias utiliter aptaverunt. memoriam siquidem lectionis divinae recognita cautela servabit, cum in supradicto libro eius vim qualitatemque cognoverit; artem vero pronuntiationis in divinae legi effatione concipiet; vocis autem diligentiam in psalmodiae cantatione custodit. sic instructus in opere sancto redditur, quamvis aliquantulum libris saecularibus occupetur.

III. De dialectica.

1. Nunc ad logicam, quae et dialectica dicitur, sequenti ordine veniamus. quam quidam disciplinam, quidam artem appellare maluerunt, dicentes, quando apodicticis, id est veris disputationibus aliquid disserit, disciplina debeat nuncupari; quando autem quid verisimile atque opinabile tractat, nomen artis accipiat. ita utrumque vocabulum argumentationis suae qualitate promeretur. nam et pater Augustinus, hac credo ratione commonitus, grammaticam atque rethoricam disciplinae nomine vocitavit, Varronem secutus; Felix etiam Capella operi suo de Septem Disciplinis titulum dedit. disciplina enim dicta est, quia discitur plena; quae merito tali nomine nuncupatur, quoniam incommutabilis illis semper regula veritatis obsequitur.

Dialecticam primi philosophi in suis quidem dictionibus habuerunt, non tamen ad artis redigere peritiam. post quos Aristoteles, ut fuit disciplinarum omnium diligens explanator, ad quasdam regulas doctrinae huius argumenta perduxit, quae prius sub certis praeceptionibus non fuerunt. is libros faciens exquisitos Graecorum scholam multiplici laude decoravit; quem nostri non perferentes diutius alienum, translatum expositumque Romanae eloquentiae contulerunt.

2. Dialecticam vero et rethoricam Varro in novem Disciplinarum libris tali similitudine definivit: «Dialectica et rethorica est quod in manu hominis pugnus astrictus et palma distensa,» <illa brevi oratione argumenta concludens, ista facundiae campos copioso sermone discurrens,> illi verba contrahens, ista distendens. dialectica siquidem ad disserendas res acutior, rethorica ad illa quae

nititur docenda facundior. illa ad scholas nonnunquam venit, ista iugiter procedit in forum. illa requirit rarissimos studiosos, haec frequenter et populos.

3. Sed priusquam de syllogismis dicamus, ubi totius dialecticae utilitas et virtus ostenditur, oportet de eius initiis quasi quibusdam elementis pauca disserere, ut sicut est a maioribus distinctus ordo, ita et nostrae dispositionis currat intentio. consuetudo itaque est doctoribus philosophiae, antequam ad Isagogem veniant exponendam, divisionem philosophiae paucis attingere; quam nos quoque servantes praesenti tempore non immerito credimus intimandam.

4. Philosophia dividitur

in inspectivam

haec dividitur in

naturalem

doctrinalem

haec dividitur in

Arithmeticam

Musicam

Geometriam

Astronomiam

divinam et actualem

haec dividitur in

moralem

dispensativam

civilem

5. Philosophia est divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia. aliter, philosophia est ars artium et disciplina disciplinarum. rursus, philosophia est meditatio mortis: quod magis convenit Christianis qui, saeculi ambitione calcata, conversatione disciplinabili similitudine futurae patriae vivunt, sicut dicit Apostolus: In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus, et alibi Conversatio nostra in caelis est.

6. Inspectiva dicitur, qua supergressi visibilia de divinis aliquid et caelestibus contemplamur, eaque mente solummodo contuemur, quoniam corporeum supergrediuntur aspectum. naturalis dicitur, ubi unuscuiusque rei natura discutitur, qua nihil generatur invita, sed unumquodque his usibus deputatur, in quibus a Creatore definitum est, nisi forte cum voluntate Dei aliquod miraculum provenire monstretur. doctrinalis dicitur scientia quae abstractam considerat quantitatem. abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est par, impar vel alia huiusmodi, in sola ratiocinatione tractamus. divinalis dicitur, quando aut ineffabilem naturam Dei aut spiritales creaturas ex aliqua parte profundissima qualitate disserimus. arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. musica est disciplina quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. geometrica est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. astronomia est disciplina cursus caelestium siderum, quae figuras contemplatur omnes et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

7. Actualis dicitur, quae res praepositas operationibus suis explicare contendit. moralis dicitur, per quam mos vivendi honestus appetitur, et instituta ad virtutem tendentia praeparantur. dispensativa dicitur domesticarum rerum sapienter ordo dispositus. civilis dicitur, per quam totius civitatis administratur utilitas.

8. Philosophiae divisionibus definitionibusque tractatis, in quibus generaliter omnia continentur, nunc ad Porphyrii librum qui Isagoges scribitur accedamus. Isagoges Porphyrii tractat de partibus

quinque:

- de genere,
- de specie,
- de differentia,
- de proprio,
- de accidenti.

genus est ad species pertinens, quod <de> differentibus specie in eo quod quid sit praedicatur, ut animal; per singulas enim species, id est hominis, bovis, equi et ceterorum, genus animal praedicatur atque significatur. species est, quod de pluribus et differentibus numero in eo quod quid sit praedicatur; nam de Socrate, Platone <et> Cicerone homo praedicatur. differentia est, quod de pluribus et differentibus specie in eo quod quale sit praedicatur, sicut rationale et mortale in eo quod quale sit de homine praedicatur. proprium est, quod unaquaeque species vel persona certo additamento insignitur et ab omni communione separatur, ut risibile de homine, hinnibile de equo. accidens est, quod accedit et recedit praeter subiecti corruptionem, vel ea quae sic accedunt ut penitus non recedant. haec qui plenius nosse desiderat, introductionem legat Porphyrii, qui licet ad utilitatem alieni operis se dicat scribere, non tamen sine propria laude visus est talia dicta formasse.

9. Sequuntur Aristotelis categoriae sive praedicamenta, quibus mirum in modum per varias significantias omnis conclusus est sermo; quorum organa sive instrumenta sunt tria. Organa vel instrumenta categoriarum sive praedicamentorum sunt tria:

- aequivoca
- univoca
- denominativa.

aequivoca dicuntur quorum nomen solum commune est, secundum nomen vero substantiae ratio diversa, ut animal homo et quod pingitur. univoca dicuntur quorum et nomen commune est, et secundum nomen discrepare eadem substantiae ratio non probatur, ut animal homo atque bos. denominativa, id est derivativa, dicuntur quaecumque ab aliquo sola differentia casus secundum nomen habent appellationem, ut a grammatica grammaticus et a fortitudine fortis.

10. Aristotelis categoriae vel praedicamenta sunt x:

- substantia,
- quantitas,
- ad aliquid,
- qualitas,
- facere,
- pati,
- situs,
- quando,
- ubi,
- habere.

substantia est, quae proprie et principaliter et maxime dicitur, quae neque de subiecto praedicatur neque in subiecto est, ut aliqui homo vel aliqui equus. secundae autem substantiae dicuntur in quibus speciebus illae, quae principaliter substantiae primo dictae sunt, insunt atque clauduntur, ut in homine Cicero. quantitas aut discreta est, et habet partes ab alterutro discretas nec communicantes secundum aliquem communem terminum, velut numerus et sermo qui profertur; aut continua est, et habet partes quae secundum aliquem communem terminum ad invicem conecuntur, velut linea, superficies, corpus, locus, <motus,> tempus. ad aliquid vero sunt, quaecumque hoc ipsum, quod sunt, aliorum esse dicuntur, velut maius, duplum, habitus, dispositio, scientia, sensus, positio. qualitas est secundum quam aliqui quales dicimur, ut bonus, malus. facere est ut secare vel urere, id est, aliquid operari. pati est ut secari vel uri. situs est ut stat, sedet, iacet. quando est <ut> hesterno vel cras. ubi est ut in Asia, in Europa, in Libya. habere est ut calciatum vel armatum esse. hoc opus Aristotelis intente legendum est, quando, sicut dictum est, quicquid homo loquitur inter decem ista

praedicamenta inevitabiliter invenitur. proficit etiam ad libros intellegendos, qui sive rethoribus sive dialecticis applicantur.

11. Sequitur liber Perihermemias, subtilissimus nimis et per varias formas iterationesque cautissimus, de quo dictum est: « Aristoteles, quando Perihermenias scriptitabat, calamum in mente tingeat.» In Perihermenias vero, id est de interpretatione, supradictus philosophus de his tractat:

de nomine,
de verbo,
de oratione,
de enuntiatione,
de affirmatione,
de negatione,
de contradictione.

nomen est vox significativa secundum placitum sine tempore, cuius nulla pars est significativa separata, ut Socrates. verbum est quod consignificat tempus, cuius pars nihil extra significat, et est semper eorum quae de altero dicuntur nota, ut cogitat, disputat. oratio est vox significativa, cuius partium aliquid separatum significativum est, ut Socrates disputat. enuntiativa oratio est vox significativa de eo quod est aliquid vel non est, ut Socrates est, Socrates non est. affirmatio est enuntiatio alicuius de aliquo, ut Socrates est. negatio est alicuius ab aliquo, ut Socrates non est. contradictio est affirmationis et negationis oppositio, ut Socrates disputat, Socrates non disputat. haec omnia per librum supra memoratum minutissime divisa et subdivisa tractantur. quarum rerum definitiones nos breviter intimasse sufficiat, quando in ipso competens explanatio reperitur; maxime cum eum sex libris a Boethio, viro magnifico, constat expositum, qui vobis inter alios codices est relictus.

12. Nunc ad syllogisticas species formulasque veniamus, in quibus nobilium philosophorum iugiter exercetur ingenium. formulae categoricorum, id est praedicativorum, syllogismorum sunt iii:

in prima formula modi novem
in secunda formula modi quattuor
in tertia modi sex.

modi formulae primae sunt viiii.

primus modus est qui conducit, id est qui colligit, ex universalibus dedicativis dedicativum universale directim, ut «Omne iustum honestum: omne honestum bonum: omne igitur iustum bonum.»

secundus modus est qui conducit e universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directim ut «Omne iustum honestum: nullum honestum turpe: nullum igitur iustum turpe.»

tertius modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directim, <ut> «Quoddam iustum honestum: omne honestum utile: quoddam igitur iustum utile.»

quartus modus est qui conducit ex particulari dedicativa et universalis abdicativa abdicativum particulare directim, ut «Quoddam iustum honestum: nullum honestum turpe: quoddam igitur iustum non est turpe.»

quintus modus est qui conducit ex universalibus dedicativis particulare dedicativum per reflexionem, ut «Omne iustum honestum: omne honestum bonum: quoddam igitur bonum iustum.»

sextus modus est qui conducit ex universali dedicativa et universali abdicativa abdicativum universale per reflexionem, ut «Omne iustum honestum: nullum honestum turpe: nullum igitur turpe iustum.»

septimus modus est qui conducit ex <dedicativis particulari et> universali dedicativum particulare per reflexionem, ut «Quoddam iustum honestum: omne honestum utile: quoddam igitur utile iustum.»

octavus modus est qui conducit ex universalibus abdicativa et dedicativa particulare abdicativum per reflexionem, velut «Nullum turpe honestum: omne honestum iustum: quoddam igitur iustum non est turpe.»

nonus modus est qui conducit ex universalis abdicativa <et particulari dedicativa> abdicativum particulare per reflexionem, velut «Nullum turpe honestum: quoddam honestum iustum: quoddam igitur iustum non est turpe.»

modi formulae secundae quattuor.

primus modus est qui conducit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directim, velut «Omne iustum honestum: nullum turpe honestum: nullum igitur turpe iustum.»

secundus modus est qui conducit ex universalibus abdicativa et dedicativa abdicativum universale directim, velut «Nullum turpe honestum: omne iustum honestum: nullum igitur turpe iustum.»

tertius modus est qui conducit ex particulari dedicativa et universalis abdicativa abdicativum particulare directim, velut «Quoddam iustum honestum: nullum turpe honestum: quoddam igitur iustum non est turpe.»

quartus modus est qui conducit ex particulari abdicativa et universalis dedicativa abdicativum particulare directim, ut «Quoddam iustum non est turpe: omne malum turpe: quoddam igitur iustum non est malum.»

modi formulae tertiae sex.

primus modus est qui conducit ex dedicativis universalibus dedicativum particulare tam directim quam reflexim, ut «Omne iustum honestum: omne honestum iustum: omne iustum bonum: quoddam igitur honestum bonum, vel quoddam bonum honestum.»

secundus modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universalis dedicativum particulare directim, ut «Quoddam iustum honestum: omne iustum bonum: quoddam igitur honestum bonum.»

tertius modus est qui conducit e dedicativis universalis et particulari dedicativum particulare directim, ut «Omne iustum honestum: quoddam iustum bonum: quoddam igitur honestum bonum.»

quartus modus est qui conducit ex universalibus dedicativa <et abdicativa> abdicativum particulare directim, ut «Omne iustum honestum: nullum iustum malum: quoddam igitur honestum non est malum.»

quintus modus est qui conducit ex dedicativa particulari et abdicativa universalis abdicativum particulare directim, ut «Quoddam iustum honestum: nullum iustum malum: quoddam igitur <honestum> non est malum.»

sextus modus est qui conducit ex dedicativa universalis et abdicativa particulari abdicativum particulare directim, ut «Omne iustum honestum: quod dam iustum non est malum: quoddam igitur honestum non est malum.»

has formulas categoricorum syllogismorum qui plene nosse desiderat, librum legat qui inscribitur Perihermenias Apulei, et quae subtilius sunt tractata cognoscit. nec fastidium nobis verba repetita congeminent; distincta enim atque considerata ad magnas intellegentiae vias praestante Domino nos utiliter introducunt. nunc ad hypotheticos syllogismos ordine currente veniamus.

13. Modi syllogismorum hypotheticorum, qui fiunt cum aliqua coniunctione, sunt septem.

primus modus est: «Si dies est, lucet: est autem dies: lucet igitur.»

secundus modus est: «Si dies est, lucet: non lucet: non est igitur dies.»

tertius modus est ita: «Non et dies est et non lucet: atqui dies est: lucet igitur.»

quartus modus est ita: «Aut dies est aut nox: atqui dies est: nox igitur non est.»

quintus modus est ita: «Aut dies est aut nox: atqui nox non est: dies igitur est.»

sextus modus est ita: «Non et dies est et non lucet: dies autem est: nox igitur non est.»

septimus modus est ita: «Non et dies est et nox: atqui nox non est: dies igitur est.»

modos autem hypotheticorum syllogismorum si quis plenius nosse desiderat, legat librum Marii Victorini qui inscribitur de Syllogismis Hypotheticis. sciendum quoque quoniam Tullius Marcellus Carthaginensis de categoricis et hypotheticis syllogismis, quod a diversis philosophis latissime dictum est, septem libris cautet subtiliterque tractavit, ita ut primo libro de regula, ut ipse dicit, collegentiarum artis dialecticae disputaret, et quod ab Aristotele de categoricis syllogismis multis libris editum est, ab isto secundo et tertio libro breviter expleretur; quod autem de hypotheticis syllogismis ab Stoicis innumeris voluminibus tractatum est, ab isto quarto et quinto libro colligeretur; in sexto vero de mixtis syllogismis, in septimo autem de compositis disputavit. quem

codicem vobis legendum reliqui.

14. Hinc ad pulcherrimas definitionum species accedamus, quae tanta dignitate praecellunt, ut possint dici orationum apertae manifestationes et quaedam indicia dictionum. definitio vero definitionum est oratio brevis uniuscuiusque rei naturam a communione divisam propria significatione concludens. haec multis modis praeceptisque conficitur. divisio definitionum:

usiodes, id est substantialis

ennomaticae, id est notio

poedoes, id est qualitativa

hypographice, id est descriptio

cata antilexin, id est adverbium

cata diaphoran id est per differentiam

cata metaphoran, id est per translationem

cat' apheresin tu enantiu, id est per privationem contrarii

cata typosin, id est per quandam imaginationem

os typos, id est veluti

cata ellipes oclerum omogenus, id est per indigentiam pleni ex eodem genere

cata eponon, id est per laudem

cata analogian, id est iuxta rationem

cata to <pros ti>, id est ad aliquid

cata etiologian, id est rei rationem.

definitionum prima est usiodes, id est substantialis, quae proprie et vere dicitur definitio, ut est: «Homo animal rationale mortale sensus disciplinaeque capax.» haec enim definitio per species et differentias descendens venit ad proprium, et designat plenissime quid sit homo.

secunda est species definitionis, quae Graece ennomatice dicitur, Latine enuntiatio nuncupatur, quam notionem communi non proprio nomine possumus dicere. haec isto modo semper efficitur: «Homo est quod rationi conceptione et exercitio praeest animalibus cunctis»; non enim dixit quid est homo, sed quid agat, quasi quodam signo in notitiam devocato. in ista enim et in reliquis notio rei profertur non substantialis, ut in illa primaria explicatione declaratur; et quia illa substantialis est, definitionum omnium optinet principatum.

tertia species definitionis est, quae Graece poedoes dicitur, Latine qualitativa. haec dicendo quid quale sit, id quod sit evidenter ostendit, cuius exemplum tale est: «Homo est qui ingenio valet, artibus pollet, et cognitione rerum aut quae agere debeat eligit, aut animadversione quod inutile sit contemnit.» his enim qualitativis expressus ac definitus homo est.

quarta species definitionis est, quae Graece hypographice, Latine descriptio nuncupatur, quae adhibita circuitione dictorum factorumque rem quae quid sit descriptione declarat, ut si luxuriosum volumus definire, dicimus: «Luxuriosus est victus non necessarii et sumptuosi et onerosi appetens, in deliciis affluens, in libidine promptus.» haec et talia definiunt luxuriosum; quae species definitionis oratoribus magis apta est quam dialecticis, quia latitudines habet. haec similitudo in bonis rebus ponitur et in malis.

quinta species definitionis est, quam Graece cata antilexin, Latine adverbium dicimus. haec vocem illam, de cuius re quaeritur, alio sermone designat uno ac singulari, et quodammodo quid illud sit in uno verbo positum, uno verbo alio declarat, <ut>: «Conticiscere est tacere.» item cum terminum dicimus finem, aut populas interpretamur esse vastatas.

sexta species definitionis est, quam Graeci cata diaphoran, nos per differentiam dicimus; id est, cum quaeritur quid intersit inter regem et tyrannum, adiecta differentia quid uterque sit definitur, id est: «Rex est modestus et temperans, tyrannus vero impius et immitis.»

septima est species definitionis, quam Graeci cata metaphoran, Latini per translationem dicunt, ut Cicero in topicis: «Litus est qua fluctus eludit.» hoc varie tractari potest; modo enim ut moveat, sicut illud: «Caput est arx corporis,» modo ut vituperet, ut illud: «Divitiae sunt brevis vitae longum viaticum», modo ut laudet: «Adulescentia est flos aetatis.»

octava species definitionis est, quam Graeci cata apheresin tu enantiu, Latini per privationem

contrarii eius quod definitur dicunt, ut: «Bonum est, quod malum non est; iustum est, quod iniustum non est.» et his similia; quod se ita naturaliter ligat, ut necessariam cognitionem sibi unius comprehensione conectat. hoc autem genere definitionis uti debemus cum contrarium notum est, nam certa ex incertis nemo probat. sub qua specie sunt hae definitiones: «Substantia est, quod neque qualitas est neque quantitas neque aliqua accidentia.» quo genere definitionis Deus definiri potest. etenim cum quid sit Deus nullo modo comprehendere valeamus, sublatio omnium existentium, quae Graeci onta appellant, cognitionem Dei nobis circumcisa et ablata notarum rerum cognitione supponet, ut si dicamus: «Deus est, quod neque corpus est neque ullum elementum neque animal neque mens neque sensus neque intellectus neque aliquid quod ex his capi potest» - his enim ac talibus sublatis, quid sit Deus poterit definiri.

nona species definitionis est, quam Graeci cata typosin, Latini per quamdam imaginationem dicunt, ut: «Aeneas est Veneris et Anchisae ius.» haec semper in individuis versatur, quae Graeci atoma appellant; item accidit in eo genere dictionis, ubi aliquid pudor aut metus est nominare, ut Cicero: «Cum me videlicet sicarii illi describant.»

decima species definitionis est, quam Graeci os typos, Latini veluti diximus appellant, ut si quaeratur quid sit animal, respondeatur «Homo». non enim manifeste dicitur animal solum esse hominem, cum sint alia innumerabilia; sed cum dicitur «Homo», veluti ipsum hominem animal designat, cum tamen huic nomini multa subiaceant. rem enim quaestam praedictum declaravit exemplum; hoc est autem proprium definitionis quid sit illud quod quaeritur declarare.

undecima est species definitionis, quam Graeci cata ellipes olocleru homogenus, Latini per indigentiam pleni ex eodem genere vocant, ut si quaeratur quid sit quadrans respondeatur; «Cui dodrans deest, ut sit assis.»

duodecima species est definitionis, quam Graeci cata eponon, Latini per laudem dicunt, ut Tullius pro Cluentio: «Lex est mens et animus et consilium et sententia civitatis» et aliter «Pax est tranquilla libertas.» fit et per vituperationem quam Graeci psogon vocant: «Servitus est postremum malorum omnium, non modo bello sed morte quoque repellenda.»

tertia_decima species est definitionis, quam Graeci cata analogian, Latini iuxta rationem dicunt; sed hoc contingit cum maioris rei nomine res definitur inferior, ut est illud: «Homo minor mundus.» Cicero hac definitione sic usus est: «Edictum legem annuam dicunt esse.»

quarta_decima est species definitionis, quam Graeci cata ton pros ti, Latini ad aliquid vocant, ut est illud: «Pater est cui est filius, dominus est cui est servus» et Cicero in Rethoricis: «Genus est quod plures partes amplectitur,» item «Pars est quod subest generi.»

quinta_decima est species definitionis, quam Graeci cata etiologian, Latini rei rationem vocant, ut: «Dies est sol supra terras, nox est sol sub terris.» scire autem debemus praedictas species definitionum topicis merito esse societas, quoniam inter quaedam argumenta sunt positae et nonnullis locis commemorantur in topicis. nunc ad topica veniamus, quae sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, et origines dictionum.

15. Divisio topicorum, sive locorum ex quibus argumenta ducuntur:

alia in eo ipso de quo agitur haerent

nonnulla dicuntur affecta quae quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur

alia assumuntur extrinsecus.

argumenta quae de eo ipso de quo agitur haerent:

a toto

a partibus

a nota.

argumentum a toto est, cum definitio adhibetur ad id quod quaeritur, sicut ait Cicero: «Gloria est laus recte factorum, magnorumque in republica fama meritorum.»

a partibus est argumentum cum is qui se defendit aut negat factum, aut factum esse iure defendit.

a nota est argumentum, cum ex vi nominis argumentum quod elicitur, ut Cicero: «Consulem, consulem, inquam, quaerebam, quem in isto maiiali invenire non poteram.»

affecta argumenta sunt, quae quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur:

coniugata

a genere

a forma generis

a similitudine a differentia

ex contrario

ab adiunctis

ab antecedentibus

a consequentibus

a repugnantibus

a causis

ab effectibus

a comparatione, quae fit a maiore ad minus, a minore ad maius, a pari ad parem.

a coniugatis argumentum est, cum declinatur a nomine et fit verbum, ut Cicero Verrem dicit «*eversisse*» provinciam, vel nomen a verbo, cum latrocinari dicitur latro - nomen a nomine ut Terentius: «*Inceptio est amentium, haut amantium*» - dummodo distet unius appellationis postremitas in alia vocis declinatione formata.

a genere argumentum est, cum de eodem genere sententia ducitur, ut Vergilius: «*Varium et mutabile semper femina.*»

ab specie argumentum est, cum generali quaestioni fidem species facit: «*At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor.*»

a simili argumentum est, quando rebus aliquibus similia proferuntur, ut Vergilius: «*Suggere tela mihi: non ullum dextera frustra torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium Iliacis campis.*»

a differentia argumentum est, quando per differentiam aliqua separantur - Vergilius: «*Non Diomedis equos nec currum cernis Achillis.*»

a contrariis argumentum dicitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur - Vergilius: «*Mortaline manu factae immortale carinae fas habeant, certusque incerta pericula lustret Aeneas?*»

a consequentibus argumentum est, quando positam rem aliquid inevitabiliter consequitur - Vergilius: «*Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.*»

ab antecedentibus argumentum est, quando aliqua ex his quae prius gesta sunt comprobantur - Cicero pro Milone: «*Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit?*»

a repugnantibus argumentum est quando illud, quod obicitur, aliqua contrarietate destruitur, ut Cicero: «*Is igitur non modo tali periculo liberatus, sed honore amplissimo ditatus, domi te interficere voluisset.*»

a coniugatis argumentum est cum contropabiliter ostenditur, quid sit ex re quaque venturum: «*Nos si pellant, nihil affore credunt, quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant.*»

a causis argumentum est, quando consuetudine communi res quaeque tractatur - Terentius: «*Ego nonnihil veritus sum dudum abs te, Dave, ne faceres quod vulgus servorum solet, dolis ut me deluderet.*»

ab effectis argumentum est, cum ex his quae facta sunt aliquid approbatur, ut Vergilius: «*Degeneres animos timor arguit.*»

a comparatione argumentum est, quando per coliationem personarum sive causarum sententiae ratio sub imputatione formatur - Vergilius: «*Tu potes Aenean manibus subducere Graium; nos aliquid contra Rutulos iuvisse nefandum est?*»

16. Argumenta ducuntur extrinsecus quae Graeci *atechnos*, id est artis expertes, vocant, ut est testimonium. testimonium vero constat:

ex persona

ex naturae auctoritate

ex temporis auctoritate, quae constat modis octo:

ingenio

opibus
aetate
fortuna
arte
usu
necessitate
concurio fortuitorum
ex dictis factisque maiorum
ex tormentis.

testimonium omne est, quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem.

persona non qualiscumque est, quae testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed morum probitate debet esse laudabilis.

naturae auctoritas est, quae maxima virtute consistit.

testimonia multa sunt quae afferant temporis auctoritatem, id est, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concurio rerum fortuitarum.

a dictis factisque maiorum petitur fides, cum priscorum dicta factaque memorantur.

a tormentis fides praebetur, post quae nemo creditur velle mentiri. ea vero quae tractantur in tempore, quia suis nominibus plana sunt, definitione non indigent.

17. Memoriae quoque condendum est, topica oratoribus, dialecticis, poetis et iurisperitis communiter quidem argumenta praestare; sed quando aliquid specialiter probant, ad rethores, poetas iurisperitosque pertinent, quando vero generaliter disputant, ad philosophos attinere manifestum est. mirabile plane genus operis, - in unum potuisse colligi quicquid mobilitas ac varietas humanae mentis in sensibus exquirendis per diversas causas poterat invenire, - conclusit liberum ac voluntarium intellectum; nam quocumque se verterit, quascumque cogitationes intraverit, in aliquid eorum, quae praedicta sunt, necesse est ut humanum cadat ingenium.

18. Illud autem competens iudicavimus recapitulare breviter, quorum labore in Latinum eloquium res istae pervenerint, ut nec auctoribus gloria sua pereat et nobis plenissime rei veritas innotescat. Isagogem transtulit Victorinus orator; commentum eius quinque libris vir magnificus Boethius edidit. Categorias idem transtulit Victorinus; cuius commentum octo libris ipse quoque formavit. Perihermenias supramemoratus Victorinus transtulit in Latinum; cuius commentum sex libris patricius Boethius minutissima disputatione tractavit. Apuleius vero Madaurensis <sylllogismos categoricos breviter enodavit; Victorinus de> syllogismis hypotheticis dixit; quindecim quoque species esse definitionum idem Marius Victorinus diligenter edocuit. Topica Aristotelis Cicero transtulit in Latinum; cuius commenta prospector atque amator Latinorum Victorinus quattuor libris exposuit. auctoritatem vero eorum librorum in unum codicem non incompetenter fortasse collegi, ut quicquid ad dialecticam pertinet, in una congestionem codicis clauderetur. expositiones itaque diversorum librorum, quoniam erant multiplices, sequestratim in codicibus fecimus scribi; quos in una vobis bibliotheca Domino praestante dereliqui.

19. De liberalibus igitur artibus, quantum rudibus iudicavimus expedire, fortasse decursa sunt, ut quasi quibusdam ianuis apertis ad ingressum disciplinarum desideranter accedere debeatis. nam etsi per quasdam difficultates intrentur atque discantur, tam diu habent rudimentorum laborem, donec quae sit earum suavitas indagetur; cum vero studiosos fuerit perfectio subsecuta, tunc unusquisque delectabile habet sudoris sui pertulisse molestias. tempus est ut similiter ad earum divisiones opinatissimas accedamus, unde Graecia Latinae linguae non immerito putatur antistare; quas simili brevitate non tam explicare quam indicare temptabimus. cur enim quasi nobiliter latius disseratur, quod distincte atque planissime apud proprios reperitur auctores?

20. Considerandum est autem quod iam, quia locus se attulit, in rethorica parte libavimus quid intersit inter artem et disciplinam, ne se diversitas nominum permixta confundat. inter artem et

disciplinam Plato et Aristoteles, opinabiles magistri saecularium litterarum, hanc differentiam esse voluerunt, dicentes artem esse habitudinem operatricem contingentium, quae se et aliter habere possunt; disciplina vero est quae de his agit quae aliter evenire non possunt. sed hoc de mundanis dixisse praesumptum est, quando solae litterae divinae nesciunt fallere, quoniam habent immobilem veritatis auctorem. audivimus etiam Felicem Capellam aliqua de disciplinis scripsisse deflorata, ne talibus litteris fratrum simplicitas linqueretur ignara; quae tamen ad manus nostras adhuc minime pervenire potuerunt. sed melius est ut nec illa vobis quandoque pereant, et ista quamvis exigua desiderantibus celeriter offerantur. nunc ergo ad mathematicae veniamus initia.

De mathematica.

21. Mathematica, quam Latine possumus dicere «doctrinalem», scientia est quae abstractam considerat quantitatem. abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est par, impar, vel ab aliis huiusmodi, in sola ratiocinatione tractamus. haec ita dividitur:

divisio mathematicae:

arithmetica

musica

geometria

astronomia.

arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. musica est disciplina quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. geometria est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. astronomia est disciplina cursus caelestium siderum, quae figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. quas suo loco paulo latius indicamus ut commemoratarum rerum virtus competenter possit ostendi.

22. Modo de disciplinarum nomine disseramus. disciplinae sunt quae, sicuti iam dictum est, numquam opinionibus deceptae fallunt et ideo tali nomine nuncupantur, quia necessariae suas regulas servant. hae nec intentione <crescunt, nec subductione> minuuntur nec ullis varietatibus permutantur, se in vi propria permanentes regulas suas inconvertibili firmitate custodiunt. has dum frequenti meditatione revolvimus, sensum nostrum acuunt limumque ignorantiae detergunt, et ad illam inspectivam contemplationem, si tamen sanitas mentis arrideat, Domino largente perducunt. scire autem debemus Iosephum Hebreorum doctissimum in primo libro Antiquitatum, titulo nono, dicere arithmetica et astronomiam Abraham primum Aegyptiis tradidisse, unde semina suscipientes, ut sunt homines acerrimi ingeni, excoluisse sibi reliquas latius disciplinas. quas merito sancti Patres nostri legendas studiosissimis persuadent, quoniam ex magna parte per eas a carnalibus rebus appetitus noster abstrahitur, et faciunt desiderare quae, praestante Domino, solo possumus corde conspiciere. quocirca tempus est ut de eis singillatim ac breviter disserere debeamus.

IV. De aritmetica.

1. Scriptores saecularium litterarum inter disciplinas mathematicas primam omnium arithmetica esse voluerunt, propterea quoniam musica et geometria et astronomia, quae sequuntur, indigent arithmetica ut virtutes suas valeant explicare. verbi gratia, simplum ad duplum, quod habet musica, indiget arithmetica; <geometria vero quod habet trigonum, quadriangulum, vel his similia, idem indiget arithmetica;> astronomia etiam quod habet in motu siderum numeros punctorum, indiget arithmetica; arithmetica vero ut sit, neque musica neque geometria neque

astronomia egere cognoscitur. propterea his fons et mater arithmetica reperitur, quam disciplinam Pythagoras sic laudasse monstratur, ut omnia sub numero et mensura a Deo creata fuisse memoraret, dicens alia in motu, alia in statu ita esse formata, ut tamen nulla eorum praeter ista quae dicta sunt substantiam percepissent; credo, trahens hoc initium, ut multi philosophorum fecerunt, ab illa sententia prophetali, quae dicit: omnia Deum mensura, numero et pondere disposuisse.

2. Haec itaque consistit ex quantitate discreta, quae parit genera numerorum nullo sibi communi termino sociata. v enim ad x, vi ad iiiii, vii ad iii per nullum communem terminum alterutra sibi societate nectuntur. arithmetica vero dicitur eo quod numeris praeest. numerus autem est ex monadibus multitudo composita, ut iii v x xx et cetera. intentio arithmeticae est docere nos naturam abstracti numeri et quae ei accidunt; ut, verbi gratia, parilitas, imparilitas et cetera.

3. Numerus autem dividitur

in paribus:

pariter par

pariter impar

impariter par

et imparibus:

primum et simplicem

secundum et compositum

tertium mediocrem qui

quodammodo primus et

incompositus, alio vero

modo secundus et compositus

par numerus est qui in duabus partibus aequalibus dividi potest ut ii iiiii vi viiii x et reliqui. impar numerus est qui in duabus partibus aequalibus dividi nullatenus potest, ut iii v vii viiii xi et reliqui. pariter par numerus est cuius divisio in duabus aequalibus partibus fieri potest usque ad monada, <ut> verbi gratia lxiiii dividuntur in xxxii, xxxii in xvi, xvi in viii, viii in iiiii, iiiii in ii, ii vero in i et i. pariter impar numerus est qui similiter solummodo in duabus partibus dividi potest aequalibus, ut <x in v,> xiiii in vii, xviii in viiii et his similia. impariter par numerus est qui plures divisiones secundum aequalitatem partium recipere potest, non tamen ut usque ad assem perveniat; ut verbi gratia xxiiii in bis xii, xii in bis vi, vi vero in bis iii, et amplius non procedit. primus de imparibus et simplex numerus est qui monadicam mensuram solam recipere potest, ut verbi gratia iii. v. vii. xi. <xiii.> xvii et his similia. secundus et compositus numerus est qui non solum monadicam mensuram, sed et arithmeticam recipere potest, ut verbi gratia viiii. xv. xxi et his similia. mediocris numerus est qui quodammodo simplex <et> incompositus esse videtur, alio vero modo secundus et compositus, ut verbi gratia viiii ad xv dum comparatus fuerit, primus est et incompositus, quia non habet communem numerum nisi solum monadicum; ad xv vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus praeter monadicum, id est trinarius numerus, qui novem mensurat ter terni et xv ter quini.

4. Altera divisio de paribus et imparibus:

<Numerus>

aut par est

aut impar

aut superfluum

aut indigens

aut perfectus

superfluum numerus est qui descendit de paribus. is, dum par sit, superfluas partes quantitatis suae habere videtur; ut xii habent medietatem vi, sexta pars ii, quarta pars iii, tertia pars iiiii et duodecima

pars i, qui omnes summatim fiunt xvi. indigens numerus est qui et ipse de paribus descendit. is quantitatis suae summam partium inferiorem habet; ut viii, cuius medietas iiii, quarta pars ii, octava pars i, quae simul congregatae partes fiunt vii. perfectus numerus est qui tamen et ipse de paribus descendit. is, dum par sit, omnes partes suas simul assumptas aequales habet; ut vi, cuius medietas iii, tertia pars ii, sexta pars i, quae assumptae partes faciunt ipsum senarium numerum.

5. Tertia divisio totius numeri:

Omnis numerus

aut secundum se consideratur

aut ad aliquid

alii sunt aequales

alii inaequales

alii sunt maiores

alii sunt minores

multiplices

superparticulares

superpartientes

multiplices superparticulares

multiplices superpartientes

submultiplices

subsuperparticulares

subsuperpartientes

submultiplices superparticulares

submultiplices superpartientes

per se numerus est qui sine relatione aliqua dicitur, ut iii. iiii. v vi et ceteri similes. ad aliquid numerus est qui relative ad alios comparatur, ut verbi gratia iiii ad ii dum comparatus fuerit, duplex dicitur et multiplex, vi ad iii, viii ad iiii, x ad v; et iterum iii ad i triplex, vi ad ii, viiii ad iii et ceteri. aequales numeri dicuntur qui secundum quantitatem aequales sunt, ut verbi gratia ii ad ii, iii ad iii, x ad x, c ad c et ceteri. inaequales numeri sunt qui ad invicem comparati inaequalitatem demonstrant, ut iii ad ii, iiii ad iii, v ad iiii, x ad vi; et universaliter maior minori aut minor maiori huiusmodi dum comparatus fuerit, inaequalis dicitur. <minor numerus est qui vel replicatione minuitur aut ratione membrorum aut partium> maior numerus est qui habet in se illum minorem numerum, ad quem comparatur, et aliquid plus, ut verbi gratia quinarius numerus trinario numero fortior est, eo quod habeat quinarius numerus in se trinarium numerum et alias partes eius duas; et reliqui tales. multiplex numerus est qui habet in se minorem numerum bis aut ter aut quater aut multipliciter, ut verbi gratia ii ad unum dum comparati fuerint, duplex est; iii ad i triplex, iiii quadruplex et reliqui. e contra submultiplex numerus est qui intra multiplicem continetur bis aut ter aut quater aut multipliciter, ut verbi gratia unus a duobus bis continetur, a tribus ter, a iiii quater, a v quinquies, et ab aliis multipliciter. superparticularis numerus est, dum fortior continet intra se inferiorem numerum circa quem comparatur, similiter et unam partem eius, ut verbi gratia iii ad ii dum comparati fuerint, continent in se ii et alium i, qui media pars est duorum; iiii ad iii dum comparati fuerint, continent in se iii et alium i, qui est tertia pars trium; iterum v ad iiii dum comparati fuerint, habent in se quaternarium numerum et alium unum, qui quarta pars esse dicitur quaternarii numeri; et ceteri tales. subsuperparticularis numerus est minor, qui continetur in fortiore numero cum alia una parte sua aut media aut tertia aut quarta aut quinta, ut verbi gratia ii ad iii, iii ad iiii, iiii ad v et ceteri. superpartiens numerus est qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes eius duas aut iii aut iiii aut v aut alias, ut verbi gratia v ad iii dum comparati fuerint, habet in se quinarius numerus trinarium numerum et super haec alias partes eius duas; vii ad iiii dum comparati fuerint, habent in se iiii et alias iii partes eius; viiii ad v dum comparati fuerint, habent in se v et alias iiii partes eius. subsuperpartiens numerus est qui continetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus aut tribus aut pluribus, ut verbi gratia iii continentur a v cum aliis duabus partibus suis; <iiii a vii cum tribus partibus suis;> v a viiii cum quattuor partibus suis.

$\text{multiplex\_superparticularis\_numerus}$ est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter cum aliqua parte eius, ut verbi gratia v ad ii dum comparati fuerint, continent in se bis bini cum una parte eius; viii ad iii dum comparati fuerint, continent in se bis quaterni et unam partem eius. $\text{submultiplex\_superparticularis\_numerus}$ est qui, dum ad fortiorem sibi numerum comparatus fuerit, continetur a fortiore sibi multipliciter cum alia una parte sua, ut verbi gratia ii ad v dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sua. $\text{multiplex\_superpartionalis\_numerus}$ est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus eius, ut verbi gratia viii ad iii dum comparati fuerint, continent in se bis terni cum aliis duabus partibus eius; xiiii ad vi dum comparati fuerint, continent intra se bis seni cum aliis duabus partibus eius; xvi ad vii dum comparati fuerint, continent eum bis cum aliis duabus partibus eius; xviii ad viii dum comparati fuerint, continent intra se bis viii cum aliis tribus partibus eius. $\text{submultiplex\_superpartionalis\_numerus}$ est qui, dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis, ut verbi gratia iii ad viii continentur bis cum duabus partibus suis; iii ad xv continentur <tertio> cum tribus partibus suis.

6. Sequitur quarta divisio totius numeri:

<Numeri>

aut discreti sunt
 aut continentes
   lineales
   superficiosi
   solidi

discretus numerus est qui a discretis monadibus continetur, ut verbi gratia iii a iiii, v a vi et reliqui. continens numerus est qui a coniunctis monadibus continetur, ut verbi gratia trinarus numerus, si in magnitudine intellegatur, id est in linea aut spatium aut solidum, dicitur continens; similiter quaternarius et quinarius numeri. linealis numerus est qui inchoans a monade linealiter scribitur usque ad infinitum, unde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam haec littera unum significat apud Graecos - aaa. superficialis numerus est qui non solum longitudine sed et latitudine continetur, ut

trigonus numerus,
 quadratus numerus,
 quinquangulus numerus,
 circulatus numerus,

et ceteri qui semper in superficie continentur.

trigonus numerus est ita:

a
 a a
 a a a.

quadratus numerus est ita

aaa
 aaa
 aaa.

quinquangulus ita

a
 a a
 a a.

circularis numerus est qui, dum similiter multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur, ut verbi gratia quinquies quini xxv est ita ... ita et in senario contingit ut sexies seni xxxvi et sexies xxxvi ccxvi.

solidus numerus est qui longitudine et latitudine vel altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum a flammae consurgunt ita ... cybi, ut sunt tesseræ, ita ... sphaerae, quibus est aequalis

undique rotunditas, ita ...

sphericus autem numerus est qui a circulato numero multiplicatus a se inchoans ad se convertitur, ut verbi gratia quinquies quini xxv; hic circulus dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit spheram, id est quinquies xxv cxxv.

7. His igitur rebus sollicita mente tractatis, memento quod haec disciplina ideo ceteris antefertur, quoniam ipsa, sicut superius dictum est, ut sit, nullius alterius indiget disciplinae; reliquae vero quae sequuntur, sicut eius iam qualitas virtutis ostendit, ut sint atque subsistant, indigent arithmetica disciplina. quam apud Graecos Nicomachus diligenter exposuit. hunc prius Madaurensis Apuleius, deinde magnificus vir Boethius Latino sermone translatum Romanis contulit lectitandum; quibus, ut aiunt, si quis saepius utitur, quantum hominibus fas est, lucidissima procul dubio ratione perfunditur. datum est etiam nobis ex magna parte sub ipsa vivere disciplina; quando horas per eam discimus, quando mensuum curricula supputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscimus, per numerum siquidem ne confundamur instruimur. tolle saeculo computum, et omnia ignorantia caeca complectitur; nec differre potest a ceteris animalibus, qui calculi non intellegit quantitatem. et ideo tantum gloriosa res est, quantum vitae nostrae necessaria comprobatur; nam per ipsam et substantia nostra certissime discitur, et expensarum modus libratis supputationibus rogatur. numerus est qui cuncta disponit; per ipsum discimus quid primo, quid secundo facere debeamus.

8. Et si causam tantae re subtili praescrutatione discutias, nec miracula Domini a virtute numeri redduntur aliena. primus ad unum pertinet Deum, sicut in Pentateucho legitur: audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est. secundus ad duo pertinet Testamenta, quod ait in Regum: Et fecit in Dabir duo cherubin decem cubitorum magnitudine. postremo totius spei nostrae suavissimus fructus in sancta Trinitate repositus est, non quod ipsa sub numero sit, sed illa numeri utilitatem potentia suae maiestatis ostendit. in essentia quidem Divinitatis monas intellegitur, in personis vero trinitas comprobatur; legitur enim in epistula Iohannis: Tria sunt quae testimonium perhibent, aqua, sanguis et spiritus. de quattuor evangeliiis etiam in Ezechiel legitur: Et ex medio eorum similitudo quattuor animalium. quintus numerus ad quinque libros Moysi noscitur pertinere, sicut in Apostolo legitur: In ecclesia volo quinque verba sensus eloqui. sexto vero die Dominus hominem fecit ad imaginem et similitudinem suam. nam et ipsum Spiritum sanctum dicimus et credimus septiformem; - et ut res summae atque omnipotentissimae intellegantur, numerus nobis necessarius invenitur.

V. De musica.

1. Nunc veniamus ad musicam quae ipso nomine et propria virtute suavis est.

Gaudentius quidem, de musica scribens, Pythagoram dicit huius rei invenisse primordia ex malleorum sonitu et cordarum extensione percussa. quam vir disertissimus Mutianus transtulit in Latinum, ut ingenium eius assumpti operis qualitas indicaret, Clemens vero Alexandrinus presbyter, in libro quem contra Paganos edidit, musicam ex Musis dicit sumpsisse principium, Musasque ipsas qua de causa inventae fuerint, diligenter exponit. nam Musae ipsae appellatae sunt apo_tou masteuein, id est a quaerendo, quod per ipsas, sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quaereretur. invenimus etiam Censorinum, qui ad Quintum Cerellium scripsit de Natali eius die, ubi de musica disciplina vel de alia parte mathesis non neglegenda disseruit; quoniam utiliter legitur, ut res ipsae penetrabilius animae frequenti meditatione condantur.

2. Musica ergo disciplina per omnes actus vitae nostrae hac ratione diffunditur; primum, si Creatoris mandata faciamus et puris mentibus statutis ab eo regulis serviamus. quicquid enim loquimur vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per musicos rithmos armoniae virtutibus probatur esse sociatum. musica quippe est scientia bene modulandi; quod si nos bona conversatione tractamus, tali disciplinae probamur semper esse sociati. quando vero iniquitates gerimus, musicam

non habemus. caelum quoque et terra, vel omnia quae in eis dispensatione superna peraguntur, non sunt sine musica disciplina; nam Pythagoras hunc mundum per musicam conditum et gubernari posse testatur.

3. In ipsa quoque religione valde permixta est, ut [sunt] Decalogi decacordus, tinnitus cytharae, tympana, organi melodia, cymbalorum sonus. ipsum quoque Psalterium ad instar instrumenti musici nominatum esse non dubium est, eo quod in ipso contineatur caelestium virtutum suavis nimis et grata modulatio.

4. Nunc de musicae partibus, sicut est a maioribus traditum, disseramus. musica est disciplina vel scientia quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis, ut duplum, triplum, quadruplum, et his similia quae dicuntur ad aliquid.

5. Musicae partes sunt tres: armonica - rithmica - metrica. armonica est scientia musica quae discernit in sonis acutum et gravem. rithmica est quae requirit in concurione verborum, utrum bene sonus an male cohaereat. metrica est quae mensuram diversorum metrorum probabili ratione cognoscit, ut verbi gratia heroicon, iambicon, heleiacon, et cetera.

6. Instrumentorum musicorum genera sunt tria: percussionalia - tensibilia - inflatilia. percussionalia sunt acitabula aenea et argentea, vel alia quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum. tensibilia sunt cordarum fila sub arte religata, quae a modico plectro percussa mulcent aurium delectabiliter sensum, in quibus sunt species cythararum diversarum. inflatilia sunt quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, organa, pandoria et cetera huiusmodi.

7. Restat nunc ut de symphoniis dicere debeamus. symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum vel acuti ad gravem, modulamen efficiens sive in voce sive in flatu sive in percussione. symphoniae autem sunt sex: prima diatessaron, secunda diapente, tertia diapason, quarta diapason simul et diatessaron, quinta diapason simul et diapente, sexta disdiapason. prima diatessaron symphonia est quae constat ex ratione epitrita et fit ex sonis quattuor, unde et nomen accepit. secunda diapente symphonia est quae constat ex ratione emiolia et fit sonitibus quinque unde etiam nomen accepit. tertia diapason symphonia est quae etiam diocto dicitur. constat ex ratione diplasia, hoc est, dupla; fit autem per sonitus octo, unde et nomen accepit sive diocto sive diapason, quia apud veteres cytharae ex octo cordis constabant; diapason ergo dicta est quasi ex omnibus sonis constans. quarta diapason simul et diatessaron symphonia est quae constat ex ratione quam habet XXIII numerus ad novenarium numerum; fit autem per sonitus XI. quinta diapason simul et diapente symphonia est quae constat ex ratione triplasia; fit autem per sonitus xii. sexta disdiapason, id est dupla diapason, symphonia est quae constat ex ratione tetraplasia; fit autem per sonos XV.

8. Tonus est totius constitutionis armonicae differentia et quantitas, quae in vocis accentu sive tenore consistit. toni vero sunt quindecim: hypodorius hypoiastius hypophrygius hypoeolius hypolydius dorius iastius phrygius aeolius lydius hyperdorius hyperiastius hyperphrygius hyperaeolius hyperlydius.

primus hypodorius tonus est omnium gravissime sonans, propter quod et inferior nuncupatur. secundus hypoiastius autem hypodorium hemitonio praecedens. tertius hypophrygius est hypoiastium hemitonio, hypodorium tono praecedens. quartus hypoeolius est hypophrygium hemitonio, hypoiastium tono, hypodorium tono semis praecedens. quintus hypolydius est hypoeolium hemitonio, hypophrygium tono, hypoiastium tono semis, hypodorium ditono praecedens. sextus dorius est hypolydium hemitonio, hypoeolium tono, hypophrygium tono semis, hypoiastium ditono, hypodorium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, praecedens. septimus iastius est dorium hemitonio, hypolydium tono, hypoeolium tono semis, hypophrygium

ditono, hypoiastium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, hypodorium tribus tonis praecedens. octavus phrygius est iastium hemitonio, dorium tono, hypolydium tono semis, hypoeolium ditono, hypophrygium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, hypoiastium tribus tonis, hypodorium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, praecedens. nonus aeolius phrygium hemitonio, iastium tono, dorium tono semis, hypolydium duobus tonis, hypoeolium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, hypophrygium tribus tonis, hypoiastium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, hypodorium quattuor tonis praecedens. decimus lydius est aeolium hemitonio, phrygium tono, iastium tono semis, dorium duobus tonis, hypolydium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, hypoeolium tribus tonis, hypophrygium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, hypoiastium quattuor tonis, hypodorium quattuor semis <tonis> praecedens. undecimus hyperdorius est lydium hemitonio, aeolium tono, phrygium tono semis, iastium duobus tonis, dorium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, hypolydium tribus tonis, hypoeolium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, hypophrygium quattuor tonis, hypoiastium quattuor semis, hypodorium quinque <tonis praecedens>. duodecimus hyperiastius est hyperdorium hemitonio, lydium tono, aeolium tono semis, phrygium duobus tonis, iastium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, dorium tribus tonis, hypolydium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, hypoeolium quattuor tonis, hypophrygium quattuor semis, hypoiastium quinque tonis, hypodorium quinque semis <praecedens>. tertius decimus hyperphrygius est hyperiastium hemitonio, hyperdorium tono, lydium tono semis, aeolium duobus, phrygium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia, iastium tribus tonis, dorium tribus semis, hoc est diapente symphonia, hypolydium quattuor tonis, hypoeolium quattuor semis, hypophrygium quinque, <hypoiastium quinque> semis, hypodorium sex, hoc est diapason symphonia, praecedens. quartus decimus hyperaeolius est hyperphrygium hemitonio, hyperiastium tono, hyperdorium tono semis, lydium duobus tonis, aeolium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia, <phrygium tribus tonis, iastium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia>, dorium quattuor tonis, hypolydium quattuor semis, hypoeolium quinque tonis, hypophrygium quinque semis, hypoiastium sex tonis, hoc est diapason symphonia, hypodorium sex semis tonis <praecedens>. quintus decimus hyperlydius est novissimus et acutissimus omnium, hyperaeolium hemitonio, hyperphrygium tono, hyperiastium tono semis, hyperdorium duobus tonis, lydium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia, aeolium tribus, phrygium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, iastium quattuor tonis, dorium quattuor semis, hypolydium quinque, hypoeolium quinque semis, hypophrygium sex tonis, hoc est diapason symphonia, hypoiastium sex semis tonis, hypodorium septem tonis <praecedens>. unde claret quoniam hyperlydius tonus omnium acutissimus septem tonis praecedit hypodorium omnium gravissimum. in quibus, ut Varro meminit, tantae utilitatis virtus ostensa est ut excitatos animos sedaret, ipsas quoque bestias, necnon et serpentes, volucres atque delfinas ad auditum suae modulationis attraheret.

9. Nam ut Orphei lyram, Syrenarum cantus tamquam fabulosa taceamus, quid de David dicimus, qui ab spiritibus immundis Saulem disciplina saluberrimae modulationis eripuit, novoque modo per auditum sanitatem contulit regi, quam medici non poterant herbarum potestatibus operari? Asclepiades quoque, medicus maiorum attestazione doctissimus, freneticum quendam per symphoniam naturae suae reddidisse memoratur. multa sunt autem, quae in aegris hominibus per hanc disciplinam leguntur facta miracula. caelum ipsum, sicut supra memoravimus, dicitur sub armoniae dulcedine revolvi; et ut breviter cuncta complectar, quicquid in supernis sive terrenis rebus convenienter secundum Auctoris sui dispositionem geritur, ab hac disciplina non refertur exceptum.

10. Gratissima ergo nimis utilisque cognitio, quae et sensum nostrum ad superna erigit et aures suavi modulatione permulcet. quam apud Graecos Alypius, Euclides, Ptolomeus et ceteri probabili institutione docuerunt; apud Latinos autem vir magnificus Albinus librum de hac re compendiosa brevitate conscripsit, quem in bibliotheca Romae nos habuisse atque studiose legisse retinemus. qui

si forte gentili incursione sublatus est, habetis hic Gaudentium Mutiani latinum, quem si sollicita intentione relegetis, huius scientiae vobis atria patefaciet. fertur etiam Latino sermone et Apuleium Madaurem instituta huius operis effecisse. scripsit etiam et pater Augustinus de Musica sex libros, in quibus humanam vocem rithmicos sonos et armoniam modulabilem in longis syllabis atque brevibus naturaliter habere posse monstravit. Censorinus quoque de accentibus_voci nostrae adnecessariis subtiliter disputavit pertinere dicens ad musicam disciplinam; quem vobis inter ceteros transscriptum reliqui.

VI. De geometrica.

1. Nunc ad Geometriam veniamus, quae est descriptio contemplativa formarum, documentum etiam visibile philosophorum; quod ut praeconiis efferant, Iovem suum in operibus propriis geometrizare testantur. quod nescio utrum laudibus an vituperationibus applicetur, quando quod illi pingunt in pulvere colorato, Iovem facere mentiuntur in caelo. quod si vero Creatori et omnipotenti Domino salubriter applicetur, potest haec sententia forsitan convenire veritati - geometrizat enim, si fas est dicere, sancta Trinitas, quando creaturis suis, quas hodieque fecit existere, diversas species formulasque concedit; quando cursus stellarum potentia veneranda distribuit, et statutis lineis facit currere quae moventur certaue sede quae sunt fixa constituit. quicquid enim bene disponitur atque completur, potest disciplinae huius qualitatibus applicari.

Geometria latine dicitur terrae dimensio, quoniam per diversas formas ipsius disciplinae, ut nonnulli dicunt, primum Aegyptus dominis propriis fertur esse partitus; cuius disciplinae magistri mensores ante dicebantur. sed Varro, penitissimus Latinorum, huius nominis causam sic extitisse commemorat, dicens prius quidem dimensiones terrarum terminis positus vagantibus ac discordantibus populis pacis utilia praestitisse; deinde totius anni circulum menstruali numero fuisse partitum, unde et ipsi menses, quod annum metiantur, edicti sunt. verum postquam ista reperta sunt, provocati studiosi ad illa invisibilia cognoscenda coeperunt quaerere quanto spatio a terra luna, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem caeli quanta se mensura distenderet; quod peritissimos geometras assecutos esse commemorat. tunc et dimensionem universae terrae probabili refert ratione collectam; ideoque factum est ut disciplina ipsa Geometria nomen acciperet, quod per saecula longa custodit. unde Censorinus in libro quem scripsit ad Quintum Cerellium, spatia ipsa caeli terraeque ambitum per numerum stadiorum distincta curiositate descripsit; quem si quis recensere voluerit, multa philosophorum mysteria brevi lectione cognoscit.

2. Geometria vero est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. geometria dividitur:

- in planum
- in magnitudinem numerabilem
- in magnitudinem rationalem et irrationalem
- in figuras solidas.

planae figurae sunt quae longitudine et latitudine continentur. numerabilis magnitudo est quae numeris arithmeticae dividi potest. magnitudines rationales et irrationales sunt - rationales quorum mensuram scire possumus, irrationales vero quorum mensurae quantitas cognita non habetur. figurae solidae sunt quae longitudine, latitudine et altitudine continentur.

3. His partibus atque divisionibus totius geometriae disciplina tractatur, et numerositas illa formarum, quae sive in terrestribus sive in caelestibus est, tali expositione concluditur. cuius disciplinae apud Graecos Euclides, Apollonius, Archimedes nec non et alii scriptores probabiles extiterunt; ex quibus Euclidem translatum Romanae linguae idem vir magnificus Boethius edidit. qui si diligenti cura relegatur, hoc quod praedictis divisionibus apertum est manifestae intellegentiae claritate cognoscitur.

VII. De astronomia.

1. Astronomia superest; quam si casta ac moderata mente perquirimus, sensus quoque nostros, ut veteres dicunt, magna claritate dilucidat. quale est enim ad caelos animo subire, totamque illam machinam supernam indagabili ratione discutere, et inspectiva mentis sublimitate ex aliqua parte colligere quod tantae magnitudinis arcana velaverunt! nam mundus ipse, ut quidam dicunt, spherica fertur rotunditate collectus, ut diversas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet. unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est de forma Mundi; quem vobis idem reliquimus perlegendum.

Astronomia itaque dicitur, unde nobis sermo est, astrorum lex, quia nesciunt ullo modo quam a suo Creatore disposita sunt vel consistere vel moveri: nisi forte quando aliquo miraculo facto Divinitatis arbitrio commutantur, sicut Hiesus Nave ut sol in Gabaon staret legitur impetrasse, et ostensam magis stellam, quae mundo salutarem adventum mihi nuntiavit; in passione quoque Domini Christi tribus horis sol tenebrosus effectus est, et his similia. ideo enim et miracula dicuntur, quoniam contra rerum consuetudinem admiranda contingunt. feruntur enim, sicut dicunt astronomi, quae caelo fixa sunt; moventur vero planetae, id est erraticae, quae cursus suos certa tamen definitione conficiunt.

2. Astronomia est itaque, sicut iam dictum est, disciplina quae cursus caelestium siderum et figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

<divisio astronomiae:>

- spherica positio
- sphericus motus
- orientalis locus
- occidentalis locus
- septentrionalis locus
- australis locus
- hemispherion quod est super terram
- hemispherion quod dicitur esse sub terris
- numerus circularis
- praecedentia vel antegradatio stellarum
- remotio vel retrogradatio stellarum
- status stellarum
- augmentum computi
- ablatio computi
- in magnitudine solis, lunae et terrae
- eclipsis et cetera schemata
- quae in his continentur.

spherica_positio est per quam cognoscitur situs sphaerae qualiter sit. sphericus_motus est per quem sphaera spherice movetur. orientalis_locus est unde aliquae stellae oriuntur. occidentalis locus est ubi nobis occidunt aliquae stellae. septentrionalis locus est ubi sol pervenit in fortioribus diebus. australis_locus est ubi sol pervenit in fortioribus noctibus. hemispherion est, quod est super terram, ea pars caeli quae tota a nobis videtur. hemispherion sub terra est, ut aiunt, quod videri non potest, quamdiu sub terra fuerit. numerus_circularis stellarum est per quem cognosci dicitur, per quantum tempus unaquaeque stella circulum suum implere potest, sive per longitudinem sive per latitudinem. praecedentia vel antegradatio_stellarum est quam Graeci propodismon vocant, dum stella motum suum consuetum agere videtur, et aliquid praeter consuetudinem praecedit. remotio vel retrogradatio_stellarum est quam Graeci ypopodismon aut anapodismon vocant, in quo stella, dum motum suum agat, simul et retrorsum moveri videtur. status_stellarum est quod Graeci stirigmon

vocant, quia dum stella semper moveatur, tamen in aliquibus locis stare videtur; nam et Varro, in libro quem de Astrologia conscripsit, stellam commemorat ab stando dictam. augmentum_computi est quotiens astronomi secundum astronomicas regulas computum computo addere videntur. ablatio computi est in qua astronomi secundum astronomicas regulas computantes computum a computo iudicant auferendum. magnitudo_solis, lunae et terrae est quando ostendunt quia sol fortior est terrae, terra fortior lunae, per aliquam quantitatem. eclipsis_solis est quotiens in luna tricesima ipsa luna nobis apparet, et per ipsam nobis sol obscuratur; eclipsis_lunae est quotiens in umbram terrae luna incurrit.

3. De astronomia vero disciplina in utraque lingua diversorum quidem sunt scripta volumina; inter quos tamen Ptolomeus apud Graecos praecipuus habetur, qui de hac re duos codices edidit, quorum unum minorem, alterum maiorem vocavit Astronomum. is etiam canones, quibus cursus astrorum inveniuntur, instituit; ex quibus, ut mihi videtur, climata forsitan nosse, horarum spatia comprehendere, lunae cursum pro inquisitione paschali, solis eclipsin, ne simplices aliqua confusione turbentur, qua ratione fiant advertere non videtur absurdum. sunt enim, ut dictum est, climata quasi septem lineae ab oriente in occidentem directae, in quibus et mores hominum dispares et quaedam animalia specialiter diversa nascuntur; quae vocitata sunt a locis quibusdam famosissimis, quorum primum est Merohis, secundum Sohinis, tertium Catochoras, id est Africa, quartum Rhodus, quintum Hellespontus, sextum Mesopotum, septimum Borysthenus. horologia quoque, quae tamen solis claritate monstrantur, distinctis quibusdam regulis per singulos tractus climatum veraciter aptata consistunt; quod utiliter priorum et maxime Ptolomei constat diligentia perquisitum.

4. Est alia quoque de talibus non despicienda commoditas, si oportunitatem navigationis, si tempus arantium, si aestatis canicula, si autumnus suspectos imbres inde discamus. dedit enim Dominus unicuique creaturae suae aliquam virtutem, quam tamen innoxie de propria qualitate noscamus. cetera vero quae se ad cognitionem siderum coniungunt, id est adnotitiam factorum, et fidei nostrae sine dubitatione contraria sunt, sic ignorari debent, ut nec scripta esse videantur. unde doctissimus quoque pater Basilius, in libro sexto eorum quos appellavit Exameron, cautissime diligenterque tractavit, ab animis hominum huiusmodi curas sanctissima disceptatione detruncans; quem prima fronte <in> Octateucho diximus legi. hinc et pater Augustinus in secundo libro de Doctrina Christiana meminit, dicens «quia familiaris est perniciosissimo errori fatue fata cantantium»; unde «commodius honestiusque contemnitur», si talis persuasio nesciatur. - mundi quoque figuram curiosissimus Varro sublongae rotunditati in Geometriae volumine comparavit, formam ipsius ad ovi similitudinem trahens, quod in latitudine quidem rotundum sed in longitudine probatur oblongum. - nobis autem sufficit, quantum in Scripturis sacris legitur, tantum de hac parte sentire, quia nimis absurdum est hinc humanam sequi sententiam, unde, quantum nobis expedit, divinam noscitur habere doctrinam. His igitur breviter de doctrinis saecularibus comprehensis, ostenditur quia non parvam utilitatem ad intelligentiam divinae legis afferre noscuntur, sicut etiam a quibusdam sanctis Patribus indicatur.

Conclusio.

1. Promissionibus ergo nostris, ut opinor, pro modulo ingenii Domino praestante completis, consideremus ordo iste disciplinarum cur fuerit usque ad astra perductus; scilicet ut animos vel saeculari sapientiae deditos disciplinarum exercitatione defecatos a terrenis rebus abduceret, et in superna fabrica laudabiliter collocaret.

2. Sed nonnulli siderum pulchritudine et splendoris claritate pellecti, perditionis suae causas studiosissime perquirentes, in lapsus stellarum caecatis mentibus corruerunt, ita ut per supputationes noxias, quae mathesis dicitur, eventus rerum se praescire posse confiderent. quos, ut de nostris taceam, Plato, Aristoteles atque alii viri meliores ingenio, rerum ipsarum veritate commoti,

concordi sententia damnaverunt, dicentes confusionem rerum potius de tali persuasione generari; nam si genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premeretur, cur aut boni mores mererentur laudem, aut mali legum incurrerent ultionem? et quamvis ipsi non fuerint caelesti sapientiae dediti, veritatis tamen testimonio errores eorum merito perculerunt, de quibus dicit Apostolus: Dies observatis et menses; timeo ne sine causa laboraverim in vobis. unde et in Deuteronomio Dominus plenius iubet: Non inveniatur in te qui lustrat filium vel filiam suam, per ignem divinans divinationem et auspicans et augurans veneficus et incantans incantationem ventriloquus et prodigiorum inspector et interrogans mortuos; est autem abominatio Domino Deo tuo omnis faciens haec.

3. Sed nos, qui mentis intentione veraciter subire desideramus ad caelos, omnia Deum credamus pro sua voluntate disponere, et vanitates saeculi respuentes atque damnantes Scripturarum divinarum libros, sicut in primo volumine dictum est, servato ordine sedulo perscrutemur, quatenus quod illi propter humanas laudes inaniter appetere visi sunt, nos ad Creatoris gloriam cuncta referentes utiliter ad superna mysteria perducamus. et ideo, sicut beatus Augustinus ait et alii doctissimi Patres, scripturae saeculares non debent respui. legem vero divinam convenit, sicut scriptum est, die noctuque meditari, quia illinc interdum aliquarum rerum honesta notitia comparatur, hoc autem aeterna vita percipitur.

4. Si quis vero, caelesti amore flammatus et terrenis desideriis exutus, supernas virtutes desiderat intueri, sancti Iohannis Apocalypsin legat, et in illa contemplatione defixus cognoscit Dominum Christum, qui tanta tamque mirifica opera providentia excogitavit, ratione disposuit, virtute perfecit, nunc Spiritu divino sustentare, potestate terrere, pietate moderari: inexcogitabilis, ineffabilis, et nulli alii plenissime notus quam ipse sibi. cognoscet etiam in throno maiestatis suae residentem per angelos sanctos ecclesias commonere, ultiones malis minari, bonis praemia polliceri, et a cunctis senioribus, archangelis ac totius militiae caelestis exercitu cum tremore maximo suppliciter adorari; et hoc illis esse praecipuum ac singulare negotium, gloriam sanctae Trinitatis infatigabili semper devotione concinere. intellegit quoque mundum istum eius imperio gubernari, et in fine saeculi quando voluerit in melius immutandum. tunc angelis tuba canentibus mortui resurgent, et in novitate vitae reparabitur genus humanum, quod longa vetustate fuerat consepultum. ipse quoque terribilis ac metuendus, tonitruis fulminibusque praemissis, destructo iniquitatis filio mundum iudicaturus adveniet, patefactis virtutibus suis, quas in primo adventu provida dispensatione passim non decrevit ostendere. post intellegit quantis laboribus et calamitatibus absoluta in aeternum cum Domino laetetur ecclesia, qua iustitia cum diabolo pereant qui eius iussionibus obsecundant; et tunc re vera magna exultatione saginatur, quando rerum ipsarum fuerit inspectione completus. erit etiam post haec, sicut scriptum est, caelum novum et terra nova; quod si modo fixe atque inviolabiliter credimus, ad illam gloriam contuendam Christi munere pervenimus.

5. Sed si adhuc volumus maiore illuminatione compleri, ut etiam hic nobis constitutis futura possit vita dulcescere, cum timore maximo et admiratione, in quantum tamen sobrie mens humana pertingit, consideremus quemadmodum sancta Trinitas personis distincta, natura vero inseparabiliter conexas atque consubstantialis, creaturas suas commensuras atque replens, ubique sit tota; deinde quemadmodum malis absens reddatur, cum tamen praesens esse non desinat; tertio cum substantia ipsius supra omne lumen sit et claritas singularis, a nulla tamen creaturarum modo sicut est possit plenissime contueri, sicut dicit Apostolus: Videbimus eum sicuti est; quarto qualis sit in Christo rege pietas, ut Dominus angelorum humanam condicionem non fuerit dedignatus assumere, et vita omnium crucis elegerit sustinere patibulum. nam ut mors ab humano genere vinceretur, in assumpta carne pertulit, qui non potest mori, et cetera quae de hac re diversi Patres, repleti divino Spiritu, veraciter ediderunt.

6. In istis quidem ac talibus omnis admiratio deficit, perscrutatio humana succumbit. verumtamen haec sunt deliciae Christianorum, haec consolatio magna lugentium, quoniam dum talia reverenter

et fixa mente revolvimus, praestante Christo a nobis diabolum cum suis operibus effugamus. tamen ista sic admiranda sunt, ut constanter indubieque credantur; sic supra nos confitenda, ut omnimodo fixa nostris mentibus perseverent. licet enim talibus considerationibus sensus nostros cedere; fidem vero nostram non licet hesitatione aliqua titubare. sed tamen quod hic consequi non possumus, cum eum ipsius indulgentia viderimus, in quantum donaverit pro modulo nostro sine dubitatione cognoscimus, sicut dicit Apostolus: Nunc videmus per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem.

7. Sed quid est hoc, quod beatis facies Dei promittitur, cum ille membrorum nulla distinctione formetur? sine dubio facies Dei virtutis eius adoranda cognitio est, divini luminis sancta declaratio, omnipotentiae ipsius praecipua magnitudo, iustitiae tanta puritas ut omnis illi aequitas comparata sordescat, veritatis incommutabilis fortitudo, patientiae librata moderatio, pietatis indeficiens plenitudo, consilii stupenda dispositio, gloria mirabilis, clementia singularis. felicitas magna fidelium, quibus promittitur sicuti est Dominum videre, cui devotissime credentes iam beatitudinis spe magna repleti sunt! quid, rogo, praestabit aspectus, quando talia iam largitus est creditus? inaestimabile quippe donum est conspiceret Creatorem, unde vivunt quaecumque vitalia sunt, unde sapiunt quaecumque subsistunt, unde administrantur quaecumque creata sunt, unde reparantur quaecumque in melius instaurata consurgunt, unde veniunt quaecumque salutariter appetuntur, unde virtutes manant per quas ipse vincitur mundus. sed licet omnia sustentet, omnia inenarrabiliter pius arbiter administret, illa tamen nimis suavissima dona sunt, quando nostro conspectui clementissimus Redemptor apparere dignabitur. haec et his similia quae possunt de illa maiestate cogitari, ut arbitror, faciem Dei vocat Apostolus.

8. Praesta, quaesumus, Domine, visionis huius gloriosissimam sanctitatem, ut eos, quibus tam magnum desiderium concitasti, non patiaris de illa bonitate fraudari. videamus te in aeternum viventem, qui pro nobis mori dignatus es. videamus gloriam maiestatis tuae, qui in carne nostra voluisti humilis apparere. nam ut servos tuos benigne respicias, habet et istud saeculum; ut ipsi vero tuam faciem plenissime atque evidenter inspiciant, iste non recipit mundus. praesta, Domine, ut illa credentibus tibi conferas, in quibus praemia cuncta concludas.

9. Hinc itaque, dilectissimi fratres, pater Augustinus, ut fidelibus solet esse proficiuus, in libro quem ad Paulinam scripsit de videndo Deo copiose nimis et mirabiliter disputavit; in cuius fine quomodo Deus videatur distincte breviterque complexus est. quapropter non de nostris meritis sed de gratia Domini praesumentes, illum conspectum concedi nobis iugiter postulemus, quando ipse trina promissione munificus pauperes suos commonens dicit: Petite et accipietis, quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis. unde, carissimi fratres, hinc potius evenit ut largiente Domino veraciter ad caelum subire mereamur, quam illinc unde se gentiles ad supernam fabricam fallaciter extollere putaverunt. modum fortasse librorum excessisse videamur; sed si Genesis atque Exodi aliorumque librorum consideres quantitatem, incipiunt esse breves quos prius aestimavimus longiores.

Cassiodori senatoris institutionum divinarum et humanarum rerum libri duo explicuerunt feliciter.